

ЃУЃЃ БОЛАЛАРИ

ҲИКОЯЛАР

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1986

Русчадан
АБДУВОРИС АБДУМАЖИДОВ
таржимаси

Дунё болалари: Ҳикоялар. [Ўрта ёшдаги мактаб болалари учун. Русчадан А. Абдумажидов тарж.] — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. — 144 б.

Азия болалари! Ушбу китобдаги ҳикояларни ўқир экансиз, Ер шарининг турли томонларида яшайтган тенгдошларнингиз ҳаёти бир бир кўз олдингиздан ўтади. Сиз жазирама Африка, олис Америка, қуёшли Ҳиндистон бўйлаб саяҳат қиласиз; Болгария, Англия, Венгрия, Италия ва бошқа мамлакатлардаги болаларнинг меҳмони бўласиз. «Меҳмон оз туради, лекин кўни кўради», дейди халқимиз. Дарҳақиқат, хориждаги тенгдошларингизнинг яшаш тарзи ҳажман қисқа хикоялар орқали ҳам сизда катта таассурот қолдириши шубҳасиз.

Марҳамат, ёш китобхонлар, «Дунё болалари» сизга мунтазир!

Дети мира: Сборник.

С6

С 4803010000 — 69
М 352 (04) — 86 138 — 86

© Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986 й.

ҒАРОЙИБ ДОРИ

Чошгоҳдан кейин Одиссей амакининг қаҳвахонаси деразасидан чорроққина залга нур тушганда, бўғирсоқ пиширадиган машҳур мосламанинг темир қопламаси ярқираб кетди.

Шуъла тўғри хўжайиннинг кўзига тушди: у пештахта ортида қулайроқ жойлашиб олиб, ўзининг домий улфатлари — шериф¹ ва судья билан бамайлихотир суҳбатлашиб ўтирган эди.

Одиссей амаки кўзини лирпиратиб ўзини шуъладан олиб қочди.

«Кўчага чиқиб дераза устидаги соявонни тушириб қўйсам бўларкан», деб қўйди у ўзича.

Аммо у ўрнидан қўзғолмади.

«Яхшиси, моторни тузаттириб қўйсам бўларкан: пештахта остидаги тугмачани боссам, бас — кўчага чиқиш ҳам, чилвирни тортиб қўйиш ҳам шарт бўлмай қоларди», деб ўйлади яна.

Кейин оғзини катта очиб эснаб қўйди-да, шуъладан ўзини олиб қочиб, нарироққа сурилиб ўтирди.

— Тугмачасини боссанг бас, — у хаёлидаги гапни қаттиқ овоз чиқариб айтиб юборганди, судья билан шериф чўчиб тушди.

— Нимани босиш керак? — сўради Ҳомер. Бу пайтда у пештахта устини артмоқда эди.

— Нима? Нима дединг? — дея чўчиб тушди Одиссей амаки. — Менга қара, Ҳомер, ўзинг барака топадиган боласан, илтимос, соявонларни тушириб кел.

— Хўп бўлади, Одиссей амаки, — деб жавоб берди Ҳомер, кейин пештахта устидаги ушоқларни пешбандлига йиғиб, кўчага чиқди-да, йўлга қоқди.

У каптарларнинг гурра учиб келишини бир оз томоша қилиб турди, сўнг йўлакдан бориб дераза билан қаҳвахона эшигининг соявонини тушириб қўйди.

¹ Маҳаллий полиция бошлиғи.

— Раҳмат, Хомер,— деди амаки жияни қайғиб келгач.

— Тинчликдами кўча?— дея жиддийлик билан сўради Шериф.— Яъни, кўчада тинчликми, демоқчиман? Ҳеч ким қонунни бузмаяптими?

— Далси Дунер шу томонга келяпти,— деди Хомер.

— Уф,— дея хўрсинди судья,— бу ўша — ҳамшаҳарларимиздан энг бадбахти!

Ҳамшаҳарлар орасидаги энг бадбахт кишига ҳаммалари деразадан қараб, унинг ҳашаматли ҳайкал ёнида тўхтаганини кўришди. Далсг гугурт чўпини тагсупага суртиб (у доим шундай қилади) трубкасидаги тамакини тутатиб олгандан сўнг, ёниб турган чўпни ҳайкалга улоқтирганда шерифнинг кўзлари чақчайиб кетди. Кейин у қаҳвахона томон юриб, ердаги ушоқларни босиб олмаслик ва каптарларни чўчишиб юбормаслик учун ўша жойни айланиб ўтди.

Далси Дунер қаҳвахонага кириб эшикни тарақлатиб ёпганда на шериф, на судья — биронтаси чўчиб тушмади. Улар Далси Дунернинг эшикни қандай ёпишини билишарди.

— Ахволлар қалай, Далси?— деб сўради шериф хулди ҳар дақиқада ундан янги бир маккорлик чиқшини кутгандек ва Дунерга бошдан-оёқ разм солди.

— Ҳалиям мендан бирор нимани гумон қилаяпсиз-а, шериф?— деб сўради Далси.— Сиз ўзи Огойо штатида энг бадгумон одам бўлсангиз керак?

Кейинги жумла, эҳтимол, унинг нима демокчи эканини унчалик аниқ ифодалаб беролмас, лекин барибир, айтилган сўз — отилган ўқ, уни қайтаролмайсан.

— Бу оламда Далси Дунер деган кимсанинг хатти-ҳаракати сабабли юзага келган бир қанча кўнгилсиз можаролар борким,— деди судья тантанавор оҳангда,— шу сабабли мен шерифимизнинг шубҳаларни асосли далилларга эга деб биламан ва...

— Салом, дўстлар!— тўсатдан бегона овоз эшитилиб қолди.

— Ҳаммалари эшикка ўгирилиб, аллақандай нотаниш кишини кўришди. Унинг бир қўлида — чамадон, иккинчисида — йигма курси билан ҳасса бор эди.

— Салом, дўстларим!— деб такрорлади нотаниш киши.— Сизлар, шубҳасиз, бу дунёда энг бахтли одам-

ларсиз, бир дақиқадан кейин эса, ҳаммаси бўлиб бебаҳо вақтингиздан сарфланган олтмиш сониядан кейин мен сизларни янада бахтиёрроқ қиламан, сизлар эса ўзимнинг ғаройиб ва катта шов-шувга сабаб бўлувчи таклифим билан ҳузурингизга келганим учун мендан янада миннатдор бўласиз!

Унчалик тушуниб бўлмайдиган бу сўзлардан кейин у ўзини профессор Ҳ. Е. Чвақо деб таништирди.

— Мен профессор Ҳ. Е. Чвақо бўламан,— деб қайта-қайта таъкидлади у бидиллаб ва бу орада анча ишларни бажаришга: эшикни ёпиб қўйишга, шляпасини пешонасига тушириб олишга, йиғма курсини ўрнатишга, устига чамадонини қўйиб, ёнига ҳассасини суяшга, қўлоқопини ечишга ҳам улгурди.— Мана бу ерда,— ҳамон майин жилмайиб чамадонининг қопқоғига уриб қўйди у,— жаҳон мўъжизаларидан бири бор! Ҳа, дўстларим — сизлар чинакам дўстларимсиз! — Бир дақиқадан кейин ҳайратда қолган нигоҳларингиз қаршисида бир нарсани намоиш этиб, сизларга шунақанги таклифни айтаманки, уни қабул қилсангиз, бутун ҳаётингизни тубдан ўзгартириб юборишингиз мумкин бўлади... Албатта, агар ўзининг бутун ҳаётини ўзгартиришни хоҳловчи кишилардан бўлсангиз! — у «хоҳловчи» сўзига урғу бериб қўшимча қилди ва қўлқопи билан чамадонининг қопқоғига уриб қўйди.— Сизларнинг оқил ва аҳил, жасур ва зарур, уддабурро ва бурро, катта ва албатта, камтарин кишилар тоифасидан эканингизга имоним комил!..

— Нима деб вайсаяпти? — деб сўради Далси Дунер, аммо профессор Ҳ. Е. Чвақони гапдан тўхтатиш осон эмасди.

—... Сизлар ғаройиб жинс, ажойиб маҳсулот эгаси бўлиш имкониятини,— дея давом этди у,— қўлдан чиқармайсизлар...

— Ахир, биз умуман... — Далси гап бошлади-ю, аммо яна жимиб қолишга мажбур бўлди.

—... Уни сизларга таклиф этишни,— гуё ҳеч нима бўлмагандек давом этди профессор,— ўзимга шараф деб биламан...

У ниҳоят нафасини ростлаб олиб, ўртага чўккан ҳаяжонли дақиқадан фойдаланиб чамадонининг қулфига калит солишга ва қопқоғини очишга улгурди.

— Сизларга таклиф этадиганим,— такрорлади профессор,— «Янада» деб аталади.

Тўпланганлар профессорнинг чамадони аллақан-

дай ялтироқ банка шишалари билан лиқ тўла эканини кўришди.

— Нима...— Одиссей амаки энди оғиз очмоқчийди, профессор сўзини бўлди.

— Худди «нима»нинг ўзгинаси бу!— ҳайқириб юборди у.— Худди шундай, қадрдонларим. Самимий чеҳраларингизда савол ифодасини кўриб турибман. Самимий чеҳраларингиздан «Бу машҳур «Янада» нимамайкин, бу қойилмақом «Янада»нинг шахсан менга қандай нафи тегаркин?» деган ифодани ўқияпман. Бир дақиқа сабр қилинглар! Олтмиш сония сабр қилсангиз, бу нарсани намойиш қилиб, қанақанги мўъжизалар кўрсатишини исботлаб бераман.

У чамадонидан битта банкани олиб, бир нафас ҳам тўхтамай давом этди:

— Ўз тажрибамни сизларга намойиш қилиш учун мана бу ажойиб бўғирсоқдан фойдаланишни лозим топдим... Йигитча, — Ҳомерга мурожаат этди у, — марҳамат қилиб, лаълини мана бу ерга суриб қўйинг, сиз эса, жаноблар, — у таъзим қилиб қўйди, — йўқ, демангиз, марҳамат қилиб, иккитадан бўғирсоқни қўлларингизга олингиз...

Ҳомер лаълини суриб қўйди, ҳамма иккала қўлига биттадан бўғирсоқ олди, профессор эса сўзида давом этди:

— Энди, дўстларим, биз тайёр бўлдик. Бошлаймиз... Ҳей, ўғлим, мени унутиб қўйдинг — бўғирсоқни қаёққа олиб кетяпсан?

Профессор чапдастлик билан ҳассасини бўғирсоқларга санчиб, иккитасини қўлига олди.

Одиссей амаки ўтказиладиган тажриба нимадан иборат эканини энди сўрамоқчи бўлувди, лекин профессор овозини баландлатиб гап бошлаб қолди:

— Шундай қилиб, — у бутунлай эътибор беришларини сўраб, ҳассаси билан чамадонни тақиллатиб қўйди. — Шундай қилиб, тажрибани намойиш этишни бошлаймиз. Бир дақиқадан кейин, йўқ, олтмиш сониядан сўнг... Лекин аввали ўзимнинг сеҳрли маҳсулотим билан сизларни яқиндан таништирмоқчиман.

Профессор бармоқлари билан банкани айлантириб, тиқинини кўрсатди-да, бу ўнг ёки чап томонга салгина буралса, юқорида таърифланган маҳсулотни олиш мумкин бўлган нўхотдек тешикча очилишини тушунтириб берди. Судья, шериф, Одиссей амаки, Ҳомер ва Далси — ҳаммалари банканинг қопқоғини силаёт-

ган профессорнинг бармоқларидан нигоҳини узмай, яқинроқ сурилиб, уни ураб олишди.

— Мен намоёйишни давом эттираётган пайтимда, — деди профессор Ҳомерга, — сиз, йигитча, марҳамат қилиб, бир чашка хушбўй қаҳва қуйиб ҳаммага берасиз.

— Ҳм, — деб қўйди Одиссей амаки, — бир чашка қаҳванинг баҳоси...

— Ҳамма ўнг қўлидаги бўғирсоқдан бир тишлам есин, — деди профессор. — Бўғирсоқ мазали-а, тўғри-ми?.. Ростданам мазали, — бўғирсоқнинг деярли ярмини чайнаб деди у. — Аммо, — овозини пасайтириб қўшиб қўйди, — аммо диққат билан қараб туринглар... Секин тиқинини бурайман ва...

Профессор банкани тўнкариб, иккинчи бўғирсоқнинг устига икки марта силкиб қўйди. Кейин бўғирсоқни яна ҳассасининг учига илиб, ҳаммага ҳидлатиб кўрди.

— Хўш, бунга нима дейсиз? — сўради у. — Ғаройиб-а, тўғри-ми? Ҳа, ҳа, дўстларим, ўзингиз ҳам сезиб қолдингиз: ҳамма гап шундаки, «Янада» номи билан аталувчи бу машҳур нарса кўзга кўринмайди. Бу халқ ҳаммаси эмас! Бунинг устига, унинг ҳиди ҳам йўқ! Мана, ўзларингиз ишонч ҳосил қилишингиз мумкин. — У ҳассасига илинган бўғирсоқни яна ҳамманинг бурнига тутди: — Ҳа, шунақа, сиз унинг на ҳидини сезасиз, на ўзини кўрасиз!

У «Янада»нинг худди шундай эканидан завқланиб, машҳур моддали банка тутган ўнг қўлини ва учига бўғирсоқ илинган ҳассани тутган чап қўлини силкиб қўйди.

— Қани, қаҳвани келтиринг, йигитча! — деб қичқирди у, кейин шошиб сўзида давом этди: — Шундай қилиб, биз нимани аниқладик? «Янада» моддаси оддий кўзга мутлақо кўринмайди, инсон бурни унинг ҳидини сезмайди... Шакар, шакар билан қаймоқ қўшишни унутманг, йигитча!.. Оддий инсон қулоғига эшитилмайди, демоқчиманки, сизларга маълум бўлган усулда на унинг ҳидини сезиб бўлади, на қўл теккизиб аниқлаб бўлади. Албатта, кўриб, эшитиб, ҳис этиб, ҳидлаб бўлмайдиган модданинг бизга нима кераги бор, деб сўрашингиз мумкин. Лекин яхшилаб қараб ўтиринглар! Мана, қаҳвага шу моддадан озгина сепаман-да, бир дақиқада, ҳа, дўстларим, бир дақиқа-да бу хушбўй ичимлик ЯНАДА хушбўй бўлади!

Тушуняпсизларми? ЯНАДА! Сизларнинг қаҳвангиз билан жозибали бўғирсоғингиз ҳам худди шунақа бўлади. Улар ЯНАДА ажойиб, ЯНАДА жозибали бўлади!

Профессор Ҳ. Е. Чвақо ичида ғаройиб нарсаси бўлган банкани Далсига узатди, кейин банка судьяга, сўнг шериф билан Одиссей амакига ва ниҳоят Ҳомерга тегди. Ҳар бири қаҳва билан иккинчи бўғирсоқнинг устига банкадаги суюқликдан сепишди.

Кейин ҳаммалари таъми ва ҳидини аниқлаш мақсадида татиб кўришди-да, бир-бирларига қараб қўйиб, яна тотинишди, сўнг қойил, дегандек бош ирғаб қўйишди, профессор эса яна тилга кирди:

— Ҳа, дўстларим, қаҳваниям, бўғирсоқниям янада мазали бўлганига ишонч ҳосил қилдингиз! Тўғрими?

Ҳаммалари унинг сўзини маъқуллашди-да, янада лаззатланиб қаҳва ичишди, бўғирсоқларини ейишди. Ҳомердан бошқа ҳаммалари. Ҳомер қаҳвадан бир неча марта татиб кўриб, афти шунақаям бужмайдики, уни кўрган одам қўрқиб кетарди.

— Агар мен умуман қаҳвани ёқтирмасам-чи? — деб сўради у ниҳоят. — Нега...

— Нега?! — бақириб юборди профессор. — «Нега» деб сўраяпсизми, йигитча? Лекин сиз яхшиси «нимага» деб сўрасангиз, мен ҳамма нарсага деб, жавоб берман! Ҳа, «Янада» ни ҳамма нарсага ишлатиш мумкин. У атиргулни янада хушбўй ҳид таратишга, жингалак сочи янада жингалак бўлишга, мўъжизавий куйни янада сеҳрлироқ янграшга мажбур этади! Сиз, дўстларим, бу модданинг чексиз имкониятга эга эканини, албатта, тушуниб олдингиз. Мана, савдонинг барча талабларига жавоб берувчи тури қулай ўралган ҳолда рўпарангизда турибди. Улгуржи ва чакана сотиладигани... Битта банкаси бутун умрингизга етади! Битта банкасини сотиб олсангиз, умрингизнинг охиригача мўъжизали мода билан таъминланган бўласиз! Уни сасиб, ачиб қолади ёки ўз фазилатини йўқотиб қўяди, деб чўчиманг. Асло! У ҳаммавақт истаган жойда ўз кучини сақлаб, шу холича қолаверади... Мана шу мўъжизани сиз арзимаган баҳода — атиги өллик центга, беш даймга, ярим долларга сотиб олишингиз мумкин! Ярим доллар тўлайсиз-у, умрбод таъсир этувчи «Янада» моддаси сизники бўлади! Бу имкониятни қўлдан бой берманг, одамлар! Кейинча-

лик афсусланиб юрмаслик учун олиб қолинглар!..

Шериф биринчи бўлиб «бу имкониятни қўлдан бой бермай», чўнтагидан эллик цент олди.

Ундан кейин судья билан Одиссей амаки бебаҳо банка эгалари бўлишди. Ҳатто Далси ҳам судьядан ярим доллар қарз сўраб, бир банкасини сотиб олди.

Профессор чамадонини энди ёпмоқчи бўлувди, Ҳомер тўсатдан гапириб қолди:

— Биз дарсда ўтганимизда, агар...

Бироқ профессор гапиравериб чарчаб қолганга ўхшарди. У шошиб Ҳомернинг қўлига банкани бепул тутқазди-да, тезгина чамадонини ёпди, ҳассасини қўлига осиб олиб, қўлқопини кийди-ю, бошидаги шляпасини тўғрилаб, кўздан йўқолди.

— Хўш, мен кетдим,— ўртага тушган жимликни бузиб деди Далси.— Мана буни уйда синаб кўрай.

— Кенам метдим,— деди шериф,— яъни менам кетдим.

— Хайр, Одиссей, бугунги кун ёмон бўлмади,— деди судья. У доим хушмуомала эди.

— Хўш, хайр,— деди паришонлик билан Одиссей амаки ва у ҳам иккита бўғирсоқни танлаб олди.

Одиссей амаки Ҳомер билан қолгач, бўғирсоқларни икки хил тақсимчага қўйди-да, биттасига «Янада» дан роса сепди. Аввал биринчи тақсимчадаги бўғирсоқдан, кейин иккинчисидан татиб кўрди, кейин буни яна такрорлади. Шундан сўнг у қаншарини ишқалаб, бошини қашиб қўйди-да, Ҳомерни чақириб, иккаласи «Янада»ни яна синай бошлади.

— Фарқи йўқ, галварс эканман-а!— деди ниҳоят Одиссей амаки ўзини ўзи сўкиб.

— Биласизми, бугун қаҳва билан бўғирсоқнинг ҳақини ҳеч ким тўламади,— деб қўйди Ҳомер.

— Вой галварс-эй,— деб такрорлади Одиссей амаки.

Эртасига Одиссей амаки одатдагидек пештахта ёнида мудраб ўтирганида, эшик очилиб судья кириб келди.

— Менга қара, судья,— тили гўлдираб деди унга Одиссей амаки.— Менда бирор ўзгариш бўлганини сезяпсанми?

Судья диққат билан Одиссей амакига тикилиб турди-да, кейин деди:

— Сени росаям уйқу босаётганини сезяпман.

— Ана, хотиним ҳам шунақа деяпти-да,— деди Одиссей амаки эснаб.

— Аввалдан дангаса эдинг, энди бўлса янада ялқов бўлиб қолибсан, деяпти... Аммо, гапи ёлғон, судья. Шунчаки, уйқуга тўймадим. Гап шундаки, тўшагимни янада юмшатиш мақсадида ўша «Янада»дан сепувдим...

— Хўш, нафи тегдими?— деб сўради судья.

— Нафи тегишга тегдику-я, аммо бир неча томчиси қаттиқроқ ғижиллаётган пружинага тушиб қолганга ўхшайди... Худди ўша пружина янада қаттиқроқ ғижиллаб чиқса бўладими?! Туни бўйи мижжа қоқмадим... Салом, шериф!

Шу пайт қаҳвахонага ҳаяжондан бўғриқиб кетган шерифнинг ўзи кириб келди.

— Жаноблар!— деди судья тантанавор оҳангда.— Сизларга айтадиган гапим бор. Мен ичимдаям, ташимдаям қандайдир жиддий ўзгариш бўляпти, деб қўрқяпман. Узимни дам ҳуд, дам беҳуд сезяпман... Кейин янада...

Шериф ҳам маъюс қўшиб қўйди:

— Пейинги кайтларда қалдираб волаётганимни ва гўпинча айтаётган капимни ўзим англамай толаётганимни айтмоқчийдим.

— Ҳа, бунинг бир нимаси бор,— ғамгинлик билан деди Одиссей амаки.— Далсидан сўраб кўрамиз. У ҳам биз билан бирга эди.

Уларнинг бахтига, Далси тўғри кўм-кўк майса устидан юриб, шаҳар майдонини кесиб ўтмоқда эди. У «Майсазор устидан юриш мумкин эмас», деб ёзиб қўйилган қозиққа қоқилиб кетиб, ғижиниб қўйди-да, уни ердан суғуриб олиб, тўғри ҳайкалга улоқтирди. Сунг ахлат қутисини бир тепиб, шундан кейингина қаҳвахона томон йўл олди.

— Кўриниши ўша-ўша, лекин авзойи одатдагидан ҳам баттар,— деб қўйди Одиссей амаки.— Афтидан, кун бўйи ўзига ўша моддадан сепганга ўхшайди.

Судья билан шериф бош ирғаб маъқуллашди.

Эшик тарақлаб очилиб ёпилдию ичкарига Далси Дунер кириб келди.

Ҳомер билан унинг дўсти Фредди ҳам шу ерда эди, улар иккаласи ҳам янада уйқусираган Одиссей амакига, янада гердайиб олган судьяга, янада бадгумон бўлиб кетган шерифга ва янада тоқат қилиб

бўлмайдиган даражада бемаъни бўлиб кетган ҳамша-
харлари Далси Дунерга қизиқсиниб тикилиб қолишди.

— Қалайсан, Ҳомер?— деб сўради Одиссей ама-
ки.

— Жуда яхшиман,— дея жавоб берди Ҳомер.—
Ўзингиз ниҳоятда уйқусираб ўтирибсиз. Нима, бетоб-
мисиз?

— Сенга берилган «Янада» банкасини нима қил-
динг?— деб сўради Одиссей амаки хомуза тор-
тиб.

— Ҳа, анувними? Фредди иккаламиз радиоприём-
никнинг овозини баландлатиш учун росаям сепдик,—
деди Ҳомер.— Бир оз нафи теккандек бўлди-ю, аммо
тиқир-тиқири кўпайиб, бошқа тўлқинга олиш қийин-
лашиб қолди. Шунда биз бурамани олиб ўша «Яна-
да» солинган банкани очдик.

— Хўш,— деб сўрашди ҳамма бараварига.

— Шунчаки, очиб кўрдик-да,— деди Ҳомер.

— Банканинг ичи бўм-бўш экан,— деди унинг
дўсти Фредди.

— Кўзга кўринмайдиган модда-да,— дея эслатиб
қўйди судья.

— Банканинг ичи бўм-бўш,— такрорлади Фредди
яна таъкидлаб.

— Ҳеч вақо йўқ,— деди Ҳомер.

— Бундан чиқдики, бизни алдашибди-да!— деб
бақариб юборди шериф.

— Бизнинг теран тасаввуримизни андаккина чал-
ғитишибди,— деди судья.

— Профессор бизни бошлаб лақиллатибди-да,—
деди Одиссей амаки бир оз жонланиб.

— Мана буни олиб қўйинг, судья,— деди Далси
унга «Янада» банкасини узатиб.— Орамиз очиқ, энди
сиздан эллик цент қарздор эмасман.

— Болалар, бўғирсоқдан олиб энглар,— деб хушо-
мад қилди Одиссей амаки.

Одатда, бирор нарсани илтимос қилишдан олдин
у шунақа муомала қиларди.

— Болалар,— деди у кейин.— Ҳамма гап шунда-
ки, зинҳор бу воқеа Геркулес бобонинг қулоғига етма-
син. Акс ҳолда, бизга кун бермай қўяди.

Ҳомер бир оз сукут сақлаб турди, лекин кўп узоқ
эмас, ўзи билан Фредди биттадан бўғирсоқ олишган-
дан кейин:

— Бобонинг хабари бор,— деб қўйди.

— Нима?!— бараварига бақириб юборишди шериф билан Одиссей амаки.

— Шунақа. Қопқоғини қайта беркитаётганимда, яхшиси банкани Геркулес бобога бера қолайлик, деб ўйловдим. Чунки у ҳар хил ноёб нарсаларни тўплаб юради-да.

— Хўш, бу тари қуллак, яъни қари туллак, дима неди?— сўради шериф.

— У деди-ки... шошманг, у деди-ки... нима дейишни ҳам билмайман... Бор гапни айтаверайми?

— Бор ҳақиқатни, фақат ҳақиқатни сўйла,— тантанавор оҳангда деди судья.

— Хўш, у мана бундай деди,— дея сўзида давом этди Ҳомер.— У бунақа овсарларни умрида биринчи марта кўраётганмиш. Қаллаларида ҳеч вақо йўқлиги етмаганидек, улар яна ичида ҳеч вақоси йўқ банкани сотиб олишибди... Ҳаммасини тўғри айтдимми, Фредди?

БОЛАКАЙ

— Лаънати,— деб тўнғиллаб қўйди Цанко,— қачондан бери ортимдан эргашиб юрибди-я...

Болакай Цанкодан эллик қадамча наридаги пастаккина толзор орасида турар, унинг пахмоқ сочлари кечки кўкимтир осмон тарҳида қорайиб кўринарди. Цанконинг ўгирилиб қарашини у кутмаганди.

— Ҳой бола, қани, туёгингни шиқиллатиб қол-чи!— деб бақирди унга Цанко.— Бўлмаса, адабингни бериб қўяман.

Цанко эгилиб силлиққина бир тошни олиб ирғитди. Тош қоронгида худди кўршапалакдек учиб бориб қумга тушди.

Болакай ҳағто қимир этмай тураверди.

— Лаънати-эй, дея мингиллади яна Цанко.— Нега эди менга эргашиб қолди-я!..

Цанко қармоқ солинган қопчиқни елкасига олди. Шунда қармоққа илиб қўйилган чувалчанг худди кимирлаб қўйгандек туюлиб кетди унга. Энди нима қилсин? Қайтиб кетсинми? Аммо эртагача чувалчанглар қуриб қолади-ку, буларни излаб ярим кун сарсон бўлганди. Тушдан кейин эса қармоқ иплари осилган мана бу тугунни чуватиш билан қанчалар овора бўлувди!

Цанко болакайни кундузи кўрганди: у дарвоза ёнидан бир неча марта ўтиб, худди бир нима демоқчи бўлгандек қараб-қараб қўйганди-ю, лекин гапиришга юраги дов бермаганди. Кечга яқин қопчиғини елкасига осиб тўғри тор кўчалардан Осим дарёси томон йўлга тушганидан кейингина ортидан озгингина бир бола биқиниб келаётганини кўриб қолди.

— Ҳой бола, гапимга қулоқ сол!— деди сабр косаси тўлиб Цанко.— Яна бир қадам юрсанг — тишларингни уриб...

У муштини оғзига тираб нима қилишини кўрсатди.

Бироқ болакай бу пўписали ишорани гўё сезмагандек самбиттол оралаб индамай унинг ортидан эргашаверди.

Улар тезоқар жойлардан сакрайвериб толиққан Осим дарёси чуқур, сокин гирдобга етиб тинчийдиган яшил соҳилга келишди. Дарёнинг шу ерида лаққа балиқ кўп бўлади, Цанко эса кўпинча ёлғиз ўзи балиқ овлайди. Агар болакай бўлмаганида, у аллақачон тўрни нариги қирғоққа тортиб қўйиб уйига қайтарди. Эртасига азонда катта саватни ола келиб, зўр ўлжа билан қайтган бўларди.

Аммо болакай худди қармоққа илашиб қолгандек изма-из келаверди. Цанко болакайдан қутулиб бўлмастлигини билиб тўхтади-ю, унинг яқин келишини кутди. Цанко қувласа, қочишга осон бўлсин деб эллик қадамча нарида у хам тўхтади.

— Буёққа кел!— деб чақирди балиқчи.— Сени еб кўймайман.

Аммо яқинига боришга болакайнинг юраги дов бермади. Цанко энди ялнинишга тушди.

— Сени урмайман,— деди унга.— Нима қилмоқчи эканингни айтсанг бўлгани...

Ниҳоят болакай юрак ютиб, унга яқинлашди. Ўзи хам унчалик бўйдор эмас экан, оёқяланг, эгнида чит кўйлак. Сочи ўсиб пахмоқ бўлиб кетганидан бошида худди телпак турганга ўхшарди.

— Нега энди менга елимдай ёпишиб олдинг-а?— сўради Цанко.— Нима бало, ортимдан жосуслик қилиб юрибсанми?

Болакай жавоб бермади. Индамай тураверди.

— Нега бақраясан? Нима, тилинг йўқми?

— Бор,— деди бола эшитилар-эшитилмас. Унинг овози худди ўрдак боласиники каби бўғик чиқди.

— Яшавор-э!— деб кулиб юборди Цанко.— Сени соқов деб ўйлабман. Мактабга қатнаёпсанми?

— Ҳа, иккинчи синфга ўтдим.

— Ундай бўлса, кетдик!— деди Цанко бир оз ўйлаб.

Болалар йўлга тушишди. Каттаси олдинда, кичиги орқада. Муздек, юмшоқ қумда оёқ товушлари эшитилмайди. Пастаккина мажнунтоллар худди салом бераётгандек улар томон эгилади.

Улар қум босган қияликка етиб келишди. Нарирёқда саёзгина ариқча худди: «Кўриб қўйинг, менадан кўра улугвор ҳеч нарса йўқ», демоқчи бўлаётгандек чулдираб турибди.

Ундан нарирёқда эса сокин, тинчоқар, лекин мудҳиш упқонлари бўлган гирдоб бошланади.

Цанко қопчиқни елкасидан тушириб ичидап тўрни олди-да, ёйиб қўйиб қармоқлардаги чувалчангларни яна бир марта кўздан кечириб чиқди. Кейин қайроққа ўхшаш япалоқроқ тош топиб арқоннинг бир учига боғлади.

— Лаққа балиқ чувалчангга ўч бўлади,— деди у болакайга калтагина қозиқни бериб.— Маҳкам ушлаб тур, мен тўрнинг бир учини нариги қирғоққа бойлаб келаман.

У ечинди-да, қармоқлари қумда сургалиб бормаслиги учун тошни баланд кўтариб сувга тушди. Қирғоқда турган болакай унинг қўл ва оёғини шалопплатмай сузиб кетаётганини шундоққина кўриб турарди. У бошини худди тошбақадай сувдан чиқариб борарди. Доира шаклидаги ўпқон болакайга каттакон қатламага ўхшаб кўринди.

Арқон таранг тортилдию болакай қозиқни қўйиб юборишига сал қолди. Кейин қумга ўтириб кута бошлади. Аллақандай чивин қулоғи остида фингиллаб кўздан ғойиб бўлди. Қирғоққа чиқиб олган қурбақалар худди дарёни бўлиб олишмоқчи-ю, лекин ҳеч келишолмаётгандек бетўхтов қуруллашарди. Саёзгина ариқча бутун олам биргина уни тинглаётгандек чулдирашдан тўхтамасди...

Цанко қирғоққа чиқиб, сувдан икки қадамча нарига қозиқни қоқди-да, эрталаб дарров топиб олиши учун қумга аллақандай белгиларни чизиб қўйди.

Кейин кийиниб болакай иккаласи қишлоққа йўл олди. Улар толзорга етиб келиб, сўнгги марта гирдоб томон ўгирилиб қарашди. Лаққа балиқ сакраб чиқиб яна сувга шўнғиди. Сув сатҳида майда тўлқин ҳосил бўлди-ю, кейин гирдоб яна қатламага ўхшаб қолди.

— Роса ўйнаяпти-я!— деб қўйди Цанко.— Эртага лаққа балиқ шунақаям кўп бўладики, ташиб адо қилолмайсан.

— Бу ерда жудаям кўп экан-а!— деди болакай.— Сен тўрни ташлаётганингда қанчасиям сакраганини кўрдим.

— Сакраётгани майда балиқ,— деди кулиб Цанко.— Лаққа балиқни сув остидан излаш керак. Улар жуда чуқурликда бўлишади, худди чўчқа болалари каби балчиқда ялпайиб ётишади.

Болакай ҳайрон бўлиб сўради:

— Цанко, чўчқа боласидан келадиган лаққа балиқ бўладими?

— Валдирама. Чўчқа боласидек бўлиши учун ким ҳам уни шунчалик боқарди? Лаққа балиқлар фермаци борлигини шу пайтгача эшитмаганман.

Бир оз ўйлаб туриб қўшиб қўйди:

— Тўр ташлаганимни бирор ерда валдираб қўйма тагин. Тунда бирортаси келиб олиб кетиб қолиши мумкин.

— Айтмайман!— деди болакай.

Аммо Цанко нимадир эсига тушиб қолгандек ундан сўради:

— Қани, менга айт-чи, ортимдан кузатиб юришни сенга ким буюрди?

— Ҳеч ким. Ўзим....

— Бўлмаса, балиқ овига бораётганимни қаёқдан билдинг?

Болакай бир оз иккиланиб туриб, кейин жавоб берди:

— Ҳар куни қаёққа кетаётганингни биламан...

— Ҳа, гап бу ёқда экан-да!— Цанко ҳатто тўхтаб қолди.— Нима бало, мени қўриқлаб юрмоқчимисан?

Болакай яна жимиб қолди-ю, йигирма қадамча юргандан кейингина худди аллақандай сирдан воқиф қилмоқчи бўлгандек секин деди:

— Цанко, менам худди сендақа бўлсайдим!

Баликчи ҳайрон бўлиб унга қараб қолди.

— Мен қанақа эканман?

— Сен каттасан, ҳамма иш қўлингдан келади... Отам менга: «Цанкони қара. У — ҳамма ишда биринчи. Ушанақа бола бўл...» дейди ҳар доим. Қанийди, менга гармон чалишни ўргатсанг, сахнада ҳам...

— Қандай чалишимни сен, болакай, қаерда кўра қолувдинг?— деб сўради Цанко.

Болакай жонланиб кетди. У Цанкога тикилиб борар экан, узоқ вақтгача мурғаккина қалбида асраб юрган бор гапини шоша-пиша айтиб берди.

— Қишда Левский ролини сен ўйнаган эдинг-ку!— у зўрга нафасини ростлаб олди.— Эсингдами, ўша, кейин дорга осиган Левскийни-да... Цанко, менга ҳам ўргат!

— Ўргатаман,— деди Цанко.— Мактабда ўқиш бошлансин, ўшанда биз пьеса қўйишга тайёрланамиз. Сенга ҳам роль танлаб бераман. Албатта, ҳозирча кичикроқ роль бўлади.

Болакай Цанконинг қўлидан маҳкам ушлаб олиб,

уни юришдан тўхтатди-ю, лекин ҳаяжонланиб кетганидан бир оғиз ҳам гапиролмади.

— Сенга ёғочдан Левскийникидақа қилич тайёрлаб қўйдим,— деди у ниҳоят тилга кириб.

Цанко унинг қайноқ бўйнига қўлини қўйди. Қаранг-а, қанақа бола экан, у бўлса...

— Қани, кетдик,— деди Цанко.

У ҳаяжонланиб кетди. Болакайнинг юпқа кўйлаги остидаги жажжигина юраги гуп-гуп уриб туришини, у билан баравар одимлашга интилаётганини сезиб турарди. Вой болакай-эй, худди мендақа бўлгиси келипти-я.

Улар болакайнинг эшигига етиб келишди.

— Эртага лаққа балиқ тутгани кетаётганинда мениям чақирасанми? — деб сўради у.

— Боргинг келса, майли, чақираман,— деб розилик билдирди Цанко.— Энди, бора қол, ухла.

Болакай сакраб-сакраб ҳовлисига кириб кетди. Цанко тош йўлак бўйлаб унинг оёқяланг шипиллаб бораётганини эшитиб турди. Бир оздан кейин сокин ёз туни қўйнида болакайнинг ашуласи янгради. Бу қўшиқ оқшомда ўзининг жажжигина юрагидаги ҳаяжонни изҳор этаётган чигиртканинг чириллашига ўхшаб кетарди.

ҲАММАСИ ЕЛГОН!

— Хўш, энди нима қиламиз, болам?— деб сўради аёл ўчоққа пуфлаб.

— Тополмадим, ойижон...

Шундай дедию жимиб қолди. Сўнг йиглаб юборди. Матилде унга маъюс тикилиб қолди. «Афтидан, бунақаси фақат биз яшайдиган ёғоч уйларда юз берса керак...»— деб ўйлади ўзича. Ўзининг фикридан ўзи қўрқиб кетди: тақдирдан нолиш гуноҳ бўлади. Ҳар ким ўз хочини тақади!

— Йиғлама, тентаквой. Биз бошқасини, унданам яхшироғини топамиз.

Бола индамади. Онаси овқатга чақирганда ҳам ҳамон йиглаб турарди.

— Бошқаси керакмас.

Оёқ тираб олишнинг фойдаси йўқ эди. Жозе ўзига тўшак хизматини ўтовчи чипта наматга чўзилди. Ўз тани каби қоп-қора кўзлари шипга тикилган бўлса ҳам, у ҳеч нимани кўрмасди.

— Жоаким шу ерда бўлганда топиб берарди...

Аёл жавоб бермади. Фақат тўнғич ўғлининг номини эшитиб сесканиб кетди. Йўқ, уни ҳали унутганича йўқ. Ҳар ойда уни кўргани боряпти-ю, лекин номини эшитса титраб кетади. Ҳаммавақт шунақа бўлади: бирор киши унинг исмини тилга олса борми, худди яна ўғирликда айблаётгандек туюларди унга. Ушанда қоп-қора кийимли киши уни ўғри ва яна алланимабало деб койиганда, у бунинг мазмунига тушунмаганди. Кулранг кийимли киши эса, бунга Жоакимни қашшоқлик ундаган, деб эътироз билдирди... Бунинг тушуниш керак... У индамай эшитиб турди. Кейин кўзойнакли киши қоғозга қараб, саккиз йилга ҳукм қилинганини ўқиб берди. Матилде ҳамон индамай турар, фақат суратга тушираётганда кўзини пирпиратиб қўярди. Онаизор ўзича: «Ё мукаррама Биби

Марям, бу одамларнинг ўғлим Жоакимга раҳм-шафқат қилишларини сендан ўтиниб сўрайман. Энди уни калтаклашмасин!» дея ёлборарди.

Орадан бир йил ўтди. Ким энди кўникиб қолди. Уқишни ўрганиб олди, бу онага худди мўъжизадек бўлиб туюларди.

«Менинг бу ерда эканимни Жозега айтманг, майлими, ойижон?»

«Йўғ-э, нималар деяпсан! Бирор нимани сезиб қолмасин деб, атайлаб бошқа баракка кўчиб ўтдим. Қўшни аёлларни ўзинг биласан-ку, тилининг суяги йўқ... Жозега, сени ишлагани Сантосга кетган, шу сабабли уйга келмаяпти, дедим. У сени жуда яхши кўради».

Дарҳақиқат шундай эди. Жозе акасини жудаям яхши кўрарди. Бунинг сабабини ўзи ҳам тушунтириб беролмайди-ю, лекин ҳурматини жойига қўярди. Ким Жоакимнинг қамоқда эканини билмайди, деса, бекор айтибди.

У бунни бошидан билган, лекин сездирмасликка аҳд қилиб қўйганди. Бола акаси ҳақида суриштиришни бас қилганда онаси бир оз енгил тортди.

Матилде охирги кўмирни ўчоққа жойлаб бўлиб ўғлига қаради:

— Ухла, дўмбогим, эртага азонда туришинг керак...

— Хўп, ойижон...

Онаси чироқни ўчирди.

— Ё азизу мукарама Биби Марям, бева-бечоралар ҳомийси, ўзинг мадаккор бўл, ўғлимнинг кучуги топилсин! Бунақа арзимаган гап билан авлиёларни безовта қилиш яхши эмаслигини биламан, лекин на чора, биринчиси нима бўлганини ўзинг биласан. Уша лаънати — вой, кечир мени, ярамас, демоқчи эдим — тўтиқушни ундан тортиб олганларидан бери ўғлим ниҳоятда ўзгариб қолди. Муомаласи ўзгариб кетди, ҳамма нарсасини тортиб олишаётганини айтди...

Она ухлаб қолди.

Жозе унинг ухлаб қолганини билиб, секин ўрнидан турди-да, эшикка чиқиб қаради. Бўри кўринмаяпти. Йўқ. Хафа бўлиб ортига қайтди. Бўривойи қаёққа кетиб қолганикин? Аллақаерда, бирор бегона эшик остонасида дийдираб турган бўлса керак. Ким билади, овқат ҳам емагандир...

«Агар ит овловчилар тутиб олиб кетишган бўлса ҳам, бари бир эртага қидириб топаман».

Ўзича шунга аҳд қилиб ўрнига ётди-ю, ухлаб қолди.

Эртаси куни ювилган кийим-кечакли каттакон ту-гунни орқалаб азонда йўлга тушди.

— Эҳтиёт бўл, ўғлим, ерга тушириб юборма.

— Қўрқманг ойижон, эҳтиёт бўламан.

Тез юрди, деярли югуриб кетди. Юмушини бажариб, Бўрини изламоқчи бўлди. Йўлда Сирилони учрати-тиб қолди.

— Бўримни кўрмадингми?

— Кеча кечқурун олиб кетишувди.

Жозе дарров тушунди:

— Ит овловчиларми?

— Ҳа-да. Бечора ҳеч тутқич бермади. Сиртмоқ ташлаб ушлаб олишди.

Жозе ўзини тутишга қанча уринмасин, бари бир кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди-ю, ўртоғи билан хайрлашмаёқ, жўнаб қолди. Уй бекаси уни ёқинқирамай кутиб олди. Барвақт эди-да!

Жозе маънос бўлиб кўчага чиқди. Энди ити нима буларкин? Кўчада тутиб олинган кучук ва мушукларни узоққа, дарё ортига олиб кетишларини биларди. Бирор марта ҳам ўша ерга бормаганди.

У югуриб кетди. Қора терга ботиб етиб борди.

— Кеча кучугимни олиб кетишибди. Шу ерда эмасмикин?

Қоровул чувринди занжи боласига ўқрайиб қараб қўйди. Лекин, бари бир, ичкарига киритди. Жозе сакронғич кучугини зўрға топиб олди.

— Ана у. Қулогини қашиётган оқ кучук. Олиб кетсам майлими?

— Бир юз ўттиз крузейро¹ тўлаб олиб кетавер.

Бола тушунмади.

— Кучугимни олиб кетсам бўлгани...

Қоровулнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Қани, туёғингни шиқиллатиб қол-чи, йигитча. Пулинг бўлмаса, нима қиласан бошимни қотириб...— у болани итариб эшикдан чиқариб юборди.

— Наҳотки кучугимни беролмасангиз, амаки-жон? Катта бўлиб ишлайман-у, кейин ҳақини тўлайман.

¹ Бир юз ўттиз крузейро — ўн тийинга яқин Бразилия чақаси.

Бироқ қоровул раҳмсиз киши эди.

— Уйингда егулик ҳеч вақоларинг йўғ-у, кучук боқишга бало борми!

Жозе ҳўнграб чиқиб кетди. Муюлишда аллақандай кампирга урилиб кетиб, узр ҳам сўрамади. Худди карахт бўлиб қолгандек эди. Уйда ойиси:

— Намунча кечикиб кетдинг, ўғлим?— деб сўради.

— Бўрини излаб юрувдим.

— Топдингми?

— Топдим. Ит овловчилар олиб кетишибди.

Матилде ўзини бепарво қилиб кўрсатди. Лекин юраги ачишди. Уғлини овутмоқчи бўлди:

— Майли, бошқасини топармиз... Чиройлисидан, сенинг Бўринг анчагина хунук эди...

Шундай деди-ю, лекин ўзининг гапига ўзи ҳам унчалик ишонмади. Тўнғич ўғлининг тўтиқуши хаёлидан ҳечам нари кетмасди.

Жозенинг қулоғига гап кирмади. Юз бераётган воқеалардан боши қотиб кетди. Ҳеч қачон бирон ёмон иш қилмаган. Хўш, нега у жазоланиши керак экан? У ўзининг барча айбларини бирма-бир эслаб кўрди: айрим пайтларда сўкинди, буниси тўғри; онаси ювиб беришга оладиган қўшнисининг кийим-бошини бир кун тупроққа тушириб юборувди; кўмир билан деворга ёзган, буниси онда-сонда бўлади; онаси рухсат бермаса ҳам анҳорда чўмилган; цирк келганда беҳосдан томошахона пардасини тортиб тушириб юборган...

Аммо ҳеч қачон бировнинг нарсасига кўз олайтирмаган, ҳеч кимнинг бирор нимасини тортиб олмаган. Ҳеч кимдан. Ҳатто кўчадан қўлқоп топиб олганда ҳам, эгасини топиб қайтариб берган, ахир, ўзиники эмас-ку, тўғрими? Шунақа экан, нега ўшалар кучугимни олиб кетиб қайтариб беришмаяпти? Агар пул тўласа, ўшанда қайтариб беришармиш. Ахир, пули йўқ-ку, ёки ўша одамлар пул беролмаслигимни билиб туриб, атайлаб талаб қилишаётганмикин? Камбағал эканимни билиб туриб шундай дейишаётганмикин? Катта бўлганимдан кейин бераман десам ҳам бояги амаки бари бир Бўрини қайтариб бермади-я! Нега бировларникини олиш унга мумкин-у, бошқаларга мумкин эмас? Уғирлик қилиш ҳамма учун тақиқланган эмасми, ҳамма учун гуноҳ эмасми? Агар бирон иш қўлидан келгандами...

Аммо у ҳеч нарса қилолмасди.

Ҳўнграб Ҳўнграб йиғлагиси келди... Бироқ сўз то-
полмасди.

— Қўй, хафа бўлма, Жозе. Яна кечикиб қолма.

— Ҳозир.

Кийинди. Ҳовлида тоғора устига мук тушган она-
сига қаради. Дафтарларини олди. У одатда мактабга
отланаётганда, чизгич билан Бўрининг елкасини ал-
батта силаб қўярди. Кечагина шундай қилганди. Эни-
ди бунақа қилолмайди. Ҳеч қачон. Остонада онаси
кўринди, совун кўпиклари ерга чакиллаб томарди.

— Нимага ўралашиб қолдинг, болам?

— Ҳозир, ойижон. Кетяпман.

— Бор. Борақол, ўғлим.

У қўлида чизгичини осилтириб, ҳамон Бўрини
учратиб қолиш умидида секин кўчага чиқди.

Бугун унга мактаб худди илгаригидек эмас, балки
аллақандай бегонадек бўлиб туюлди. Бу ерда унга
ҳайвонларга азоб бермасликни ўргатишган, бу ерда
руҳоний болаларга камбағаллик айб эмаслигини, пул
билан бахт топиб бўлмаслигини, ўғирлик қилиш гу-
ноҳ эканини айтган...

Ёлғон. Ҳаммаси ёлғон!

ЗАҲАРЛИ КАМПИРЛАР

Сиз энди тўрт ёшга тўлганингизда, етти рақами юздан кўп, беш дюйм эса — бутун бошли миль¹ бўлиб туюларди.

Бен етти ёшда, мен эсам энди тўрт ёшга тўлдим, бунинг устига, унинг бўйи меникидан беш дюйм баланд.

Бен орқасига шاپалоқдек теридан ямоқ солинган духоба иштон кийиб юради, оёқларида жун ҳам кўришиб қолган, устига-уштак, унинг дудамаси, ингичка пармали ва яна ўзи «тиқинчоқ» деб номлаган ўткир учли, мугуз сопли аллақандай пичоғи бор.

— Девордан ошиб ўтишимиз билан олчазор бошланади, — деди Бен, — кейин биз заҳарли меваларни осилиб ётган жойга етиб борамиз. Эҳтиёт бўл, тағин мевалардан еб ўтирма, майлими? Нақ ўласан-а! Бир марта ҳовучимни тўлдириб евдим, кечаси билан ўлганман.

— Ростданми?

— Ҳа-да. Тун бўйи.

— Улганда қанақа бўларкан? Нимани сезгандинг?

— Аввалига қорнинг қаттиқ оғрирган! — деди Бен. — Кейин эса «ғув-ғув, бум-бум» деб бошинг ғувулларкан... ҳеч тўхтамас экан.

— Кўнглинг айнидими?

— Ҳа, доим айниб турди, — деди Бен, — хонанинг шипида эса, кўзингга митти қариялар кўринади. Улар рақсга тушиб, сени мазах қилишади. Худди бобом Перси ичиб олиб «Юникорн»дан уйга қайтаётганда бўлганидай.

— Ўлгим келмайди, — дедим мен. Ўлик бўлиб кўришни мутлақо истамасдим.

— Ундай бўлса, заҳарли мевалардан емагин. Уша мевалар қанақа бўлишини ўзинг биласанми?

¹ Бир дюйм тахминан 2,5 сантиметр, бир миль — 1,6 километр.

— Йўқ...

— Хўш, мана бундай, бир хиллари қизил, бошқалари қора бўлади,— деди Бен.— Лекин иккаласи ҳам кўнглингни айнилади, қорнингни оғритади, бошингда эса — гувиллаш пайдо бўлади: бом... гув-гув-гув...

Эгим жимирлаб кетдию йиғлаб юборай дедим.

Мен қорағат буталаридан иборат тўсиқ ёнида мукка тушиб ётибман, тепамда, август осмонининг тарҳида мевали ўсимликнинг новдалари худди оппоқ скелетдан иборат соқчилар каби какқайиб турарди.

— Ҳа, нимани кутяпсиз?— деб сўрадим ундан.

Бен пичоғини олиб тиқинчиғини ечди.

— Мен аввал қараб келай, жосуслар йўқмикин?— деди Бен.— Сен ҳозирча шу ерда ётатур.

— Анча кутаманми?

— Мен эмаклаб бориб келгунимча,— деди Бен.— Қимирламай, овозингни чиқармай, бошингни кўтармай ётавер, яна заҳарли мевалардан ея кўрма.

— Йўқ... емайман.

Бен пичоғини бир силтаган эди, тиқинчиғи қорағат бутасига санчилди.

— Оси Тэнерни танийсанми?— деб сўради у.

— Бўлмасам-чи, албатта, танийман!

Лаби тиртиқ Оси бир оёғини судраб қўлтиқтаёқда юрарди. Унга доим раҳмим келарди. Бен гапида давом этди:

— Нега Оси бунақа бўлиб қолганини биласанми? У шу ердан ошиб тушаётганда, жосусларнинг бор-йўқлигини яхшилаб текширмаган... Шунда уни ушлаб олиб майиб қилиб қўйишган.

— Ким ушлаб олган?

Бен тиқинчиқни ялтиратиб, мени ёлғиз қолдирганча эмаклаб кета бошлади.

— Ким бўларди, заҳарли кампирлар-да,— деди у,— улар нарёқда, пастликдаги уйда яшашади—эсингдами, сенга айтиб бергандим. Ҳозир биз кўргани бораётган ўша даҳшатли иккита кампир-да!

Бен олдинга эмаклаб кетдию унинг иштонидаги жигарранг теридан тикилган ямоқ бирпасда кўздан ғойиб бўлди. Тўкилган барглар устида ёлғиз ўзим кўзимни чирт юмиб ётиб, тўрғайнинг овозини эшитмоқчи бўлдим. Тўрғайнинг сайрашини жуда яхши кўраман-да.

Лекин ҳозир сентябрь ойи яқинлашиб қолган — бунақа пайтда қуёшда жизгинак бўлиб кетган ўт-ўланлар орасида овозининг борича чириллаётган чигиртка товушидан бошқа нимани ҳам эшитардинг!

Бен қайтиб келгунча орадан роппа-роса эллик йил ўтиб кетди. Эллик йиллигини аниқ биламан, ўзим ҳисоблаб ётдим.

— Ҳеч қанақа из йўқ, — деди Бен.

— Заҳарли мевалардан емадим, ҳеч қанақасини емадим...

— Қани, тилингни чиқар, бир кўрай-чи?

Тилим худди қўрқиб кетган калтакесакдай осилиб тушди. Бен кўзларини олайтириб оғзимга қаради-да, жаҳл билан деди:

— Ҳа, майли. Кетдик. Бошқа... Дамингни чиқарма.

— Ҳали узоқми?

— Уҳ-ҳў, узоқ, жудаям узоқ... бир неча миль келади, — деди Бен. — Аввал сўқмоқ бўйлаб пастга тушамиз, Акки Дук остидан ўтамиз...

Акки Дукнинг нималигини билмасдим. «Аллақандай қуш бўлса керак», — деб ўйладим ўзимча.

— Бу, кўприкка ўхшаш нарса, — деди Бен. — Унинг ости қоп-қоронғи. Умуман, устидан сув оқади-ган жой.

— Заҳарли кампирлар ўша ерда туришадими?

— Йўқ, ундан сал нарироқда, — деди Бен. — Биз Акки Дук остига беркиниб оламиз, ўшанда сен биқиниб бориб, деразадан уларни кўришинг мумкин.

Нимқоронғи қарағайзордан туртиниб-суртиниб сўқмоққа чиқиб олиб, кўм-кўк мевали олчазор оралаб бораётганимизда қўрқувдан юрагим ёрилиб кегишига сал қолди.

Бенга етиб олиб, шунчаки ёнма-ён гаплашиб кетмоқчи эдим, лекин у ўша ондаёқ тиқинчилигини менга ўқталиб деди:

— Орқамдан юр. Мен командирман. Йўлни мен биламан, тушунарлими? Бирор хавф-хатар бор-йўқлигини билиб олиш учун мен у ерга биринчи бўлиб боришим керак. Шунақа. Бўлмаса, биласанми, сени ҳам кекса Ғси каби майиб қилиб қўйишади. Тушундингми?

— Ҳа, Бен, тушундим...

Орадан кўн ўтмай биз қўйлар чўмилтириладиган анҳор бўйига етиб келдик.

— Сувга бир қара,— деди Бен.— Қанақанги тилларанг сувлигини кўряпсанми? Заҳарли бўлгани учун ҳам тилларанг, ҳатто қўлингни ювсанг ҳам дарров ўлиб қолишинг мумкин.

Анҳорнинг нариги соҳилида, ҳаммаёқни кўм-кўк майса қоплаган нам тупроқда соябонли, худди филдек келадиган улкан қўзиқоринлар ўсиб ётибди. Бен буларни ҳам заҳарли деди.

— Орқамдан юр...— деди у.— Орқамдан юр... Эгилиб ол. Акки Дукка яқинлашяпмиз.

Бир оздан сўнг биз кўприкнинг қорайиб кетган гиштин гумбази остида энгашиб турардик. Дарров совқотиб қолдик. Гиштлар орасидан сизиб чиқаётган томчилар чакиллаб тушяпти. Новдаси тирқишларни босиб кетган қирққулоқ кўриниб турибди. Бен бу ерда велосипед насоси каби узун-узун шохли, шолғомдан катта шиллиққурт борлигини айтди.

— Илон ҳам, калтакесак ҳам, каламуш ҳам бор. От қўшилган шайтон арава ҳам бўлади...

— Улар ҳам заҳарлими?

— Бўлмасам-чи. Бу ерда ҳамма нарса заҳарли!

Беннинг этагидан ушлаб олиб, от-от ўйнамоқчи бўлувдим, у «йўқ» деди: яна нарироққа бориб, жосус бор-йўқлигини билиб келиши лозим экан. Менга ҳуштак чалмагунча пистирмада биқиниб кутиб туришимни тайинлади.

Бен Акки Дукнинг нариги томонига, қуёш нури тушиб турган жойга бориб жосус бор-йўқлигини билиб келгунча, қоронги гумбаз остида ёлғиз ўзим туравердим. Ҳеч қанақанги шиллиққурт билан калтакесакни ёки илон билан от қўшилган шайтон аравани кўрмадим.

Ниҳоят, Бен ҳуштак чалганди, бехосдан чўчиб тушдим у қоп-қорайиб турган кўлмак устидан югуриб кетдим.

— Шалоплатма! Нима бало, мастмисан?— деди менга Бен.— Улар эшитиб қолишади-ку! Биласанми, кампирларнинг қулоғи катта, худди қари чўчқаларникидай елкасига осилиб тушган.

Мен офтобга чиқиб олгунимча, жуда қалтираб кетган бўлсам керак, буни кўриб Бен сўраб қолди:

— Ҳеч нарсадан қўрқмайсан-а, тўғрими?

— Тўғри,— дедим мен.— Қўрқмайман. Мен кичкина эмасман.

— Эҳтиёт бўл, агар қўрқсанг, дарров сезиб қоли-

шади,— деди Бен.— Шунда иккаламизни ҳам қозонга тиқишади.

— Нега? Нега ахир?

— Қайнатиб пишириш учун-да. Нима, фаҳминг етмаяптими?— деди Бен.— Иккаламизни қайнатиб пишириш учун, тушундингми?

— Боя мени заҳарлашган, деган эдинг-ку.

— Нима қипти. Худди шундай қилишади: аввал заҳарлашади, кейин пиширишади.

Мен яна бир нима дейишга улгурмай, Бен қўлини олдинга чўзиб:

— Ана... ҳув ана улар яшайдиган уй...— деб қолди.

Олд томонда, биздан эллик ярд¹ нарида иккита фонусли, устига зангери шифер ёпилган, мўриси қалпоқли гиштин уй кўриниб турарди. Уй чалавайрона эди: томдаги шифернинг деярли ярми йўқ, деразалардаги ойналарнинг кўпи синган.

Уйга яқинроқ келганимиздан кейингина боғда тухумсимон кўм-кўк мевалари қуёшда ялтираётган олхўри дарахтларига кўзим тушди. Кейин ҳамма томонини ўт босиб кетган бўм-бўш товукхонани, устидаги равоч барглари худди тўнкариб қўйилган соявон каби осилиб тушган каттагина қизил тувакни кўрдим. Бу жой бояги лаҳмдан кўра анча илиқ туюлди, атрофдан чигирткаларнинг чириллаши эшитилиб турарди.

Уйда ҳеч ким йўқлигини энди айтмоқчи эдим, Бен қўлларини силтаб деди:

— А-ҳа! Шунақа деб ўйлаяпсанми? Кампирларга ҳам худди шуниси керак. Эҳ, сени қара-ю!

— Уларга бунинг нима кераги бор?

— Нимагамиш?.. Билсанг, улар сени деворга чиқиб олхўридан узиб олишингни пойлашади, шунда, энди узиб олмоқчи бўлганингда, кампирлар югуриб чиқиб ёқангдан тутишади.

Девор ёқалаб эмаклаб кетаётганимизда юрагим музлаб кетгандек бўлди.

— Энгашиброқ эмакла!..— дея ҳадеб шивирларди Бен.— Сезиб қолишмасин, энгашиб ол!..

Ниҳоят, биз уйнинг нақ рўпарасида пайдо бўлдик. Ойналари синган деразалар, томдаги қип-ялангоч ёғочлар, мўриларнинг дуд босган қалпоқлари яқ-

¹ Бир ярд тахминан 90 сантиметрга тенг.

қол кўриниб турарди. Биз турган томондан тушаётган қўёш нури ойна синиқларини ялтиратяпти. Олхўри мевалари бу ердан қараганда катта ва ширин бўлиб туюляпти, дарахтлар атрофида эса ари галалари гужгон ўйнапти.

— Олхўрининг ҳаммаси заҳарли,— деди Бен,— ҳатто кампирлар ёқангдан тутиб қолмагандаям, бари бир заҳарланасан. Агар заҳардан ўлмасанг, бари бир арилар чақиб ўлдиради.

Синиб тушган дераза панжарасидан тортиб мўриларнинг қоп-қорайиб кетган қалпоғигача бўлган бутун бошли уйда бирор тирик жон кўринмасди.

Бироқ Бен тўсатдан елкамдан ушлади-ю, юқорига ишора қилиб бўғиқ овоз билан деди:

— Уша ерда, улар ўша ерда. Ҳозирча фақат биттаси. Кузатяпти...

— Қани? Қаерда?

— Юқорида, ҳув анави деразада. Чапда!

На Бен ва на мен қўлимизни қай бири чап, қайсиниси ўнглигини билардик. Лекин у пичоқ ушлаган қўли билан кўрсатган юқори қаватнинг ўнг томонидаги деразага қарадим: у ерда ҳеч ким йўқ эди.

— Кўряпсанми уни?— деб сўради Бен.— Олпоқ сочининг ўрими узунгина экан. Шалпанг қулоқлари ҳам кўриниб турибди.

Аввал биринчи, кейин иккинчи қаватдаги деразаларга кўз югуртиб, илма-тешик ойналардан бошқа ҳеч нимани кўрмадим.

— Бирорта ҳам тиши йўқ экан,— деди Бен.— Оғзи бутунлай ям-яшил экан.

Бенга, ҳеч нимани кўрмаяпман, дейишга юрагим бетламади. У бўлса яна елкамга ёпишди.

— Иккинчиси ҳам шу ерда!..— деб шивирлади у.— Биринчи қаватда. Вуй, кўзлари сап-сарик экан!

Юрагим орқага тортиб кетди. Этим жимирлашди.

— Вой-бу! Кап-катта кўзлари ҳам сап-сариг-а,— деб давом этди Бен,— сап-сариг кўз... Вуй, худди уккинникига ўхшайди-я!..

Аммо пастки қаватдаги деразалар ҳам бўм-бўш. Кўринаётган сариг нарса эса — учаётган арилар галаси эди, холос.

— Наҳотки, ҳеч нимани кўрмаётган бўлсанг?— деб сўради Бен.

— Йўқ, кўрмаяпман...

У ўгирилиб менга мазах билан қараб қўйди.

— И-я! Бунақада бирор нимани кўриб бўлсан! Бақрайиб туришини қара! Сен кўзингни бир оз қисиб қарагин-да. Мана бунақа қилиб, кўряпсанми?

Бен кўзини қисиб кўрсатди.

— Бойқушлар қоронгида ҳам кўролади,— деди у.— Ҳатто биз кўрмайдиган нарсаларни ҳам кўришадди. Буни биласанми?

Мен билардим, отам ҳам гапириб берганди. Мен худди Бенга ўхшатиб кўзимни қисиб олдим.

Шундан кейин яна уйга қарагандим, Бен айтган ҳамма нарса тўғри чиқди. Деразаларда худди бойқуш каби бири юқорида, бири пастда ўтирган икки кампирни, бири сап-сариг кўзли, иккинчиси яшил оғизли ва узун оқ сочли иккита заҳарли кампирни мен ҳам кўрдим, иккаласининг ҳам қулоғи жудаям катта эди.

— Уларни энди кўряпман, Бен,— дедим шошиб.— Энди кўряпман!

— Эҳтиёт бўл! Кампирлар бу ерга келишяпти!— деб бақириб юборди Бен.— Улар биз томонга югуришяпти!

Биз даҳшатга тушиб бир зумда ариларни ҳам, Акки Дукни ҳам, қўзиқоринлар, тилларанг заҳарли сув, молхонани ҳам ортда қолдириб олчазордаги тўқяшил йўлдан югуриб кетдик.

Оғзимдан чиққан иссиқ нафас лабларим, кўрагимни қиздирар, лекин елкаларим музлаган, юрагим эса қўрққанымдан увишиб тўхтаб қолаётганга ўхшарди.

Сўқмоқнинг энг юқорисидаги кенг майдончага чиқиб олмагунча чопишдан тўхтамадик. Шу ерда Бен кулиб юборди, мен ҳам кулдим.

— Кампирларни кўрдинг-а!— деб қичқириб юборди Бен.— Иккаламиз ҳам кўрдик. Уша ерда экан.

— Кампирларни кўрдик!— деб мен ҳам қичқирдим.— Кампирларни кўрдик!

Бен ўт устида умбалоқ ошди, мен ҳам умбалоқ ошишга уриниб кўрдим. Биз хахолаб, қўлларимизни силкиб қичқирардик:

— Мен унинг сап-сариг кўзларини кўрдим!

— Оппоқ, узун сочларини ҳам!

— Кап-катта шалпанг қулоқларни ҳам!

Тўсатдан ортимизда, қўзиқоринли ўтлоқда қарға қағиллаб қолди. Бен чўчиб орқасига қаради. Мен ҳам чўчиб тушдим.

— Кел, от-от ўйнаймиз,— деди Бен.— Уйгача йўр-тиб борамиз.

— Мен от бўламан,— дедим унга.

Бир дақиқа ўтмай мен сувлиқни тишлаб олдинга ўтдим. Бен камзулимнинг этагидан ушлаб олди, кейин шамол каби елиб кетдик.

— Биз заҳарли кампирларни кўрдик!— деб яна қичқира бошлади Бен.— Биз заҳарли кампирларни кўрдик!

— Улар ортимиздан қувишди! Сал бўлмаса бизни тугиб олишарди!

— Сал бўлмаса бизни тутиб олишарди!

— Гаров ўйнайман, улар миллион йилдан бери тирноқларини олишмаган!

— Гаров ўйнайман, улар миллион йилдан бери тирноқларини олишмаган.

Бен нима деб қичқирса, мен ҳам шуни такрорлай-вердим. У кулса, мен ҳам кулавердим. Нимага ишонса, шунга ишонавердим. У қўрқмади, мен ҳам қўрқмадим. Мен фақат уйга қуюн каби учиб борардим.

Сиз тўрт ёшга тўлганингизда, етти рақами юздан кўп, беш дюйм эса — бутун бошли миль бўлиб туюлишини энди тушунгандирсиз.

ДАДАМНИНГ ПОРТФЕЛИ

Ишти «Топилма буюмлар» деб ёзиб қўйилган эшик олдида иккаланиб тўхтади, кейин қўрқа-писа Топилмалар бюросига кириб борди.

— Хўш, хизмат, ука?— деб сўради ундан мўйлаби худди моржнинг мўйлабидек осилиб тушган мўйсафид. У анча димоғдор, афтидан, аллақандай текширувчи эди.

— Илтимос, амакижон, менга айтинг-чи... Сизга... Тимсоҳ терисидан ишланган эски портфелни олиб келиб топширишмадими?

— Тимсоҳ терисидан дейсанми? Қани, бу ёққа юр-чи, кўрамиз!

Чамаси йигирма дақиқалардан кейин жуда кўп топилмалар орасидан портфелни топиб чиқишди.

Ишти портфелни олиб дарров кетмоқчи эди, морж мўйлабли киши дағаллик билан уни тўхтатиб қолди:

— Дадамнинг портфели, дедингми? Елгон гапираётган бўлмагин тагин?.. Яхшиси, дадангнинг ўзи келиб олиб кета қолсин!— дедию чиқиб кетаётган Иштининг орқасидан чақирди:— Мана шунақа, ука. Ҳамма нарсанинг ўз қондаси бор, унга риоя қилиш керак!

Ишти унга ростини айтганди. Чинданам отаси эски бўлса ҳам, лекин дурустгина портфелини қаердадир қолдириб кетиб, уни излашга вақти бўлмаганди.

Отасининг туғилган куни яқинлашмоқда эди.

Иштининг пул йиғадиган қутичасида эса совға сотиб олишга ҳемири йўқ, шу боисдан отасига йўқолган портфелини топиб тақдим этмоқчи бўлди.

Энди портфель топилган бўлсаям, уни олиб келишнинг иложини қилолмапти.

Ишти портфелни Топилмалар бюросидан қандай килиб олиш йўлини ўйлаб кун бўйи бош қотирди. Кейин мактаб драма тўгараги қўйган спектаклда боплаб ўйнагани тўсатдан ёдига тушиб қолди.

Портфелни қандай олиш режасини дарров ўйлаб топди: катталарнинг кийимини кийиб, ясама мўйловни ёпиштиради-да, портфелнинг ростакам эгаси бўлган отасининг қиёфасида Топилмалар бюросига боради.

Худди шундай қилди.

— Тимсоҳ терисидан ишланган портфель эгаси мен бўламан,— деди у ёпиштирилган мўйловини тўғрилаб йўгон овоз билан.

— Бемалол олиб кетишингиз мумкин, тақсир, лекин, марҳамат қилиб, портфелда нима борлигини айтиб беринг-чи!

— Биласизми, э-э-э... билолмадим... тушуняпсизми, э-э-э... уни анча илгари йўқотиб қўйгандим...— Тўсатдан Иштининг овози ингичка тортиб, дудуқланиб қолди.

— Аҳа, гап бу ёқда денг?! Бўлмаса, ҳужжатингизни кўрсатинг, бизда қоида шунақа!

— Ҳужжатми?.. Э-э-э... Йўқ эди-ю... Уйда қолдирган бўлсам керак...

— Шунақа денг! Худди шу бугун уйда қолдириб келибсизми?— ваҳимали қилиб сўради мўйсафид.— Қани, Франци,— эшик олдида туриши лозим бўлган кимнидир чақирди у,— дарров милиционерни бошлаб кел, фирибгарни қўлга туширдик!

Ишти ночор аҳволда қолди.

— Амакижон, илтимос қиламан, керакмас! Утиниб сўрайман! Ҳаммасини айтиб бераман!

— Ростини айтганингиз маъқул! Лекин, аввалига, полга тушиб кетган мўйловингизни олинг-чи!

Ишти маъюс тортиб хўрсиниб қўйди-да, бор гапни айтиб берди.

— Мана портфелинг, олиб кетишинг мумкин. Аммо билиб қўй, отангни деб сенга топилмани қайтариб беряпман!..

Севиниб кетган Ишти жилмайиб портфелни маҳкам ушлаб олди, бироқ эшик олдига бориб, орқасига ўгирилди:

— Катта раҳмат, лекин, илтимос, менга айтинг-чи, амакижон, сизга ростини айтганимни қаёқдан билди қолдингиз?

— Жудаям осонлик билан! Отанг суратингни портфелда олиб юраркан.

УЙҚУ

Эндигина тонг отмоқда эди. Тош йўл томонидан каттагина юк машинаси кўринди. У На исмли қизчанинг уйига яқинлашиб, бамбукдан ишланган соябон остида тўхтади.

Шофёр машинадан тушди. У баланд бўйли, қорачадан келган ёшгина йигитча бўлиб, кийимидан бензин ҳиди анқирди. Қизчага дўстона кулиб боқаркан:

— Сен шу ерда яшайсанми?— деб сўради у. Овови майин, сўзлари мулойим эди.

— Ҳа...

— Даданг билан ойинг уйдаими?

— Далада. Уйда фақат укам билан қолганмиз.

— Сизларникида дам олволсам майлими?

Қиз уялиб, индамади.

— Хўш, майлими?— деб қайта сўради у.

— Майли... Бир ўзингизми?

Шофёр гугурт чақиб, сигарет чекди.

— Утган ҳафтада Тхань Хоа яқинида америкаликлар машинамни ўққа тутишди. Ёрдамчим оёғидан яраланди, кейин уни госпиталга юборишга тўғри келди. Кеча кечқурун эса америкаликлар яна ҳужум қилишди. Мана буни қара, кўряпсанми?— у кабина өшигидаги ўқ изларини кўрсатди.

— Вуй!— деб қичқириб юборди қизча.

Қизчанинг укаси Ти ҳеч нимага тушунмай, шофёрга бақрайиб қараб турарди.

— Амаки, машинангизда нималарни ташияпсиз?— деб сўради На.

— Турли хил нарсаларни, қизалоқ. Китоб, дафтар, совун, кийим-бош, керосин... Чегара яқинида яшовчиларга озмунча нарса керакми?!

Энди у Надан ҳол-аҳвол сўрай бошлади. Шофёрнинг хушчақчақлиги, гапдонлиги қизчага ёқиб қолди ва энди ундан ҳайиқмай қўйди. Яқинда мактабни бомбардимон қилишгани, «фонус» — ёритувчи ракета

Ёрдамида тош йўлни ўққа тутишгани ҳамда ҳали бешинчи синф учун барча ўқув дарсликларини сотиб олишга улгурмагани ва ҳаётида бирор марта ҳам машинада сайр қилмагани тўғрисида гапириб берди...

Бирдан На шофёрнинг кўзлари юмилиб кетаётганини сезиб қолди.

— Жудаям уйқунгиз келяптими?

Шундай деди-ю, бундай бемаъни савол берганидан ўзи ҳам уялиб кетди. Тун бўйи кўз юмганидан кейин ухламайдими?

Шофёр боши билан тасдиқ ишорасини қилди:

— Жудаям уйқум келяпти. Бир неча ойдан бери кечаси ухлаганим йўқ. Лекин, аввал машинаминг у ёқ-бу ёғига қараб қўйишим керак.

У асбобларини олиб, капотни кўтардию ишга киришиб кетди.

* * *

Қизча чўчқаларга емиш солди, гуручни қуритиш учун бўйра устига ёйиб қўйди, уйни йиғиштирди. Мушукча билан ўйнаб чарчаган Ти ўзининг беланчагида ухлаб қолди.

Шофёрнинг исми Ван экан. У уйга кирганда қуёш анчагина кўтарилиб қолганди.

На хушбўй чой дамлади, ўрин солди.

— Марҳамат,— деди у,— мана шу ерда дам олаверинг.

— Раҳмат сенга, қизча,— кулиб деди шофёр.

У ўринга ётиб, дарров ухлаб қолди. Энди уни уйғотиш жудаям мушкул бўлса керак. Қизча эса аксига олиб, агар Америка самолётлари келиб қолса, уйғотиш керакми, йўқми, ундан сўрамаган эди.

Узоқдан бўғиқ гуриллаган товуш эшитилганда ҳам у ҳали агар самолётлар келиб қолса, нима қилиш керак, деб ўйлаб турарди. На шонилганча ухлаб ётган Тини кўтарди-ю, боғ сўрасидаги ертўлага олиб борди. Ўзи эса дарахт панасига яшириниб олиб, самолётларнинг қайси томонга учиб кетаётганини кузатиб турди.

Тумшуғи узун ва қанотлари учли кумушсимон учта самолёт худди ўлжасига тикилиб келаётганга ўхшарди. Улар, афтидан, қишлоққа яқинлашиб келишга қўрқишарди, чунки яқинда тўпчилар шу ерда битта бомбардимончи самолётни уриб туширишганди-да! Самолётлар қишлоқ устида айланиб, кейин

учиб кетишди. На улар кўздан йўқолгунча қараб турди, сўнг укасини уйга олиб борди.

Шундай қилиб, кичкинтой Ти билан Ван амаки америка самолётлари учиб келганини ҳатто билишмади ҳам.

Қизча оҳиста юриб шофёр ётган каравотга яқинлашди. У тошқотиб ухлаб ётарди. Қўллари мой. Ниҳоятда толиққан шекилли, ювиниб олишга ҳам ҳоли қолмабди. Унинг бир неча ойдан бери кечаси ухлаганим йўқ деган гапи Нанинг ёдига тушиб қолди. У Ван амакининг машинаси тунда илонизи йўлларидан гизиллаб бораётганини, дам у, дам бу ерда бомбадан ҳосил бўлган чуқурчалар қорайиб туришини ўзича тасаввур қилиб кўрди...

— Ду-дут-дут, машина — кемалар...

Қизча чўчиб тушди-да, уйдан югуриб чиқиб Тининг ўртоғи Теога кўзи тушди. На тўполончи боланинг ёнига бориб, унга қўл силтади:

— Ти ухляпти, бор уйингга, бир ўзинг ўйнайвер.

— Майли, ухлайверсин, сен билан ўйнайвераман,— деди вазминлик билан Тео.

— Менинг вақтим йўқ, бизникига меҳмон келган, уйингга бор.

— А-а, биламан, шофёр амаки...

— Билган бўлсанг, энди кетавер. У ухляпти, сен эса бақиряпсан.

— Энди қилмайман,— деди мингиллаб Тео.

— Сенга айтяпман, уйингга бор. Ти уйғонганидан кейин олдингга ўзи боради.

— Нега мени ҳайдайсан?— деб хафа бўлди Тео.

У оёқ учида юриб чиқиб кетди. Лекин дарвоза орқасидан яна унинг овози эшитилди:

— Ду-дут-дут, машина — кемалар...

На Теони ҳайдашга улгурмай, Ти уйғониб қолди ва ёнида опаси йўқлигини кўриб, йиғлай бошлади.

Қизча дарров югуриб келиб, кафти билан унинг оғзини беркитди:

— Шу ерданман, шу ерда, жим.

— Қаёққа кетувдинг?— деб ҳиқиллади Ти.

— Жим бўл, жим, Ван амакини уйғотиб юборасан,— деди у укасини эркалаб.

Ана шундагина Ти отасининг каравотида Ван амаки ухлаб ётганини эсладию кейин секин сўради:

— Ван амаки — шофёр амакими?

На укасига энгашиб шивирлади:

— Бугун кечаси ҳам, эртага кечаси ҳам, ундан кейин ҳам Ван амаки ухламайди. Кечаси машина ҳайдайди. Қанча одам унинг машинасини кутаётганини биласанми, ахир у жуда зарур буюмларни ташияпти. Келаси сафар бизнинг қишлоққа ҳам олиб келадилар. Ушанда дадам сенга иссиқ камзул олиб берадилар, бўптими?

Янги, иссиқ камзулни эшитиб Тининг бутунлай уйқуси ўчди. Отаси аллақачон ана шунақа камзул ваъда қилганди, энди эса нуқул «сабр қил» дегани деган.

— Опажон, камзулни тезроқ олиб беришадими? — деб сўради Ти.

На хўрсиниб қўйди

— Яқинда, беш кундан кейин...

Ти бормоқларини букиб санай бошлади:

— Бир кун, икки кун...

— Энди жим бўл, — деди На. — Ҳозир. яхшиси, ўйнаб келақол. Пайраҳалардан ўзингга уй ясаб олишинг мумкин. Фақат илтимос, тўполон қилиб бақирма.

Ти якка ўзи ўйнаб зерикди шекилли, ярим соатдан кейин уйга югуриб кирди. На овқат пишириб қўйганини кўриб, егиси келди. Опаси қисқичбақа шўрва тайёрлаганди. Шўрва шунақаям мазали бўлган эдики, Ти яна ейман, деди. Аммо опаси овқатнинг қолгани шофёр амакиники эканини айтганда, шўрвани қанчалик яхши кўрмасин, Ти индамай қолди.

Ти яқинда ўзлари яшайдиган қишлоқдан жангчилар отряди ўтгани ва ўшанда ойиси худди шунақа шўрва пишириб берганини эслади. Шўрва жангчиларга жуда ёққанди. Майли, амакига кўпроғи қола қолсин. Шундай қилганини ойиси билан дадаси эшитиб қолса, болаларини мақташади. Шофёрларнинг «ҳаёти қил устида туришини» дадаси неча марталаб айтганди. Америкаликлар ёритувчи ракеталар ташлаганда ойиси нуқул шофёрлардан хавотир оларди. Агар лозим бўлса, ҳар бир киши шофёрларга гуручини бериб, ўзи оч қолишга рози бўлади, дерди.

Ван амаки эрталаб келиб ҳеч нима емаганини қизча кўрганди. Катталарнинг айтишича, агар киши кечаси ухламаса, қорни жуда очаркан. Балки Ван амакининг гуручи йўқдир?

Ван амакининг оч-наҳор ухлаб қолгани аниқ эди. На унинг олдида ўзини айбдор сезди.

Ташқаридан кулги ва кимнингдир оёқ товуши эшитилди.

— Шу ерда ўтира тур, мен қараб келай, боялар машинага тегишмаяптими?— деди На уйдан югуриб чиқаркан.

Бироқ Ван амакининг машинаси ёнида ҳеч ким йўқ эди. Болалар қочиб кетишибди. Қизча машина зинасига чиқиб, кабинага қаради. Осиглиқ турган гуручли халта ва балиқ қайласи солинган шиша ёнида бир қучоқ шох-шабба ҳам бор эди. Демак, Ван амакининг гуручи бор экан-у, лекин қаттиқ уйқуси келганидан овқатланмасдан ётган экан-да.

— На, қаердасан?— деб бақирди Ти.

«Бақиршини қара!— деб чўчиб тушди На.— Бирпас нари кетсан бақиргани бақирган. Худди уни биров ўғирлаб кетаётгандек». На уйга югуриб кирди, йўқ, хотиржамлик, Ван амаки ухляпти.

Ти опасининг ошхонада куйманиб юришига қараб турди.

— Ван амакининг овқатини иситяпсизми?— деб сўради у.

— Ҳа, уйғонгунча ҳаммасини тайёрлаб қўймоқчиман. Уйғонгач, дарров овқатланиб олади.

* * *

Кун аллақачон пешиндан оққан. Ҳадемай ойиси билан дадаси даладан қайтиб келишади. Ван амаки эса ҳамон ухляпти. Учоқда олов ёниб турибди, гуруч оппоқ оқариб қолди. Қизча Ван амакига қисқичбақа шўрвасининг ёқиш-ёқмаслигини билмасди. Агар ёқиб қолса, кечқурун яна кўпроқ қисқичбақа тутиб келарди!..

— На, самолётлар келяпти!— деб тўсатдан қичқариб юборди Ти.

У қулоқ солди. Ростданам, самолётнинг овози. Аммо қизча қўрқмади. Америка разведкачи-самолётлари уларнинг уйи устидан тез-тез учиб ўтар, шунинг учун қизча моторнинг товушидан самолётнинг бомбардимончиси ёки разведкачиси — дарров ажратиб оларди. Шофёрни уйғотмаса ҳам бўлади.

— Биласанми, нима,— деди мазали қисқичбақа шўрваси хаёлидан кетмаётган Ти,— Ван амаки шўрвасини ичаётганда менга ҳам озгинагина бергин...

ШУМ БОЛЛАНИНГ САРГУЗАШТИ

Биз Брунонинг туғилган кунини нишонлаётган эдик. Унга тушликдан кейин бизни қаҳвахўрликка таклиф этишга рухсат беришди. Биз уйда ўзимиз қолдик — ота-онаси ишга кетишди.

Брунонинг ойиси кумоқ-қумоқ торт пишириб, дастурхон ясатган ва ўртага човгум қўйиб, қаҳванинг совиб қолмаслиги учун устига одамнинг кулгисини қистатадиган бароқ ит¹ни ёпиб кетган эди. Туғилган кун қойилмақом ўтди.

Биз ноз-неъматларни боплаб туширдик, кейин ўйинга берилиб кетдик. Аввалига ҳинди-ҳинди ўйнадик. Доҳийликка Брунони сайладик. Ахир, бугун унинг байрами-да! Бошқа кунлари у бор-йўғи оддий ҳинди бўларди, уни «Ғилай Илон» дердик. Бугун эса унга ўзини «Телеоко» деб аташига ижозат бердик. Мен «Доно Альфонс» лақабли шомон бўлдим. «Дунё чилими» жуда тахир экан. Мен — шомон эса, узлуксиз чекиб туришим лозим эди. Бруно отасининг столи тортмасидан ростакам, лекин тамакисиз трубка топиб берди. Аммо у бари бир кўнглимни айнитди. — Катта бўлганимда ҳечам чекмайман!

Кейин қароқчи-қароқчи ўйнадик. Чакки бўлмади. Диванни қароқчилар кемасига айлантирдик. Гилам эса оддий савдогар кемаси бўлди. «Бугун туғилган» Брунони дарға қилиб тайинладик. Аммо арзимаган бир кўнгилсизлик юз берди: денгиз жанги қизиб турган бир пайтда диваннинг оёғи синиб қолди.

Кейин нима ўйнашни билмай қолдик.

Мен тўсатдан:

— Билдим! Билдим! Нима ўйлаганимни ким топади? — деб қичқириб юбордим.

— Ут ўчирувчилар ўйиними? — деб сўради Бруно.

¹ Бароқ ит — қолип тарзидаги ичи кавак қўғирчоқ. Европада идншдаги чой совиб қолмаслиги учун ёпқич сифатида ишлатилади.

Мен бўлсам кулиб қўя қолдим.

— Доктор билан беморми?

— Бекинмачоқми?

— Темир йўл ўйиними?

— Чегарачи-чегарачими?

Ҳеч ким тополмади.

— Биз... ресторан-ресторан ўйнаймиз-да, Брунонинг туғилган кунини байрам қиламиз! Кейин ҳаммамиз маст бўламиз!

Бу таклиф болаларга жуда ёқди. Тезгина қайта кийиниб олдик. Мен Брунонинг бобоси бўлдим. Менга унинг шляпаси билан қўлқопини беришди. Эрвин официант, қолганлар эса меҳмон бўлишди.

Мен дастурхонга ўтириб:

— Официант!— деб қичқирдим.

Лекин Эрвин нимагадир ошхонада ўралашиб, столимизга ҳадеганда келавермади.

— Официант, шикоят дафтарини келтиринг!

У ўша заҳоти ёнимизга югуриб келди: қўлида оппоқ сочиқ, ўзи эса атрофимизда парвона.

— Бугун набирам Брунонинг туғилган кунини нишонляпмиз,— дедим виқор билан овозимни йўғон қилиб.— Марҳамат қилиб, бизга беш стакан вино келтиринг.

Эрвин қоғозга алланималарни ёзиб олди-да, югуриб ошхонага кириб кетди. Кўп ўтмай қўлида патнис билан пайдо бўлди. Патнисдаги стаканларга аллақандай қизил нарса қуйилганди.

Биз стаканларни уриштириб:

— Сенинг саломатлигинг учун, Бруно!— деб қичқирдик бараварига ва бир кўтаришда ичиб юбордик.

У сироп аралаштирилган газсув экан.

Аммо у ростакам винога жуда ўхшарди.

Кейин хахолаб кула бошладик. Петер ҳаммамизга яна бир стакандан келтиришни буюрди. Биз яна ичдик. Эрвин, менинг ҳам ичгим келяпти, деб қолди. Бироқ, у официант, демак, ичиши мумкин эмас.

— Ҳечқиси йўқ, ичаверсин,— деди Бруно.

— Битта стакан олиб кел. Туғилган кун нишонланаётганда официант ҳам ичиши мумкин.

Шундай қилиб, биз беш стакандан газ «вино» ичдик.

— Ҳаммамиз маст бўлдик, энди рақсга тушамиз!— дедим мен.

Биз бақариб ашула айтдик, рақсга тушдик.

Уйинимиз чинданам ажойиб чикди.

Аммо Брунонинг онасининг хаёли бошқа ёқда эди. У уйга қандай кириб келганини сезмай қолибмиз. Гандираклаб, бехосдан уни туртиб юбордим.

— Нималар бўляпти ўзи? — деб сўради у.

Бруно, уйинни давом эттираверамиз, дегандек менга кўз қисиб қўйди.

— Са-а-лом, ойн! — деди у аллақандай гўлдираган сөз билан. — Жуда-а-ям ажойиб ви-но-о э-кан.

— Ҳой, официант! Яна бир стакандан келтир! — деб бакирдим мен ҳам.

Брунонинг онаси столга югуриб бориб, стаканларни ҳидлай бошлади.

— Нима қилиб қўйдиларинг? Ҳаммаларинг маст-санлар-ку!

Биз яна хахолаб кулдик. Жуда қойил чиқди!

— Винони қаердан олдиларинг? — деб ўшқириб сўради Брунонинг онаси ҳаммамизни диванга ўтказиб. — Бу қилиқ кимдан чиқди?

— Ойи... — деб гап бошлади Бруно. Аммо у ҳамон ўзини кулгидан тиёлмасди. — Ойи, бу жуда кулгили булганини тасаввур ҳам қилолмайсиз!

— Кулгили? Ҳозир сенларга қанчалик кулгили эканини кўрсатиб қўяман!

У жаҳл билан жиддий гапирганидан ҳаммамиз жимиб қолдик.

Шундан кейин Бруно унга тушунтириб бермоқчи бўлди:

— Ойи, мен сизга айтсам...

Бироқ у гапиришга йўл қўймади:

— Бруно, менга ҳозирок айт, вино ичишни ким ўргатди?

Биз вино эмас, газ сув ичганимизни ва жўрттага маст бўлганимизни Бруно тушунтириб бермоқчи бўлудди, аммо онаси гапиришига имкон бермади. Жаҳли чиқиб, қайталаб сўрайверди:

— Тўғриси айт, Бруно! Ким ўргатди?

Шунда у бармоғини никтаб мени кўрсатди:

— Циттербаке!

Брунонинг онаси енгил нафас олди:

— Хайрият, ўзимам шунақа деб ўйлагандим! Менинг Бруногинам ҳеч қачон бунақа қилмаган бўларди.

Уша ондаёқ иситмам чиқиб кетди: қулоқларимга-ча кизариб кетган бўлса керак. Пешонамни тер босди.

— Мана, кўряпсанми, кўряпсанми, — деди менга

Брунонинг онаси,— вино ичганингдан бутунлай қизариб кетдинг.

— Бирор ёмон иш қилибмизми?— дедим жаҳлим чиқиб.

— Ёмон иш қилибмизми? Ҳозироқ ота-онанинг олдига бориб ҳаммасини айтиб бераман.

У гапларимга қулоқ солмай, ҳаммамизни ҳайдаб юборди, ўзи эса менинг ортимдан эргашди.

Мен Брунога муштум билан таҳдид қилишга улгурдим:

— Ҳали қараб тур, сотқин!

Брунонинг онаси билан келганимни кўриб онанинг ранги ўчиб кетди.

— Бирон ноҳўя иш қилиб қўйдингми?— деб сўради у шошиб.

Мен бошимни чайқадим.

— Сиз билан гаплашиб олсам майлими, Циттербаке хоним?— деди Брунонинг онаси.

Мени йўлакда қолдиришди. Аммо уларнинг гапларини бари бир эшитиб турардим.

— Ўзингиз бир тасаввур қилиб кўринг-а: бехосдан уйга кирганимни биламан, ҳамма нарса остин-устун, болалар эса маст! Бу ишни бошлаган — сизнинг ўглингиз экан. Ўзингиз ўйлаб кўринг, улар вино ичишибди-я!

Кейин иккала она мени хонага чақиришди.

— Альфи, наҳотки сен шунақа қилган бўлсанг?— деб сўради ойим ташвишланиб.

— Мен ҳеч нима қилмадим! Ҳеч қанақа вино ҳам ичмадик!

Брунонинг онаси қўлларини силтади:

— Тўғрисини айт! Айтмаганингга қўймайман.

— Бизнинг ичганимиз...

— Нега бўлмаса ичмадик деяпсан?— деб секин сўради ойим.

— Чунки, биз ичмадик, йўқ ичдик, аммо...— гапимдан адашиб жимиб қолдим.

— Нима деяётганини ўзи ҳам тушунмаяпти, Циттербаке хоним!— деди Брунонинг онаси ва ачиниб бошини чайқаб қўйди.

Жаҳлим чиққанидан индамай тураверишга аҳд қилдим. Менга бари бир эди. Аммо улар менга ким ўргатганини суриштира бошлашди.

— Менга ҳеч ким ўргатмаган. Ўзим ўйлаб топдим!— дедим.

— Ҳа, менинг Бруногинам бунақа ишларни билмайди!— деди кибрланиб Брунонинг онаси.

Ҳазабим кайнаб, унинг ўғли қўрқоқ экани ва энди ҳамма айбни бошқаларга тўнкаётгани, ўзи эса бошқалардан кам ичмагани ҳамда гандираклаб юрганини айтиб, бақриб юбордим.

Ойим хафа бўлиб деди:

— Қапақа одам бўлишингни билолмай қолдим, Альфи! Йўқ, йўқ, сира онангга ўхшамادينг.

Бунинг жазоси сифатида тезда ўринга ётишимни буюрди. Буни қаранг-а, бир-икки стакан газ сув ичганим учун куппа-кундуз куни ўринга ётқазиди-я! Бошқа пайтда бунақа газ сувни қанча ичсам ҳам ҳеч ким бир нима демаган бўларди.

Онам, албатта, ҳамма гапни дадамга айтиб берди. Лекин у кулиб қўя қолди, холос. Онам бу қилигим хавfli эканини тушунтирса ҳам, у бари бир кулаверди. Кейин каравотим олдига келиб, ростини айтиб беришимни буюрди. Мен ҳаммасини гапириб бердим.

Ичганимиз вино эмас, газ сув эканини айтдим. Дадам диққат билан гапларимни тинглади, кейин шунақаям хохолаб кулдики, девордаги ойна ҳам дириллаб кетди.

Шу пайт, азбаройи жаҳли чиқиб кетган онам югуриб келди. Дадам унга ҳаммасини тушунтириб берди. Кейин ойим ҳам кулиб юборди. Ўрнимдан туришга рухсат беришди, ҳаттоки, кечки овқат пайтида менга рostaкам қадаҳда газ сув беришларини сўрадим.

Эндиликда Брунонинг онасини учратиб қолсам, атайлаб худди маст кишидай гандираклаб юраман. Бундай қилиш яхши эмаслигини ўзим ҳам тушунаман. Лекин ўқитувчимизнинг ҳаққоний таъбирича: «Ёмоннинг жазосини бериш керак!»

ХЛЙПЕНИ

Колониямиздаги олти юз боладан деярли юзтачаси ўн-ўн тўрт ёшларда эди. Биз, тарбиячи-педагоглар, уларни катта ёшдаги тарбияланувчилардан ажратиб, бундайларга ҳунар билим юртига ўхшаш ўқув ташкил қилмоқчи бўлдик.

Мен билан касбдошларим ягона тadbир шу деб билдик. Тўғриси айтганда ҳам, агар менга нуқул кичкинтойларни ажратиб беришганда, уларнинг тарбиясига албатта кўпроқ эътибор берган бўлардим. Айрим пайтларда бирор болани эркалаб қулогидан чўзиб қўйсам, у мамнун жилмайиб қўяди; бошқаси эса хўмрайиб олиб ўзини тартибга солади. Мана шунақа арзимаган бир эътибор фақат кичкинтойларга эмас, балки, ҳатто ўспиринларга ҳам мойдек ёқишига ишонч ҳосил қилганман. Колонияда тарбиячилар билан болалар орасида совуқчиликни юзага келтириши мумкин бўлган аллақандай англашилмовчилик юз берган тақдирда, бу зиддият беғидир, осонгина бартараф қилинар, шунинг ўзи ҳам тарбияланувчилар билан бизнинг орамиздаги алоқанинг мустаҳкамлигидан далолат берарди.

Баъзан якшанба кунлари машинада колониянинг дарвозаси олдига келардим. Шаҳарга чиқишга рухсат олган болаларнинг дарвозахонада рўйхатдан ўтишларини кузатиб турардим. Бу маросимни шаҳарга чиқиш ҳуқуқини олмаган кўпгина болалар ҳавас ила томоша қилишарди.

Бундайлар орасида ҳаммавақт кичкинтойлар ҳам бўларди, мен уларни навбати билан машинага ўтқазганимда роса қувониб кетишарди. Биз Потchefcтpум-pоуд кўчаси бўйлаб сайр қилардик.

Машиналарнинг бетиним оқимига қўшилиб, биз кўндаланг тушган Барагуанат кўчасидан юрардик-да, яна Ван-Уиктpассе-pоудга қайтиб келардик. Йўлда болалардан оилалари, ота-оналари, ака-укалари, опа-

сингиллари ҳақида суриштирдим. Мен ўзимни Дурбан, Порте-Элизабет ва Кейптаун шаҳарлари ҳақида ҳеч нимани билмаганга солардим. Бу шаҳарларнинг қанақалигини, бизнинг Иоганнесбургдан нимаси билан фарқ қилишини суриштирдим.

Мен билан машинада сайр қилган кичкинтойлар орасида Хайпенни исмли ўн икки ёшли бола ҳам бор эди. Уни бизга Блумфонтейндан юборишган бўлиб, болаларнинг ичида энг гапдони шу эди. Онаси оқ танлилар хонадонида рўзғор юмушлари билан шуғулланаркан, иккита укаси билан иккита синглиси бор экан. Укаларидан бирининг исми Ричард, бошқасинини Дики, сингилларининг исми Анна ва Минна экан.

— Ричард билан Дики дедингми?— деб қайта сўрадим ундан.

— Ҳа.

— Ғалати экан-а,— дедим мен.— Инглизчасига бу бир хил исм-ку!

Сайрдан қайтгач, Хайпеннинг ҳужжатларини олдириб келиб, унинг қаровсиз бола эканини, ота-онасиз ўсганини билиб олдим, уни бир қанча оила тарбиясига олган-у, аммо бола итоат этмаган, безорилик қилган, ниҳоят колонияга тушиб қолган.

Хатлар дафтарини кўздан кечириб чиқиб, Хайпенни ўзи ёзишни билмаса ҳам, катта ёшдаги болаларнинг қайси биригадир айттириб ёздириб, мунтазам хатлар жўнатиб турганини сезиб қолдим. Хатлар нуқул битта адресга: Блумфонтейн шаҳри, Блэк-стрит кўчаси, 48- уй, Бэтти Маарман хонимга жўнатилаверган. Узининг хатларига бирор марта ҳам жавоб олмаган. Сенга нега жавоб ёзишмайди, деб сўрасам, у, балки оймлар бетоб бўлиб қолиб хат ёзолмаётгандирлар, деди. Мен ўша ондаёқ Блумфонтейндаги инспекторга хат ёзиб, Маарман хоним ҳақида ҳамма гапни суриштириб кўришни илтимос қилдим.

Келаси дам олиш куни Хайпеннини ўзим билан машинада сайрга олиб чиқиб яна оиласи ҳақида суриштира бошладим. У ҳаммасини сўзма-сўз такрорладю, аммо Дикига келганда, «Д» ҳарфни қаттиқроқ қилиб айтганидан укасининг исми «Тики» бўлиб эшитилди.

— Унинг исмини Дики дегандек бўлувдинг шекилли?— деб ҳайрон бўлиб сўрадим ундан.

— Йўқ, Тики дегандим.

У сергак тортиб, қўрқа-писа менга қаради. Шундагина мен гап нимада эканини фаҳмлаб қолдим. Болакай бошқаларникидай ўзининг оиласи йўқлигидан уялиб азоб чекаркан, отаси ҳам, онаси ҳам йўқлигини ҳеч кимга сездирмаслик учун, ўзини овутиш мақсадида шу гапни ўйлаб топган экан. Бу ҳолдан қалбим жунбишга келиб, вужудимда болага нисбатан оталик меҳри жўш уриб кетди.

Орадан кўп ўтмай Блумфонтейндан хат олдим. Унда ростданам Бэтти Маарман исмли хоним бор экани ва Блэк-стрит кўчасидаги 48-уйда истиқомат қилаётгани ёзилганди. Унинг тўрт фарзанди — Ричард билан Дики, Анна билан Мина бор экан-у, аммо Хайпенни бу аёлга бутунлай бегона бўлиб, уни фақат кўча боласи сифатида таниркан. Хейпенни уни «ойи» деб атагани, лекин болага ҳеч қанақа она эмаслиги ва оналик қилишни истамаслиги учун ҳам хатларининг бирортасига жавоб ёзмаган. У черковга доимо қатнаб турадиган тақводор аёл бўлиб, болаларига бўлган меҳр-муҳаббатининг заррачасини ҳам бошқаларга сарфлашни ва умуман кўча боласи билан борди-келди қилишни истамас экан.

Назаримда, Хайпенни одатдаги дарбадарга ўхшамасди. Унда оилага нисбатан кучли бир интилиш борлигидан, жудаям хушмуомала ва итоаткор эканидан унга ёрдам беришни ўзимнинг бурчим, деб билдим. «Онаси» ҳақида эҳтиётлик билан суриштира бошладим.

Боланинг гапига қараганда у меҳрибон, ҳақгўй ва қаттиққўл аёл экан. Хайпенни етимликдан унинг бағрига қанчалик интилса ҳам, оналик меҳрига қанчалик ташна бўлса ҳам бу аёлнинг қалбига йўл тополмабди.

Бир куни гаплашиб туриб Хайпеннидан сўрадим:

— Қани, айт-чи, шунақанги меҳрибон онанг бўла туриб, нега энди дарбадар бўлиб юрибсан?

У саволимга жавоб беролмади. Идрокли бўлсаям ҳеч нима деёлмади. Агар шунақа ойиси бўлганида дайдиб юрмаслигини ўзи ҳам тушунарди.

— Ўша боланинг исми бари бир Дики экан, Тики эмас,— дедим яна.

Шунда у ёлғон гапи ошкор бўлганини фаҳмлаб қолди. Урнида бошқа бола тургандами: «Сизга унинг исмини Дики деб айтгандим», деган бўларди. Аммо Хайпенни ақлли бола эмасми, укасининг исмини бил-

ганимдан кейин бошқа гаплар ҳам менга маълум эканини дарров тушуниб олди.

Айтган гапимнинг унга қанчалик таъсир этганини кўриб ҳайрон қолдим. У рўпарамда муштдеккина ёлгончи бола эмас, балки онаси, ака-укалари, опа-сингилларидан жудо этилган бахти қаро бола каби маъжус бўлиб турарди. Мен адабсизлик қилиб, унинг ғурури ва иззат-нафсига қаттиқ тегиб кетибман.

Бир оз вақтдан кейин Хайпенни бетоб бўлиб ётиб қолди, врачлар унда сил касали борлигини аниқлашибди. Буни эшитиб қолиб, Маарман хонимга хат ёздим. Хатда бола унинг энг олижаноб она деб билишини, унинг ўғилларидан бири бўлишини орзу қилишини ёздим. Маарман хоним, боланинг тақдирига масъул бўлишни ўз зиммамга ололмайман, деб ёзди. Бундан ташқари, бола — қора танли, ўзи эса бошқа тусда¹. У қора танли болани уйига қабул қилолмасакан.

Сил касали баъзан даҳшатли равишда тез авжга чиқиб, фожиа билан тугайди. Хайпеннининг касали ҳам худди шунақанги зўрайиб кетди.

Бола бутун оламдан воз кечиб, ҳаммадан ўзини четга олди. Врач унинг тузалиб кетишига деярли умид йўқлигини айтди. Мен қаттиқ куюниб, Маарман хонимга пул юбордим-да, ундан тезда етиб келишини илтимос қилдим.

* * *

Бэтти Маарман бари бир меҳрибон аёл экан. Боланинг аҳволи оғирлашиб қолганини билиб тезда етиб келди-да, Хайпеннини ортиқча гап-сўзсиз ўгил қилиб олди.

Бизникилар уни боланинг ўз онаси каби кутиб олишди. У кун бўйи беморнинг ёнида ўтириб, Ричард билан Дики, Мина билан Анна ҳақида, унинг уйга қайтишини қанчалик орзиқиб кутишаётгани тўғрисида гапириб берарди.

У касалнинг юқиб қолишидан ҳам қўрқмай, болани меҳрибонлик билан эркалар, врачнинг огоҳлантиришига ҳам қулоқ солмасди.

Маарман ўзининг бутун меҳр-муҳаббати билан

¹ Бу ўринда ота-онаси турли ирққа мансуб одам маъносиди. ЖАРда ҳозир ҳам ирқчилик кучли.

болани ҳаётга қайтармоқчи, ўлим чангалидан тортиб олмоқчи бўларди. Улар уйга қайтиб борганларидан сўнг нималар қилишни, Хайпенни қачон мактабга қатнашини, қандай қилиб бўлажак байрамларга турли нарсалар харид қилишни гапириб, биргалашиб режа тузишарди.

Шуларни гапираётганда Хайпенни қувончдан порлаб кетган кўзларини ундан узолмасди. У бирор сўзни ҳам қолдирмай, берилиб тингларди.

Уни кўргани келганимда, турли йўллар билан менга ўз миннатдорчилигини билдирарди-ю, аммо энди мен уни қизиқтирмасдим.

Мен унинг ўз онасига эга бўлишидек орзусини, бу туйғунинг нақадар кучли эканини билардим. Илгарироқ бирор чорасини кўрмаганимга, унга кўпроқ ғам-хўрлик қилмаганимга ниҳоятда афсусландим.

* * *

Биз Хайпеннини фермамизнинг энг гўзал бурчакларидан бирига дафн этганимиздан сўнг, Маарман хоним менга юзланиб бундай деди:

— Унинг қабрига менинг ўғлим эканини ёзиб қўйинглар...— сўнг қўшиб қўйди:— Ўшанда уни рад этганимни алам билан эслаб, уяляпман...

— Касали, бари бир, олиб кетарди,— дедим мен.

— Йўқ,— деб эътироз билдирди у ишонч билан бошини чайқаб.— Фожиа юз бермаган бўларди. Шу касали уйда бўлганда, ҳаммаси бошқача бўларди, у тузалиб кетарди.

Бэтти Маарман ўзининг фавқулодда вазифасини тугаллаб, Блумфонтейнга жўнаб кетди.

Мен эсам ўзимнинг бутун кучимни, билимимни ва меҳр-муҳаббатимни мазлум болаларга бағишлашга аҳд қилиб, шу ерда қолдим.

ТИКИ

«Мен Африкадаги энг бахтли боламан,— деди ўзича қувониб Тики.— Эртага менинг ғаройиб саргузаштим бошланади».

Саёхатни ўйлаб, жуда ҳаяжонланарди — чунки у қанчадан-қанча янги нарсаларни кўради, кўп воқеаларни бошидан кечиради-да!

* * *

Бу воқеа эса ўтган ҳафтадаёқ муаллим Кафунди Катта шаҳардан хат олган куни бошланганди.

Албатта, бу гап бирпасда ҳаммага маълум бўлди — чунки қишлоққа онда-сонда хат келарди, ҳар бир хат эса катта воқеа ҳисобланарди.

— Мен бу хатни ёлғиз ўзим ўқишим керак,— деди керилиб Кафунди,— шундай экан, ҳеч ким менга халақит бермасин.

Хатни ушлаб, у одатда ўз ўқувчилари билан дарс ўтадиган бўм-бўш кулбага кириб кетди.

У хатни ўқиётганда, кулба ёнига аста-секин халойиқ тўплана бошлади. Айтгандек, буни халойиқ деб бўлармиди — нукул қариялар билан ёш болали аёллар. Кетмон ушлашга қодир бўлганларнинг ҳаммаси жўхоризорда ишлашяпти.

Қуёш аёвсиз қиздириб туришига қарамай, ҳеч ким жойидан жилмас — ҳаммалари чурқ этмай Кафундининг чиқишини кутишарди. Улар хатда нималар ёзилганини тезроқ билгилари келарди.

Орадан анча вақт ўтиб, ниҳоят Кафунди кулбадан чиқди.

У тўпланганларга викор билан назар ташлаб, кўз-ойнагини олди, лекин шу ондаёқ яна жойига қўндириб, қўлида ушлаб турган бир варақ қоғозни бурнига яқинлаштирди.

— Хўш, нима деб ёзишибди?— оломон орасидан шундай бетоқат овоз эшитилди.

Кафунди яна кўзойнагини қўлига олиб йўталиб қўйди.

— Бу хат Катта шаҳардаги ўрта мактабнинг директоридан келибди,— деб эълон қилди у.— Хат ўзларингиз яхши танийдиган одамга тегишли. У Тикига ёзилган...

Дарров гала-говур бошланиб кетди.— Бу ердан жуда олисда яшайдиган шунчалик эътиборли директорнинг ёшгина қишлоқи Тикида қанақанги юмуши бор экан-а?..

Кафунди тўпланганларни яна бир бор кўздан кечириб чиқди: айтган гапларининг уларда қанчалик таассурот қолдирганидан мамнун эди.

— Бу хатда ёзилишича,— деб давом этди у гала-говур тингач, — Тики мактабимизда ҳаммадан кўра яхши ўқиган ва шу сабабли у ўрта мактабда ўқишни давом эттириши керак. Ўша ерда у кўпгина фанларни билиб олади, олим бўлиб етишади, қишлоғимиз обрў-йини кўтаради.

Тўпланганлар қарсак чалиб юборишди, кейин ўзаро гапга тушиб кетишди. Катта шаҳардан келган хат роса қувончли хабар келтирибди-да!

Тики эса ўзини қўярга жой тополмай қолди. Хатнинг мазмунини билиб олгач, у шунақаям севиниб кетдики, асти қўяверасиз: ўрта мактабга таклиф этиш учун қишлоқ ўқувчилари орасидан уни — Тикини танлаб олишгани роса қойил бўлибди-да!

У онаси билан дадасининг кечқурун даладан қайтиб келишини ҳам кутиб ўтирмади. Бу ажойиб хабарни уларга тезроқ етказиш учун ўзи далага ошиқди.

Тики нариги соҳилида маккажўхоризор ястаниб ётган дарё бўйига тўғри чакалакзор оралаб югуриб кетди.

У осма кўприкдан нариги қирғоққа ўтиб олди-ю кўп ўтмай, ота-онасига кўзи тушди: улар беҳол кетмон чопишарди.

— Дада! Ойижон!— деб қичқирди у.— Қувончли хабар келтирдим!..— Тики Катта шаҳардан келган хатда ёзилганларни шоша-пиша гапириб берди.

Онаси севинчидан жилмайиб қўйди, отасининг чеҳрасида эса фахр ифодаси пайдо бўлди.

Лекин бир дақиқа ўтар-ўтмас, отаси ташвишга тушиб қолди.

— Келтирган хабарингдан жуда қувондик... жудаям қувондик, ўғлим,— деди у.— Бироқ Катта шаҳардаги ўша мактабга қандай қилиб етиб борасан? Ҳозир на мен, на онанг ва на қишлоқдаги бошқа бирор киши сени кузатиб қўйиш учун даласини ташлаб кетолмайди. Акс ҳолда, ҳосил нобуд бўлади, егулик ҳеч нарса жамғара олмайди.

— Бир ўзим кетавераман,— деди ўйлаб ўтирмай Тики.— Мен бақувватман! Қуёшга қараб боравераман-да, тўппа-тўғри айтилган манзилга етиб оламан.

— Ҳатто катталар ҳам бундай узоқ жойга бир ўзлари боришга ҳайиқишади,— деди хўрсиниб дадаси.— Ахир, етти кунлик йўл-а! Тикка тоғларга чиқишга, тезоқар дарёлардан ўтишга тўғри келади.

— Менга ҳеч кимнинг кераги йўқ,— буш келмади Тики.— Мен қўрқмайман. Тоғ ва дарёларнинг ҳаммасидан ўтиб кетавераман.

— Йўлингда қанчадан-қанча ваҳший ҳайвонлар учраб қолиши мумкинлигини ўйлаясанми ўзи?— деб сўзида давом этди дадаси.— Сенинг ботир эканингни биламан, аммо қоплон Имбвилга қарши туришга кучинг етармикин? Ёки шер Нкаламога қарши чиқоласанми? Ёки фил Нсофуга қаршилик кўрсатоласанми? Йўқ, йўқ, буни ўйлаб кўриш керак.

Тики хомуш тортиб қолди: бунақа имконият энди ҳеч қачон бўлмаслиги мумкин, демак, Катта шаҳарда унга тўғри келмайди... У ортига буралиб кета бошлади.

— Тики,— мулойимлик билан чақирди дадаси.— Хафа бўлма, Тики. Оқсоқолнинг ҳузурига борамиз. У, албатта, бирор чорасини ўйлаб топади. Шу бугун кеч-қуруноқ уникига борамиз.

Қуёш ботиши билан оқсоқол ва унинг барча маслаҳатчилари гулхан атрофига тўпланишди.

Тики билан дадаси сал нарироқда чўққайиб ўтиришди. Уларга оқсоқол билан маслаҳатчиларнинг гапларини эшитиб ўтиришга руҳсат берилса-да, суҳбатга аралашиб ва гаплашиб ўтириш мутлақо ман этилганди.

Гулхан алангасининг шуъласи диққат билан ўйга толган эркаклар юзида акс этарди...

Ўрмон ичидан улкан қурбақаларнинг вақиллаши ва чирилдоқларнинг бетўхтов чириллаши эшитилиб турарди.

Тики ҳаяжон билан дам у, дам бу маслаҳатчига илтижо билан тикиларди.

«Ишқилиб, бирор чорасини ўйлаб топишсин-да!— дея такрорларди ўзича.— Урта мактабда ўқишни жуда-жуда хоҳлайман!»

Катта маслаҳатчи гап бошлади:

— Ҳозир далада энг қизгин пайт,— деди у.— Шундай бўлгач, катталардан ҳеч ким Тикини шаҳарга кузатиб боролмайди.

— Лекин бола шаҳарга бориши керак,— эътироз билдирди пакана бўйли семиз маслаҳатчи.— Нима, бошқа фикрда бўлишимиз ҳам мумкинми?

— Унда кимни юборамиз?— деб сўради катта маслаҳатчи.

Улар яна ўйлаб қолишди.

Уртага чўккан жимликни оқсоқол бузди.

— Нега энди Мафутани юбориб бўлмас экан?— деди у.

Маслаҳатчилар ҳайрон бўлиб бир-бирларига қараб қўйишди. Шўх, барваста Мафута ниҳоятда дангаса ва ишёқмас эди. Уни ҳатто болалар ҳам ёқтиришмасди.

— Ҳм, Мафутани денг! Бундан баттари бўлмайди!— дея дарғазаб бўлди узун бўйли озгин маслаҳатчи.

— У қишлоқдаги энг бекорчи одам,— деб қўшиб қўйди семиз маслаҳатчи.

— Унинг ҳечам нафи тегмайди! Кун бўйи ўзини офтобга солиб ётади.

— Эртақ айтишдан ортмайди!

— Қамишсурнайини чалиб юргани-юрган!

— Бу гапларнинг ҳаммаси рост,— деди катта маслаҳатчи.— У балки бутун Африкада энг моҳир эртақчи, балки энг уста найчи бўлиши мумкин, аммо, афсуски, у фақат шуларгагина ярайди, холос. Менимча, бундай қийин саёҳатни унга ишониб бўлмайди. Болани унга ишониб топшириш сира мумкин эмас!

Катта маслаҳатчи гапини тугатгунча оқсоқол секин бош чайқаб ўтирди-да, кейин деди:

— Гапларнинг тўғри. Мафута — дангаса ва бегам одам, унинг ҳеч қандай нафи тегмайди. Лекин, ҳаммаларингдан бундай деб сўрамоқчиман: шу одамнинг ақли борми?

— Ҳа, бор,— деб жавоб берди семиз маслаҳатчи.— Унинг нафи тегмаса ҳам, аммо худо ақлдан кам қилмаган.

— Саломатлиги яхшимасми? — дея яна сўради оқсоқол.

— Йўқ, йўқ, — деди озгин маслаҳатчи. — Бу дангаса қорин қўйган бўлса ҳам, кучи иккита буқани энгишга етади.

— У ёмон одам эмасми?

— Йўқ, йўқ, ёмон эмас, — дейишди маслаҳатчилар. — Мафутани ҳурмат қилмасак ҳам, лекин ҳеч биримизда унга нисбатан адоватимиз йўқ. Аксинча, у одамларни кулдириб юради, ўзининг ҳар хил беғидир гаплари ва эртаклари билан ҳамманинг кўнглини ёзади. У оккўнгил одам.

— Демак, ҳаммаси аён, — суҳбатни якунлади оқсоқол. — Тики Мафута билан бирга кетади. Унинг кучи, ақли ва фаросати узоқ шаҳар йўлида болага ҳимоя булади. Мафутанинг найи ва эртаклари эса Тикининг зерикиб қолишига йўл қўймайди.

Маслаҳатчилар бош ирғаб розилик билдиришди.

— Яна шуниси ҳам борки, — деди озгин доно маслаҳатчи, — Мафутанинг бу ерда вақтинчалик бўлмаслиги йилнинг ҳозирги пайтида ҳаммамизга кўл келади. Ҳозир одамларимизнинг ҳаммаси далада гер тўкишяпти. Албата, Мафута ҳам ишлаши керак эди... Лекин буни иш деб бўлармиди! Кетмонга суяниб олиб кун буйи гап сотади. Узи ҳам ишламайди, бошқаларни ҳам чалғитади.

— Устига-устак, найини чалса борми — ҳамма кетмонини ташлаб даланинг ўзидаёқ ўйинга тушиб кетади, — деб қўшиб қўйди семиз маслаҳатчи.

— Ҳа, агар Мафута вақтинча бўлса ҳам қишлоғимиздан чиқиб кетса, ишларимиз анча тезлашарди, — деди оқсоқол.

Шундай қилиб, Тикини мактабга Мафута билан юборишга азму қарор қилишди.

Тики энгил нафас олди-да, қувончидан жилмайиб отасига ўгирилди.

— Энди шаҳарга ўқишга бораманми?

— Ҳа, — деб кулиб жавоб берди дадаси. — Катта шаҳарга ўқишга борасан.

— Мафута билан бирга кетишимдан хурсандмисиз?

— Менимча, Мафута билан бирга кетсанг, сенга яхши бўлади. Уни болалигидан бери биламан. Ақлли бола эди. Ҳозир ҳам яхши одам.

— Жудаям хурсандман, дадажон!

— Қани, энди бора қол, Мафутани излаб топ. Маслаҳат йигинининг қароридан уни хабардор қил.

Тики Мафутанинг кулбасига югуриб кетди.

Кулбадан берироқда гуруллаб ёнаётган гулхан ёнида Мафута чўнқайиб ўтирарди. Катта қозонда жў-хори бутқаси пишяпти, ёнгинасида хушбўй зиравор солинган товоқ.

Мафута Тикини кўриб жилмайиб қўйди: у меҳмонларни хуш кўрарди.

— Ҳа, сенмисан, Тики!— овози худди момақалди-роқдек гулдираб чиқди унинг.— Кечки овқатни мен билан баҳам кўргани келдингми? Бемалол, сен билан бирга овқатлансам, хурсанд бўламан. Ҳа, ҳа! Оловга яқинроқ ўтир.

— Йўқ,— деди Тики.— Мен сизга жудаям муҳим бир гапни айтгани келдим...

Тики бўлажак саёҳат ҳақида тутила-тутила Мафутага гапириб берди.

— Сиз рози бўласизми? Йўқ демайсизми?— деб сўради у ҳаяжон билан.

Мафута ўйланиб қолди. Тики унга хавотирлик билан тикилиб турди.

— Майли,— деди Мафута бир оздан сўнг.— Сен билан бирга бораман. Жухоризордаги оғир меҳнатдан сўнг маза қилиб дам олиб қайтарканман-да!

Энди фақат саёҳатга тайёргарлик кўриш қолди, холос.

Ҳар ким Тикига ўзича маслаҳат берарди.

Онаси унга совуқ ўрмон ичида тунаганда ўраниб ётишни тайинлади.

Дадаси йиртқич ҳайвонлардан эҳтиёт бўлишни ва сўқмоқдан четга чиқмасликни буюрди.

Муаллим Кафунди уни бир чеккага олиб чиқиб, ўрта мактабда ўзини қандай тутиши лозимлигини тунтирди.

Оқсоқоя Тикини уйига чақиртириб, унга йўлда уч-райдиган барча тоғ ва дарёлар ҳақида батафсил гапириб берди.

Тикининг ҳамма оғайнилари хурсанд бўлишди.

— Росаям омадинг бор экан-да!— деди Муленга ҳаваси келиб.— Қанчадан-қанча янгиликларни, қизиқарли нарсаларни кўрасан!

— Африкадаги энг моҳир эртакчи билан бир ҳаф-

та саёҳат қиласан а! Бахтинг бор экан!— деди ҳаваси келиб Мвана.

Ниҳоят, ўша кун келди. Қуёш тиниқ осмонга кўтарилди, майин шабада эсди, худди Тикининг саёҳатга чиқишидан қувонгандек, қушлар ҳам берилиб сайрашарди.

Фаҳрат онаси бир оз хафанамо кўринарди.

У Тикини бағрига босиб ўпди-да, кечаси иссиқроғ ўраниб ётиши учун қалин кизил кўрпача берди, сув тўлгазилган қовоқ-идиш, жўхори сўталари жойланган чарм сумка, кун қизиб кетганда йўлда дармонга кириб олиши учун уч дона анбах мевасини қўлига тутқазди.

Дадаси тантана билан қўлини сиқиб, бир пайтлари бувасиники бўлган ов пичоғини ва туморни — қоплон тишини унга совға қилди. Тики туморни бўйнига осиб олди.

— Пичоқни эҳтиёт қил,— деб тайинлади дадаси.— У доим тоза ва ўткир бўлсин. Шунда пичоқ сенга бир пайтлари бувангга хизмат қилгандек яраб қолади, буванг эса буюк жангчи бўлган. Қоплон Имбвилнинг тиши эса сени қулфатлардан асрайди. Уни ҳечам бўйнингдан олма.

Кейин Тики оқсоқолга, муаллим Кафундига ва оғайниларига: «Кўришгунча хайр», деди.

Шундан сўнг онаси билан дадасини қучоқлаб хўшлашди.

Мафута Тикининг қўлидан ушлаб олди-ю йўлга равона бўлди...

ПРАТОЛИК БОЛАЛАР

Январда кечки соат саккиздаёқ қоронги тушиб қолади. Барберино ди Мужилодаги эски ҳарбий йўл эса дам сарв дарахтларини ёнлаб, дам қамишлари шамолда шитирлаб, асфальтга ғалати кўланка ташлаб турган тиниқ сувли Марино кўлини айланиб ўтади.

Виничиога қўрқинчли туюлса-да, лекин буни ҳечам тан олгиси келмайди. У ўзини ботирликка солиб, шунданам қўрқиб ўтирибман-а, мен тентак, деб ҳар қанча керилмасин, бари бир юраги чўчийди: бирорта ит вовиллаб қолса ёки бирор қуш ғилдирак остидан пир этиб учса борми, дарров Виничионинг чаккаларида оғриқ туради. Юраги гурс-гурс уриб, кўкраги ачишиб оғриydi, йиғлагиси келади, шунда у худди телбаларча тепкига зўр беради.

Виничио ойда икки марта ҳафталик тунги сменага тушиб қолганидан бери бу йўлни билиб олган. Мадоннинодан кейин анча енгил тортди — у тепалик этагидаги майхона ва уй чироқларининг нури тушиб турган Каленцанога кириб борди-да, йўлнинг нишаблигидан фойдаланиб қушдай елиб кетди. Кейин йўл бир оз гавжумлашди, фонуслар ортда қолиши билан дастгоҳларнинг шовқини эшитилиб, неон чироқлари ёруғида ишчилари бир цехдан иккинчисига кўприқдан ўтаётган цемент заводи кўзга ташланди. Энди темир йўл кўприги ёнидаги кимсасиз далани босиб ўтиш қолди холос, лекин Виничио қоп-қоронги гумбаз остидан ўтиши биланоқ Пратонинг — кеча-кундуз тиним билмайдиган ишчан, сершовқин шаҳарнинг чироқлари кўзга ташланди. Виничио Горелло кўчасига бурилиш учун сал тормоз берди-да, кейин бор кучи билан икки-уч марта тепкини босиб, четга чиқиб тўхтади. Агар уни эндиликда ярим ишчи, ярим қоровул бўлиб қолган кекса Аделио кўриб қолгандами, одатдаги ҳазилини қилган бўларди:

— Бос, босавер, Нини! Отанг бари бир янгисини сотиб олиб беради!

Бу ҳазил уни кулдирадди, лекин бари бир кўнглига сиғмасди, чунки Жоржетти оиласида энди Виничиодан бошқа ҳеч ким уйга маош олиб келмаяпти.

Дадаси икки ойдан бери ўзаро ёрдам кассаси ҳисобига кун кўради. Онаси бўлса, жажжи Тосеа ва Манола билан нима ҳам қилоларди? Бирор соатга хизматкорликка ёлланиши мумкин, холос.

Виничиога бир ҳафта кундузи, бир ҳафта тунги сменада кунда ўн икки соатлаб ишлашга тўғри келди. Хўжайин ишга қабул қилгани роса омади иш бўлди-да, чунки бир ой олдин у ўн уч ёшга ҳам тўлмаганди. Лекин Фриллининг цехида «бировлар учун» бели қайишиб ишлаётган Виничио каби яна еттита бола бўлиб, улар, йигирма саккизни уриб қўйган «қария» Жинонени ҳисобга олмаганда, ҳали ўн олти ёшга ҳам тўлмаганди.

Уларнинг ҳаммасини ҳам Виничио каби аввал ғалтак ёнида, кейин эса дастгоҳда ишлашга қўйишган.

Айтишларича, машиналарнинг бутун Пратони босиб кетган, одамнинг ғашини келтирувчи тарақа-туруқ шовқини бошқа юзлаб устахоналарда ҳам бўларкан.

Виничио велосипедини хўжайиннинг «Жульетта» машинаси турадиган гараж ортидаги бостирмага қўйиб, орқа ўриндиқдан онаси тухум қўшиб қовурган нон билан суюлтирилган виноли шиша солиб қўйган халтани олди-да, устахонанинг орқа эшигини очди. Дастгоҳлар анча нарида, ёпиқ эшик ортида, у кириб келган бино шунчаки бир омбор бўлса ҳам, машиналарнинг бир маромдаги шовқинига кўмилиб кетди. Иккита бола сменанинг бошланишини кутиб ўтиришган экан.

— Келдилар арзанда!— дея саломлашди Қушча ҳайқириб.

Лекин унинг овозида қувонч аломати сезилмасди.

Ҳар сафаргидек газета ўқишга берилиб кетган Васко ҳатто унинг келганини ҳам пайқамади.

Виничио газета расмларини кўрмоқчи бўлиб ўртоғининг ёнига келди-да, Қушчадан шунчаки сўраб қўйди:

— Жиноне қани?

Тунги смена ана шу тўрт боладан иборат бўлади: қолган дастгоҳлар ишламасди.

— Жиноне куз келиши билан балиқ овлайди!— дея чўрт кесди Қушча.

Ўн олтига тўлган бу йигитча пальтода олифтагарчилик қилиб юради, Виничионинг эғнида эса ҳамон спортча жемпер билан калта камзул. Шу сабабли ҳам Қушча ўзини кўпни кўрган йигитлардек тутарди.

— Айтгандек, хабаринг бўлмадими, Банелли ўзининг фабрикасига ишчилар олаётганмиш, дейишяпти,— деди Васко газетадан бошини кўтариб.

— Ҳа, шунақа дейишяпти,— деб тасдиқлади Қушча,— аммо ўша ерда ҳам суғурта пули ололмайсан да.

— Бунинг нима кераги бор? Умуман олганда — биз тенгиларни қаерда ҳам суғурта қилишарди? — деб билимдонлик билан эътироз билдирди Васко.— Лекин Банеллининг фабрикаси каттароқ, ҳар бир кишига учтадан тўғри келадиган автоматлари бор, бу автоматлар бир дақиқада юз йигирма марта айланади...

— Менга қолса, суғуртасига тупурган бўлардим,— деб гапни бўлди Виничио,— бунинг устига, ҳали меҳнат дафтарчаси оладиган ёшга ҳам етганим йўқ. Лекин кўпроқ ҳақ тўлармиш, тўғрими?

— У ерда саккиз соатда минг лир¹ ишлаш мумкин, дейишяпти-ю, аммо бунга кимама ишонарди?

Васко жавоб ўрнига афтини бужмайтириб қўйди. Лекин Виничио ўзича гапираверди:

— Лекин мокини автоматларнинг ўзи алмаштирааркан, бармоғингни суқсанг ҳам ҳеч нима қилмасан...

— Шунақа-ю, бироқ битта дастгоҳингда ип узилса ҳам сезмай қоласан, чунки, ўзинг биласанки, бу пайтда бошқасини кузатиб турган бўласан, орадан бирмунча вақт ўтгандан кейин эса газмол ўралиб қолиб, уни яна ўз ҳолига қайтаргунигча ярим соат вақтинг кетади... Меҳнат ҳақинг эса ишбай. Шунақа бўлгандан кейин, бир кунда қанча ишлашингни ўзинг ҳисоблаб кўравер. Агар ип узилиб қолганини уч марта сезмасанг — дарров тахта-ўқлоғингни йиғиштиравер, эълонлар доскасида «Тезда ишдан бўшатилин!» деб ёзиб қўйилган бўлади. Гап-сўзсиз ҳайдаб юборишади.

Виничио хўрсиниб қўйди: ишдан ҳайдалиш хавфини ўйлаганигнда, ўн икки соатлик меҳнат катта бир бахт каби туюлади. Бу бахт тунда, ҳамма ухлаётганда ишлаш, кундузи ухлаш, худди бойўғли ёки кўршапалак каби яшаш, ўрнингга чўзилиб, қулоғинг ос-

¹ Минг лир — 1,5 сумга яқин.

тида тўп отилса ҳам уйғонмайдиган даражада ухлаш учунгина уйга қайтиб келишдан иборат.

— Агар ростданам саккиз соат ишлаб минг лир олиш мумкин бўлганда, сен нима қилган бўлардинг, Васко?

— Эҳ-ҳе! Нима қилишни ўзим билардим!— деди Қушча.

Васко газетани буклаб қўйди.

— Мен кечки мактабни битириб, бирор ҳунарни эгаллаган бўлардим. Кейин эса ўқишни давом эттириб, инженер бўлиб олардим.

— Иштаҳанг зўр-ку! Инженер бўлармиш!— мазах қилиб деди Қушча.— Инженер бўлиш, огайни, фақат жанобларга хос. Умуман олганда, шундоғам кўп ўқиб қўйдинг.

Васко икки йил бир синфда қолган: тўртинчи синфда ўқишни ташлаб фабрикага ишга келган. Лекин Виничио унинг фикрини қувватлади: агар бир неча соат бўш вақти бўлгандами, у дарров кинога берарди, ёзда эса Каленцано яқинидаги ўрмонга бориб ёввойи сарсабил терарди ёки сой бўйида лаққа балиқ тутарди, маза қилиб чўмиларди. Буларнинг ҳаммаси унинг бошидан ўтган. Тунги сменага қатнаётганига эндигина уч ой тўлган бўлса-да, буларнинг барчаси унга кўп йиллар илгариги ўзининг эмас, балки аллақандай бошқа бир боланинг беташвиш, бахтиёр ҳаётидек бўлиб туюларди.

Виничио бошини кўтарди. Ўзи тенги болалару кекса Аделиодан ташкил топган кундузги смена цехдан чиқиб келмоқда эди.

Хўжайиннинг божаси тунги сменани текширгани келиб қолди. У ўттиз ёшларга бориб қолган қоп-қора сочли киши эди. Болалар бухгалтерлар тайёрлаш курсида уч йил ўқиб, имтиҳондан йиқилгани учун ҳам уни Бухгалтер деб номлашганди.

Бухгалтер оқсоқланиб юрар, болалар эса нафратланиб: «Уни худо уриб қўйган...» дейишарди. Ҳозир у ҳарсиллаб етиб келди-ю, йўлда велосипеди тешилиб кечикиб қолгани учун узр сўраётган Жинонега танбеҳ бера бошлади. Бухгалтер шунақаям сўкдики, бунини сўз билан ифодалаб бўлмайди, Жиноне эса бирон ёқимли гап эшитиш учун хушмуомалалик билан жилмайиб қўйди.

Виничио аллақачон ўз дастгоҳи ёнидан жой олган, минутига саксон марта айланса ҳам бу эски машина-

сини у яхши кўрар, чунки унда мўмайгина пул топиш учун анчагина тер тўкиб ишлаши лозим эди.

Аммо дастгоҳ шу бугун унга гўё ўз кучини кўрса-тиб қўймоқчидек бўлиб туюлди. Виничио уни мойлаб чиқди. Тўғри, бунинг учун ўн беш минутча вақти кетди, албатта ҳеч ким бунинг ҳақини тўламайди, лекин энди дастгоҳнинг ўзи худди унга ёрдам беришга ҳа-рокат қилаётгандек бир маромда ишлаб кетди.

«Бугун маош беришади,— деб қўйди ўзича Виничио,— ким билади, балки, ойимга бу сафар кўпроқ пул олиб борарман».

Виничионинг машинага тикилган кўзлари қувончдан порлаб кетди-ю, аммо бир дақиқа ҳам ишдан тўхтамади.

Дастгоҳ билан бирга боланинг нимжон гавдаси ҳам титрарди: у машина билан шу қадар бир жону бир тан бўлиб кетгандики, қўллари ўзининг қўли эмас, балки худди механизмнинг бир бўлаги каби туюларди; мокининг бетўхтов тақиллашидан томиридаги қон юриши тезлашгандек бўларди.

Инсон билан машинанинг бу туташуви лаҳза сайин яққолроқ намоён бўлиб, инсон унинг қулига айланади: пўлат толиқишни билмайди, инсон эса тинкаси қурийдиган ва заифлашадиган асаб билан пайлардан иборат. Инсонда яна чарчоқдан юмилиб кетадиган кўзлар бор. Юрак ҳам бор. Боланинг худди мана шу танти ва толиққан юраги бу туйғуни билмайдиган машинага ишониш мумкин эмаслигини унутишга ундаб, шу тунда унга панд бериб қўйди. Виничио берилиб ишлар экан, минг лирли кулранг қоғозларни қайта-қайта санаётганда онасининг чеҳраси қанчалик ёришиб кетиши, ҳатто катта ёшдагиларни ҳам нобуд қилиши мумкин бўлган ишни уйдалаётган ўғлидан фахрланган бадқовоқ отасининг сарғиш юзидаги ажинлар қандай текис тортиши кўз ўнгиде намоён бўлди.

Шу пайтгача машина юриб турганда мокини алмаштиришга ҳеч қачон Виничионинг юраги дов бермаганди, ҳозир эса буни уйдалаб, бир неча дақиқа вақтдан ютаман, деб ўйлади. Фақат қулай фурсатини илғай билса бас... У қўлини чўзди-ю, шу ондаёқ чинқириб юборди. Учала бола бараварига ўгирилиб қаради. Тўсатдан ўртага чўккан жимликни «Биби Марям! Биби Марям!» деган қичқириқ бузиб юборди. Бошини чангаллаб Жиноне югуриб келди. Виничио жимжилоқ-

сиз қолган ўнг қўлига қаради-да, сўнг ердаги жимжилоқни олиб, уни ўзига кераксиз бир нарсасдек нарироққа суриб қўйди. У энди чинқирмас, фақат гезариб кетган лаблари билан ниманидир пичирларди. Омбордан Бухгалтер югургилаб келди: у бирдан сўкиниб юборди-ю, лекин бир лаҳзадан кейин буйруқ беришга одатланган одамдек ўзини вазмин гапиришга мажбур этди.

Виничионинг қўлини латта билан бойлаб қўйишди. Уни «Жулъетта»нинг олдинги ўриндиғига ўтқазिशгач, Виничионинг галати равишда ғовакка айланган бошида яна дастгоҳлар шовқини ғувуллай бошлади. Машина эса бу вақтда Претода кимсасиз бўладиган ягона марказий кўча бўйлаб елиб борарди. Тўсатдан Бухгалтер тормоз берди: касалхонагача бир неча қадам колган, эшиги тепасидаги қизил хоч шундоққина кўриниб турибди.

— Гапимга қулоқ сол,— деди Бухгалтер. Овози анчайин хотиржам ва бепарво эди.— Қўлингни врачга нима деб айтасан?

Винично ҳайрон бўлиб деди:

— Ахир бу... ахир бу дастгоҳда...

— Аҳмоқ эканлигингни билардим-у, аммо бунчалик деб ўйламагандим. Дастгоҳнинг бунга даҳли йўқ. Дастгоҳ ҳақида гинг демаслик керак. Тушундингми? Аввало, айб ўзингда. Ишлаётганда мокига тегманглар, деб сенларга минг марта айтсам ҳам ўз билганларингдан қолмадинглар! Қўлим дастгоҳда жароҳатланди, демоқчимисан, унда туш машинадан, каллангга нима келса айтаверишинг мумкин. Аммо ёдингда бўлсин: биз сени танимаймиз. Сенинг меҳнат дафтарчанг ҳам йўқ, фабрикада ҳам сени ҳеч ким кўрмаган. Балки дўстларим айтишади, деб ўйларсан?

Лекин Виничио ўртоқларидан ҳеч бири чурқ этмаслигини жуда яхши биларди. Бўшаган ўринни эгаллашга ҳозир-нозир бўлганлар кўчаларда тўлиб ётибди. Улар иш тополмай уйда ўтириш, оч қолишдан кўра кўпроқ хор-зорликда қийналиб яшаш қандай бўлишини ўз бошларидан унча-мунча кечиришган.

— Агар ўзингни эркаклардек тутсанг,— деди қувлик билан Бухгалтер,— менинг гапимни икки қилмайдиган хўжайиннинг божаси сифатида сенга ваъда беришим мумкин: ўн беш-йигирма кундан кейин, тузалиб кетишинг билан сени қайта ишга оламыз. Бу вақт мобайнида худди тунги сменада ўн икки соатдан

ишлаган киши сифатида ҳақ тўлаймиз. Менимча, бундан яхшиси бўлмайди.

Виничонинг қалби газабга тўлди. Азоб-уқубат чеккан, тинқаси қуриган ўн уч ёшли болани ҳимоя қилиш ва ҳурматини жойига қўйиш у ёқда турсин, ҳатто бор гапни айтишга ҳам йўл қўйишмаяпти. Бухгалтер унинг жавобини ҳам кутиб ўтирмади.

— Сен ҳеч нимани ўйлама,— деди у мамнун қиёфада мурувват билан.— Врач танишим, унга ҳаммасини ўзим тушунтириб қўяман. Яхши йигит.

Доктор уларни хушҳол кутиб олди:

— Салом! Мижоз обкелдингми? Нима бўлди?

— Бу бола қоровулимизнинг набираси, доктор. Шунақаям зумрашаки, нуқул «Жульетта» атрофида гирдикапалак бўлгани-бўлган. Бугун кечқурун менга хат олиб келувди. Уни гаражда қолдириб, ўзим пулни олиб келгани чиқувдим. Машинамнинг мотори ишлаб турганди, нега нотекис ишлаётганини текшириб кўрмоқчийдим... Менга қара, балки қўлингни вентиляторга тиққандирсан?

Доктор ачиниб бошини сарак-сарак қилди-да, боланинг қўлидаги латтани ечди.

— Э, қойил-э! Худди илгари жимжилоғи бўлмагандек. Чоклашга тўғри келади. Қимирламай тур, эшитяпсанми? Мана, машинага ишқибозликнинг оқибати нима бўлади? Бунақаларда иштиёк йўрғақдаёқ пайдо бўлади. Қанақасига бунақа қилиб қўйдинг-а, зумраша?

Виничио жавоб бераркан, икки кўзи Бухгалтерда бўлди:

— Шунга... Вентилятори бор экан, мен унга...

Виничио қичқариб юбормаслик учун тишини тишига маҳкам босди, кўзларида эса бутун дунёнинг қулини кўка совуриши мумкин бўлган нафрат ўти ёнарди.

АЙРИ СОПҚОН

Бугун Ен Намнинг энг бахтиёр куни: у ўзига шунақанги ажойиб айри сопқон ясаб олдики, бунақаси ҳатто Син Чхолда ҳам йўқ! Ҳеч қачон бўлмаган ҳам!

Ен Нам ўзига керакли бугоқни кун бўйи излади, кейин уни қаламтарош билан инқиллаб-синқиллаб йўниб чиқди, учига таранг тортиладиган резинани бойлади. Мана, ниҳоят айри сопқон ҳам тайёр бўлди. Бугуноқ уни болаларга кўз-кўз қилади.

Ен Нам зинапоянинг учтасидан бир ҳатлаб ҳовлига тушди. Майда думалоқ тошлардан ҳовучини тўлдириб биттасини сопқонга қўйиб отган эди — тош осмону фалакка учиб кетди. Қоп-қора нуқта бора-бора мовийлик ичра кўздан йўқолди.

Ур-ра! Ен Нам қувончдан иргишлаб эшик томон югурди: Син Чхолга тезроқ кўрсатиш керак, ахир у Ен Намда бунақанги ажойиб сопқон борлигини хаёлига ҳам келтиролмади!

Ярим соатдан кейин Ен Нам ҳовлиққанича эшикни очдию мактабда энг яхши сопқон эгаси Син Чхолга урилиб кетишига сал қолди.

— Мана, мана буни кўр, ҳатто сеникидан ҳам яхши! — деди ҳайқириб Ен Нам сопқонни кўз-кўз қиларкан, ўзи эса виқор билан кеккайиб турарди.

— Қани, юр тезроқ, отиб кўрамиз!

Улар югуриб кўчага чиқишди. Ен Нам ўзининг қуролига муносиб нишон излаб теварак-атрофга аланглади.

Нишон ҳам дарров топилмади: кўчада гердайиб шошилмай келаётган хўроз кўринди.

— Аҳ-а! — дея қувониб кетди Ен Нам. — Сопқонимнинг қанақалигини ҳозир сенларга кўрсатиб қўяман! — У резинани чўзиб отган эди — тош тўппа-тўғ-дори хўрознинг қанотига тегди.

— Қочиб қол! — деб қичқирди Син Чхол ва шу ондаёқ болалар тумтарақай бўлиб кетишди.

Лекин ҳеч ким бирор нарсани сезмади. Фақат бечора хўроз қаҳри қаттиқ шумтаканинг қилиғи ҳақида раҳмдил товуқларга анчагача шикоят қилиб юрди.

Эртасига Ен Нам азонда уйғонди. Шоша-пиша нонушта қилиб олди-да, сопқонни маҳкам ушлаб мактабига югурди. Ҳовлида синфдош ўртоқлари тўпланиб туришган экан.

— Ҳей, болалар,— ҳали етиб бормаи қичқирди Ен Нам,— мана буни кўринглар, қанақанги сопқон ясадим! Бунақаси ҳеч кимда йўқ.

— Сопқон-ку яхши-я, аммо мергани қанақайкин?— деди кимдир.

Ен Намнинг фигони ошиб кетди:

— Билсанг агар сопқоним... мен... хоҳлаган жойингга теккизишим мумкин...

Худди шу пайт Сун И — биринчи партада ўтирадиган писмиқ қиз — мактаб ҳовлисига кириб келди.

— Гаров ўйнашим мумкин, тугунчасига¹ теккизаман!

Ен Нам резинани чўзиб тугунчани мўлжалга олди.

— Вой!..— дея Сун И тугунчани ташлаб, қўлини ушлаб қолди: тош қизчанинг бармоғига теккан эди. Болалар серрайганча Сун И га қараб қолишди.

Ен Нам нимадир демоқчи бўлувди, лекин шу пайт қўнғироқ чалиниб қолди-ю, ҳаммалари сопқонларини яшириб синфга югуришди.

Бир неча лаҳзадан кейин Сун Ини етаклаб ўқитувчи кириб келди. Ен Нам ҳатто ўқитувчига қарашга ҳам юраги дов бермай, бошини эгиб ўтирарди. Юраги гуп-гуп урарди. Ҳозир ўқитувчи уни стол ёнига чақириб, чўнтагини текширади. Биргина Ен Нам эмас, балки болаларнинг ҳаммаси адои тамом бўлади: энди ҳаммаларидан сопқонни тортиб олишади, бунинг остига-устак, яна ота-оналарига шикоят қилиади.

Сун И жойинга бориб ўтирди. Ўқитувчи стол ёнига элди. Мана ҳозир... Ҳозир у Ен Намни чақиради... проқ ўқитувчи янги мавзунини тушунтира бошлади, датдагидек хотиржам ва мулоим қиёфада эди.

Кун бўйи Ен Нам худди игна устида ўтиргандек ўлди. У ўқитувчининг бирорта сўзини ҳам англолма-

¹ Кореяда ўқувчилар одатда китоб-дафтарларини рўмолга тугиб юришади.

ди, нуқул «Билармикан, ё билмасмикан? Сун И чақимчилик қилганмикан ё айтмаганмикан», деб ўйларди.

Ниҳоят дарслар тугади. «Уф!» — дея Ен Нам енгил нафас олиб, китоб-дафтарларини рўмолга туга бошлади.

— Болалар, биласизларми, бугун қанақа кун? — деб тўсатдан сўраб қолди ўқитувчи.

— Бидамиз, бидамиз, — дея шовқин солишди болалар, — бугун сешанба.

— Тўғри, — деди жилмайиб ўқитувчи. — Бизда сешанба кунлари нима бўлади.

— Йиғин! Пионер йиғини!

Ен Нам яна хавотирга тушиб қолди. Демак, ўқитувчи у кутганидан кўра баттарини қилмоқчи, яъни йиғинда уялтирмоқчи бўлган экан-да. Уни дарс пайтида қойигани маъқул эди!

Ен Нам яна ўқитувчига кўз қирини ташлади. Лекин уни тушуниб бўлармиди? Одатдагидек, хотиржам қараяпти, сал жилмайяпти, шу холос! Эҳ! Ен Нам хўрсиниб қўйди-да, кўпинча пионер йиғини ўтказиладиган тарих кабинети томон юрди.

Лекин буниси қанақа бўлди? Деразаларнинг пардалари ёпилган, деворга оппоқ чойшаб тортилган, дераза ёнида кўчма кино аппарати турибди.

— Кино! Бугун кино бўларкан! — дея севиниб кетишди болалар.

Ен Намнинг юзига қон югурди. Энди ҳеч нима бўлмайти!

Болалар жой-жойларига ўтиришди, ўқитувчи чироқни ўчирди-да, экранда «Ҳарбий-тарихий фильм» деган ёзув пайдо бўлди.

Хона жимиб қолди.

... Ёндирилган шаҳар ва қишлоқлар. Кексалар ва болалар кўчаларда саргардон. Мана, душман асирлари кичик бир қишлоққа ёпирилиб киришди. Улар уйлари талашяпти, товуқ ва ғозларни отишяпти.

Бирин-кетин кадрлар ўтяпти.

Қотмадан келган узун бўйли аскар қўндоқ билан жон-жаҳди ила ёш болани урди...

Болалар ғазабланиб бақиршди, оёқлари билан полни дўпирлатишди, қизлар эса пиқиллаб йиғлашди. Ўқитувчи чироқни ёқди.

Энди, болалар, ҳар бирингиз шу фильмни кўраётганда нималар ҳақида ўйлаганингизни айти беринг

Болалар ва қизлар бирин-кетин ўринларидан туришди. Улар ўз ватанини қандай севиш ва уни душманлардан ҳимоя қилиш ҳақида гапиришди.

Ниҳоят Ён Намга ҳам навбат етиб келди. У ўша сопқонини маҳкам қисиб ерга қараб турарди.

— Мен энди ҳеч қачон, — зўрға шивирлаб деди у, — ҳеч қачон сопқондан отмайман. Бугун беҳосдан Сун И га қаратиб отиб қўйибман. Мана ўша сопқон, олинг... — У сопқонни ўқитувчига узатди.

ХАТАРЛИ САРГУЗАШТ

Гилье билан унинг янги ошнаси азонги туман ичра кетишяпти. Тонг юлдузи билан ой сокин осмон узра оҳиста сузиб бормоқда.

Тизза бўйи ўт-ўланларни қоплаган шудринг балиқчининг яланг оёғига тўкилса ҳам, у на совуқни, на дағаллашиб кетган товони билан босиб бораётгани чағиртошларни сезарди.

Улар тош йўлни кесиб ўтишди, кейин ёввойи ўт қоплаган сўқмоқдан бир оз юриб денгиз бўйига чиқишди.

Серқирра чағиртошлардан иборат соҳил бошланди. Лекин балиқчи бу ерда ҳам худди кескир тошларни сезмаётгандек шахдам одимлаб бораверди. Бола эса дам-бадам қоқилиб, мункиб кетарди.

— Мени туғилганидан бери чағиртош устидан ялангоёқ юравериб, ўрганиб кетган, деб ўйлаяпсанми?— бақувват қўли билан уни ушлаб қолиб деди балиқчи.— Умрим бўйи қашшоқликда яшаганим, ёшлигимдан бери ишлаётганим учун ҳам оёқларим шунақа бўлиб қолган. Ахир, яқин вақтгача балиқчилар худди итдай яшашарди-да.

— Сиз шу ерда туғилганмисиз, Хуан?

— Ҳа, шу ерда. Отам ҳам, бувам ҳам балиқчилик қилишган. Улар ўз ҳаётларини хавф остида қолдиришарди-ю, ўлжа бўлса кеманинг эгасига ёки чайқовчига тегарди.

— Қачондан бери ишлай бошлагансиз? Мактабга қачон боргандингиз?

Балиқчи кулиб юборди:

— Мактабга дейсанми? Қанақа мактаб? Бизнинг жойларда бунақа гаплар бўлмаган. Мен на ҳарфнинг ва на рақамнинг фарқига бораман. Оиламдагилар ҳам шундай.

Гилье балиқчига ачиниб кетди, маъюсланиб бошини эгиб олди.

— Мени ҳали ҳам саводсиз экан, деб ўйлама тагин,— деди балиқчи унинг бу ҳолатини кўриб.— Энди ўқишни ҳам, ёзишни ҳам биламан, чунки, саводсизликка қарши кураш бошланганда, биз томонларга ҳам худди сен каби болакайни юборишганди. Уша бола хат ёзишни ўрганиб олмагунимча қол-жонимга қўймади.

Гилье севиниб кетди.

У юришдан тўхтади-да, балиқчига қараб, гурур билан деди:

— Мен ҳам саводсизликка қарши курашганман! Тоғда! Олтита деҳқонга ўқиш билан ёзишни ўргатганман.

Балиқчи жилмайиб залварли қўлини чўзди-да, боланинг қўлини худди темир қўлқоп каби маҳкам сиқиб қўйди.

— Баракалла, ўртоқ! Менга бежиз ёқиб қолмагандинг.

Орадан кўп ўтмай, балиқчи билан болакай бесўнақай тахталардан ясалган кемалар тўхташ жойига етиб келишди. Енгинасида моторли қайиқ бир маромда чайқалиб турарди. Улар қайиққа ўтиришгач, балиқчи моторни юргазди. Аввалига балиқчилар кооперативи бошқармасига етиб келишди. Хуан денгизга чиқишаётгани ҳақида бошқармадагиларни хабардор қилиб қўйиши лозим эди. Хуан бу ишни бажариб ўзининг кичик ёрдамчиси билан вақтни ўтказмай қирғоқдан узоқлашди.

Моторли қайиқ тўлқинлар узра сапчиб-сапчиб типиниқ сувда илгарилаб борарди. Дам-бадам сувнинг туси ўзгариб қоларди: агар денгиз туби қумли булса, сув худди оч-яшил, агар пастда йўсин кўп бўлса, тўқ яшил, деярли қоп-қора, энг чуқур жойда эса кўм-кўк тусга кирарди.

— Тўрни кўтаришдан аввал соҳилнинг саёз жойлари бўйлаб бир айланиб келамизми?— деб сўради балиқчи ҳамроҳига қараб.— Қўққисдан найза балиқ учраб қолса-я? Бунақа балиқ учун ҳар қанча вақтинг кетса ҳам арзийди. Юз килограммлик сўлоқмоннинг худди қушга ўхшаб ҳавода учишини бир томоша қилардинг.

Бу таклиф Гильега жудаям ёқиб тушганини гапириб ўтирмаса ҳам бўлади. Хуан қайиқни очиқ денгизга йўллади.

— Найза балиқ қармоқни ютганда жудаям хавф-

ли бўлиб кетади, ўшанда эҳтиёт бўл!— огоҳлантириб қўйди балиқчи.

— Улар бир соатга яқин тўғрига қараб юришди. Сув аллақачон кўм-кўк тусга кирганди.

— Бу ерда сувнинг чуқурлиги етмиш беш метр. Энг чуқур жойигача икки юз эллик метр масофа бор, найза балиқ ўша ерда бўлади.

Балиқчи қайиқнинг остида нималар бўлаётганини худди кўриб тургандек ишонч билан гапирарди.

— Лангарни ташлаймизми?— деб сўради Гилье.

— Йўқ, бу ер анчагина чуқур. Фақат моторни ўчириб қўямиз. Сўнг қармоқларни ҳозирлаб қўяманда, кейинчалик сенга найза балиқ тутишни билмайди, деб ҳеч ким таъна қилмаслиги учун нима қилиш лозимлигини бирма-бир кўрсатаман.

Балиқчи иккита ингичка қармоқ таёғи ва иккита калавани — сувда сезилмайдиган оч яшил нейлон ипини олди. Ҳар бир калаванинг учига қармоқни пастга тортиб сув сатҳига чиқиб кетишига имкон бермайдиган думалоқ қўрғошин лангарчани балиқчиларга хос алоҳида усул билан боғлаб қўйди.

У хўракни — пикуа балиғининг думи билан бир неча майда балиқни қармоққа илиб тушунтира бошлади:

— Хўрак худди жони бордек сувда қимирлаб туради, шунинг учун ҳам найза балиқ дарров унга ёпишади.

— Хўракни еганини қандай қилиб билса бўлади?

— Ўзинг кўрасан: қармоқнинг таёғи дарров хабар беради.

— Найза балиқ қаршилиқ кўрсатадими?

— У бориб турган иблиснинг ўзгинаси!— деб жавоб берди балиқчи.— Қармоққа илинса ҳам таслим бўлмайди. Ўшанда огоҳ бўлиб тур. Жуда жиддий гап. Агар юз килограмми балиқ қайиқни улоқтириб юборса ёки сувнинг ичидан ирғиб чиқиб, тумшуги билан сенга ташланса нима бўлишини ўзинг тасаввур қилиб кўр-чи! У худди шамшир каби узун ва ўткир. Одамни бемалол тешиб ўтиши мумкин.

Боланинг эти жунжикиб кетди. Лекин қўрқувни енгиб, ўзича юраксизлик қилмасликни ўйлаб қўйди.

Балиқчи эса қармоқ таёқларини, нейлон ипли калавани, хўрак ва лангарчани бир чеккага суриб, худди тўқмоққа ўхшаш оғир бир таёқни ҳам тайёрлаб қўйди.

— Бу ҳар эҳтимолга қарши,— деди балиқчи.— Балиқни бортнинг ёнига тортиб оламиз-да, қарс этиб бошига туширамиз!

У ўрnidан туриб иккала қармоқни денгизга ташлади. Кейин ипнинг учлари ҳавода осилиб туриши учун таёқларни қайиқнинг чеккасига тикка қилиб боғлаб қўйди.

— Энди, найза балиқ хўракни ютса бас — ип тарафга тортилиб, қармоқнинг таёқлари сувгача эгилиб қолади. Ҳозирча бемалол суҳбатлашиб ўтирсак бўлади. Хоҳласанг, сенга денгизларимиздаги ажойиб балиқлар ҳақида гапириб бераман.

Шундан кейин балиқчи унга денгизнинг ҳали бутунлай номаълум бўлган ғаройиб олами ҳақида бутун бошли лекция ўқиб берди. У турли кўринишдаги найза балиқларнинг бир-биридан қандай фарқланиши, уларни тутиш усуллари ҳақида сўзлаб кетди; кейин кубалик балиқчилар ҳозир қандай кун кечиряшаётгани, инқилобдан кейин денгиз мактаблари ташкил этилгани, эндиликда қадрдон орол қирғоғидан узоқ-узоқларга балиқ овлагани йўл олаётган ёш балиқчилар ҳақида гапириб берди. Беғубор осмон тагида, мовий денгиздаги оппоқ кўпиклар орасида қайиқда чайқалиб ўтириш қанчалик роҳат эди...

Балиқчи билан Гилье суҳбатга берилиб кетиб, қармоқлардан бири қўққисдан эгилиб учи сувга тегиб қолганини сезмай қолишди. Балиқчи буни кўриб сапчиб тушди-ю, бақириб юборди:

— Тезроқ тур! Найза балиқ илинди!

Гилье тўсатдан бу қўрқинчли балиқнинг денгиздан ирғиб чиқиб, худди улкан бомба каби ҳавода учинини кўрмаслик учун ўзини четга олмоқчи, кўзини беркитмоқчи бўлди, аммо дарров ўзини қўлга олди. У ўзидаги қўрқувни енгиши, машҳур балиқчи ва довюррак Хуан Кинконтенинг муносиб дўсти эканини иботлаши керак. Лабидаги титроқни босиш учун тишини тишига қўйиб балиқчининг ёнига интилди. Қисқагина «Қимирлама» деган буйруқ уни тўхтатиб қолди.

У балиқчининг жиддий қиёфасига тикилиб туриб итоаткорлик билан қимир этмади. Ҳозир инсон билан денгиз маҳлуқи ўртасида ҳаёт-мамонт кураши бошланишини фаҳмлаб турарди.

Балиқчи ниҳоятда чаққонлик билан ипни таёқдан бўшатиб, икки қўли билан уни маҳкам ушлаб олди. Оёқларини бортга қаттиқ тираб, ипли кўзи билан

олдинга эгилди-да, қармоқни балиқнинг жағидан илнтириб олиш мақсадида бир силтаб боши узра кўтарди. Кейин ипни шошилмай, лекин бетўхтов соғиб торта бошлади, ип худди пўлат сим каби таранг бўлиб қолди. Балиқчининг қадоқ босган товони гўё қайиқнинг тубига ёпишиб қолгандек эди. Қуёшда қорайиб кетган териси остидаги мушаклари ўйнаб кетди, юзи ва кўкрагини тер босди.

— Анқайма!— деди у ҳарсиллаб.— Ҳозир бу фирбгар сув сатҳига чиқиш йўлини излаб қолади. Қармоқнинг ипини кузатиб тур!

Гилъе қоп-қора сув ичида ип таранг тортилганини кўриб турарди. Балиқчи хавотир билан ипни кузатиб, оғриқ ва ғазабдан эсанкираб қолган денгиз маҳлуқининг қаерда тўлғанаётганини аниқлашга ҳаракат қиларди. Вақт жуда секин ўтарди. Қайиқдан чамаси йигирма метрча нарида тўсатдан сув биқирлади, сўнг найза балиқ кўринди.

— Мана у!— деб бақириб юборди балиқчи.— Бўш келма!

Балиқ сув ичидан отилиб чиқдию худди катта ўқ-ёй каби ҳавони кесиб ўтди. Тумшуғи узун, шамширға ўхшаш танаси ёй ҳосил қилиб сувга шалошлаб тушди-да, денгиз тубига йўл олди.

Гилъенинг нафаси ичига тушиб кетди. У дағ-дағ титрарди.

Балиқчи ўзининг ҳар бир ҳаракатини ҳисобга олиб, дам ипни таранг тортиб, дам бўшатиб эндиликда душманга айланган балиқ билан олишарди. Аёвсиз олишув борган сайин шиддатли тус оларди. Мана, жиддий бир сукунат орасида яна балиқчининг овози эшитилиб қолди:

— Эҳтиёт бўл, Гилъе!

Энди найза балиқ яна сув остидан чиқиб анча берида пайдо бўлиб қолди. Унинг кулранг биқини офтобда ялтираб кетди. У иккинчи марта осмонга сакради. Булар бари бир дақиқада юз берди, балиқ кемадан отиладиган бомба каби даҳшат солиб келарди.

— Эҳтиёт бўлинг, Хуан!— деб қичқириб юборди Гилъе.

Баҳайбат балиқ худди тўпдан отилгандек балиқчи томон учиб кела бошлади.

Гилъе ўйлаб ўтирмай, нима қилаётганига ақли ҳам етмай, олдинга ташланиб денгиз маҳлуқи билан балиқчининг ўртасига туриб олди.

Бу қандай содир бўлганини улар ҳеч қачон унутишмайди: баҳайбат балиқ боланинг гавдасидан сирилиб ўтиб, уни сувга улоқтирди. Лекин кутилмаган бу тўқнашув балиқнинг учиш йўлини ўзгартириб юборди. Балиқ ўзининг ўткир учли шамширини Хуан Кинконтега санчиш ўрнига, бортнинг қалин юқори чеккасига урилиб кетиб, сувга шалоппаб тушди.

Саросимада қолган балиқчи дарров ўзига келдию ўз халоскорини хавотирлик билан излай бошлади. Сув кўпикланиб, Гилье юзага шўнғиб чиқди, қайиқ томон тез-тез сузиб келар экан, балиқчига қичқирди:

— Қўрқманг! Сузишни яхши биламан!

Балиқчи боланинг қайиққа чиқишига ёрдамлашиб юборди, кейин уни миннатдорчилик билан бағрига босди.

— Мени ўлимдан қутқариб қолдинг, болакай! Баракалла! Агар сен бўлмаганингда, балиқ мени тешиб юборган бўларди. Қанақанги зўрлигини кўрдингми?

Унинг гапларидан Гильенинг қалбига аллақандай иссиқлик югургандек бўлди. Ҳаммаёғидан сув чакиллаб томиб туришига қарамай, тўқмоқни олиб балиқчига узатди, у эса борт остида тўлғанаётган балиққа яқин бориб, уни бир неча зарба билан сулайтирди. Кейин илгакка илинтириб, зўрға қайиққа тортиб олди.

— Уни яхшилаб кўриб ол,— деди болага.— Овимиз ёмон бўлмади. Қармоқни ютиб, сувдан отилиб чиқадиган найза балиққа рўпара бўлиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди. Агар у сени биқини билан эмас, тумшуги билан урганда борми, оқибати нима бўлишини ўйлашнинг ўзи даҳшат.

— Мен сизни қутқармоқчи бўлиб шунақа қилувдим,— деди бола.— Чунки дўстлар бир-бирига ёрдам бериши керак-да!

— Худди шуниси керак, ўғлим,— деди балиқчи унга тикилиб.— Одам ўзини қутқариб қолиши учун қўлидан келган ҳамма ишни қилади; бироқ бошқани қутқариш лозим бўлиб қолганда эса, одамлар кўпинча ўз жонларини хавф хатарга қўйишни истамайди.— Кейин кўшиб қўйди:— Сенга ўхшаган болалардан яхши одамлар етишиб чиқади.

АЛИФБЕ

Аристид олисдаги уйларга кўзи тушиши биланон чарчоқни бутунлай унутгандек бўлди. Қувониб кетди ҳаяжонга тушиб, жажжи юраги тўпиллаб ура бошлади.

— Етиб келдик, болагинам!

Теодамиза бу гапни кўп марта айтганди.

Аммо бу сафар Аристид унинг сўзига ишонди: нарироқдаги анҳор бўйида одамлар оёқларини ювиб кўприкнинг панжарасига суянган ҳолда туфлиларини кийишарди. Эркаклар шимариб қўйилган почаларини тушириб шляпа кийиб олишарди. Шундай бўлгандан кейин, ростданам бу ер шаҳар чеккаси бўлса керак-да.

Кўприкка яқинлашгач, Теодамиза тўхтади.

— Салом хонимлар ва жаноблар!— деди у бошидаги саватни ерга қўйиб.

Аристид ҳам саломлашиб, теварак-атрофни томоша қила бошлади.

Унинг кўзи эшакларга тушди: уларнинг бир хиллари панжара ёнида баҳузур ўтлаб юришибди, бошқалари эса хўжайинларини бақиртириб қайсарлик билан одимлашмоқда.

Катталар ёнида қиз ва ўғил болалар талайгина эди.

Албатта, ҳар ер-ҳар ерда сотувчилар мева ва саф завог маҳсулотлари солинган оғир саватлари ёнид худди соқчилардек туришибди.

Теодамиза анҳор бўйидаги тошга ўтирди. У ҳовучида сув олиб ўглининг юзи, қўли, оёғини ювди. Кейин ўзи ҳам ювинди.

Соҳилга чиқишди.

Теодамиза кўйлагининг барини ерга солиб Аристидни ўтқазди-да, шиппагини кийгизиб қўйди. Шундан кейин ўглини турғазиб оппоқ кўйлагининг ёқасин тартибга келтирди, похол шляпасини қийшайтири кийгизди, этагини ҳўллаб Аристиднинг қулоғини айтиб қўйди.

Аристиднинг юзи онасиники каби нимқора эди. У авваллари ҳам ёқимтой эди. Энди бўлса чиройлигина бола бўлиб қолди.

Кейин Теодамиза бошидаги шол рўмолни ечиб, қайтадан чиройлироқ қилиб ўради. У юбкасини паства тортиб, гижимланган жойларини текислаб қўйди, белига учбурчак қилиб тахланган бошқа рўмолни бойлаб олди. Ўзига назар ташлади. Ҳа, оёғида туфли йўқ, майли, ҳечқиси йўқ. Ҳа, пушти кўйлаги анча эскирган, аммо дазмолланган, тоза.

Ўзининг ташқи кўринишидан мамнун бўлган Теодамиза саватини кўтариб ўғлига деди:

— Қани, кетдик!

Эркаклардаги қўпол ботинкаларнинг дўпири, отуловларнинг тарақа-туруғи, аёлларнинг овози болани ҳаяжонга солиб, нимагадир завқлантириб юборди. Ибодатга жом чалинганда эса Аристид: «Шунчалик узокта эшитилса, жуда баҳайбат қўнгироқ экан-да», деб қўйди ўзича.

Теодамиза ибодатхона айвончасида туриб ваъзни охиригача эшитмоқчи бўлди-ю, бироқ Аристид ваъзхонлик пайтида нуқул эснаб, ғимирлайвериб, сабрсизлик билан онасининг этагидан тортиб безор қилиб юборди.

— Китоб олгани қачон борамиз?— дея лаҳза сайин сўрайверди у.

Ўзи шошиб турган бўлса ҳам дуо олиш учун ибодатнинг тугашини кутишга тўғри келди. У боласини туртиб, тинчитиб турди-да, ваъзхонлик тугаши билан ҳамёнини олиб олдинга суқилди ва нималарнидир шивирлаб, «гуноҳкор бандалар қутичаси»га бронза тангани ташлади. Бир неча марта чўқиниб олиб, ниҳоят эшик томон юрди.

— Энди китоб сотиб олгани борамиз-а, ойижон?

— Ҳа, ўғлим.

Аристид севиhib кетганидан на ибодатхона ёнида гурган қашаматли машиналарни, на ҳалок бўлганлар эдгорлигини, на баланд уйларни, на бетондан ишланган Биби Марям ҳайкалини, на дорихонага киравезишдаги бир хиллари пушти, бошқалари қизил бўлган гурли рангдаги пуфакларни, на ялтиллаган туфли ва матросча камзул кийган болаларни ва на қандолат хотувчини пайқади, бошқа пайт бўлгандами, буларнинг ҳаммаси унинг ҳавасини келтирган бўларди.

Ҳозир Аристиднинг булар билан иши йўқ эди. Унинг кўзлари фақат китоб сотиладиган уйни, йўқ, уйни эмас, дўконини, китоб дўконини изларди. Теодамиза эса ўзининг шаҳарлик эмаслигини ошкор қилиб қўйишдан уялиб, бу дўконни сўраб-суриштиришни истамасди. Ўзи излаб топмоқни лозим кўрди-ю, аммо бу осон бўлмади.

Кейин у китоблар бозорнинг ўзида сотилаётганига кўзи тушганини эслаб қолди. Теодамиза дуч келган биринчи дўконга кириб, етти ёшли болалар учун китоб борми, деб сўради.

— Йўқ, хоним,— деб жавоб берди ойимқиз, кейин тушунтириб берди: — Мана шу кўчадан муюлишгача борасиз-да, ўнгга бурилиб жаноби Жовил магазинини сўрайсиз. Пешайвонли уй.

Теодамиза миннатдорчилик билдириб кўчага чиқди. Бир оз юрилгач, қуёшда ялтираб турган пешайвонга кўзи тушди. Аристид онасига ҳатто тепасидаги яшил бўёқли оппоқ ҳарфларни тутилиб ўқиб бермоқчи ҳам бўлди.

Бироқ энди Теодамиза унга эътибор бермай қўйди: белбоғи орасидан ҳаменини олди. Ичидан кичкина япалоқ темир қутичани чиқариб, қопқоғини оҳиеста очди-да, унга қараб қўйди. Қутичада китобнинг номи, муаллифнинг исми, нечанчи синфгалигини ўқитувчи ёзиб берган бир парча қоғоз бор эди. Уни сотувчига узатса бўлди. Теодамиза Мак хонимнинг дўконига қоғозни кўрсатиб баҳосини суриштирганди, лекин у ерда дарслик тугаган экан.

Қоғозга иккита беш франкли пул ўраб қўйилган. Ушанда Теодамизага шунча пул етишмаганди, акс ҳолда, аллақачон боласига китоб сотиб олган бўларди.

Ҳафта ўтган сайин мактабга янги дарслик кўтариб келаётган ўқувчилар кўпайиб қолди, лекин Аристид бўлса китоби йўқлар орасида қолиб кетаверди.

У ўқиш дарсида қийналиб қолди — ёнидаги ўқувчи ўзининг китобини ундан қизганиб, парта устига очиб қўймасди. Муаллима эса «Онангга айт, сенге китоб сотиб олиб берсин», деб уни ҳоли жонига қўймасди...

Ўтган ҳафтада Аристид Мак хонимда китоблар тугаб қолганини баҳона қилганди, бошқа ўқувчилашовқин кўтаришди:

— Дадам менга шаҳардан олиб келиб бердилар!

— Меникини Ламьнтендан сотиб олишди!

Аристид изза бўлиб хўрлиги келди.

Фақат юмшоқкўнгил Кристиангина танаффус пайтида унга ўзининг китобини томоша қилишга берди. Шунда ҳам жуда авайлаб — ўзи китобни эҳтиётлаб ушлаб, варағини сал очиб кўрсатди. Шундай бўлса ҳам Аристид рангли расмларни кўришга, янгигина бўёқ исини ҳидлашга, ялтироқ қоғозни варақлаб ҳузур қилишга улгурди.

Тез кунда, оз фурсатдан кейин ҳам ана шундай чиройли китобга эга бўлади-я!

Мана, узоқ кутилган ўша кун етиб келди. Кеча кечқурун Теодамиза ўзининг саккиз франкли маошини ҳеч нимага етказолмай, шаҳарлик таниш аёлга исирғасини ўн франкка гаровга қўйиб келди.

Энди у иккита қоғоз пулни қутичадан чиқариб, кафтига маҳкам қисиб олди. Уқитувчининг хатини иккита бармоғи билан эҳтиётлаб ушлаб, дўконга кирди.

Харидорлар ғала-ғовури ва ҳар хил овозлар орасига тушиб қолган Аристиднинг қувончи сўнди. Сотувчи қиз ҳовлиқиб, ясама хушмуомалалик билан гапирарди:

— Раҳмат, ўн саккиз франкни олинг, марҳамат... Сизга нима керак хоним?

— Болаларнинг китоби керак эди,— деб жавоб берди Теодамиза.

У енгил таъзим қилиб хатни узатди.

Сотувчи хатни ўқиб чиқди:

— Биринчи синфга Ланглуа алифбесими? Бор, хоним.

— Агар мумкин бўлса, марҳамат қилиб менга кўрсатсангиз, ойимқиз,— деди Теодамиза иложи бори-ча илтифот билан.

Сотувчи залнинг ичкарисидаги шкаф томон юрди.

Қўлида яшил китобни кўтариб қайтиб келганда, Аристид қувончдан ирғишлаб қичқириб юборди.

— Бу ўша, ойижон! Уша! Муқовасидан танидим!

Теодамиза китобни олиб варақлади. Аристид оёқ учида туриб онасининг енгидан тортди:

— Худди ўзи, ойижон! Кристианнинг китобида ҳам шунақанги расм бор эди.

Теодамиза пулли кафтини ёзиб сўради:

— Қанча тўлайман, ойимқиз?

— Ўн икки ярим франк, хоним.

У қалам қистириб қўйилган сочига қўлини узатди.

Теодамиза худди музлаб кетгандек бўлди, лекин дарров ўзига келиб сўради:

— Камига бўлмайдими, оймқиз?

— Бўлмайди, хоним.

— Сиздан илтимос қиламан, менга арзонроқ сота қолинг, ўн франкдан бошқа пулим йўқ. Болам билан Питсбургдан келувдим. Азонги соат тўртда йўлга чикувдик...

— Мумкин эмас, хоним. Баҳоси қатъий, муқовасига ёзиб қўйилган. Нима, кўрмаяпсизми?

У рақам ёзилган муқованинг бурчагини кўрсатди.

Теодамиза ҳамон қўлида ушлаб турган китобдан кўзини узмай индамай турарди.

Аристид унинг индамай қолганини кўриб юбкасидан тортди.

— Бари бир уни оламиз-а, ойижон?

— Хўш, бир қарорга келдингизми, хоним? — деб сўради сотувчи қиз.

— Сал арзонроққа сота қолинг, ўтиниб сўрайман! Илтимос, арзонроққа бера қолинг! — такрорлади аёл илтижо билан. — Наҳотки, менга ўн франкка сотолмасангиз? Олижаноб иш бўларди-да...

Бироқ, худди шу пайт кимдир сотувчини чақириб қолди, қиз Теодамизадан китобни қайтариб олди-ю, ўткир учли пошпасини тақиллатган ҳолда назокат билан юриб нари кетди.

Шунда Аристид теварак-атрофдагиларни саросимага солиб қаттиқ чинқириб юборди, магазиндан чиқиб кетаётган онасининг қўлига маҳкам ёпишиб, ҳиқиллаб такрорлайверди:

— Китобни сотволамиз, сотволамиз! Бари бир сотволасиз! О-й-и-ж-он! Сотволинг!

Онаси эгилиб қулоғига нимадир деди. Лекин у ҳеч нимани эшитишни хоҳламасди. Теодамизанинг юрак-бағри эзилиб кетди.

Фарзандининг фигони қалбини ўртаб, бегоналарнинг кўз ўнгида уни таҳқирлаб юборди.

— Ойижон, сотволинг, бари бир сотволинг!

У кўчада ҳам бақириб йиғлайверди.

Тоқати тоқ бўлган Теодамиза ўғлининг қўлидан судраганича шаҳардан чиқди-ю, уйлар ортада қолгандан кейин йўл чеккасига мук тушиб ҳўнграб юборди.

Қуёш ботай деб қолди. Теодамиза қандайдир дехқонларни кўриб тезда кўзёшларини артди-да, ўғлини овутишга тутинди:

— Ойингнинг пули етмай қолди, болам. Ойингнинг қутичасидагидан кўра кўпроқ пул керак экан... Ойинг яна ишлаб пул топади-да, келаси якшанба куни яна келамиз. Ойинг сенга новвотга ҳам пул беради.

У оҳиста ўрnidан туриб, ўглининг қўлидан тутди. Улар тушлик қилишмаганди, анҳор бўйида ичган бир қултум сув озгина дармон бўлди. Аристид шиппагини ечиб олди. Улар катта йўлдан бурилиб каучук плантацияси бўйлаб қисқа йўлдан кетишди.

Бироқ танҳо қолишлари ҳамоно Теодамиза яна йиғлаб юборди. Даҳшатли фикр унга азоб берарди: агар ўглига мактабни ташлашга тўғри келиб қолса, унда шакарқамиш плантациясида ишлашга мажбур бўлади, бу иш эса унга оғирлик қилади.

Наҳотки, ўглини ўзи ва барча ака-укалари ёшлигини ўтказган «кичик ёшдаги ишчилар» отрядига беришга тўғри келса..

Аёл алам билан ҳўнграб юборди.

Аристид эса бехосдан тинчиб қолди. Балки у онанинг фиғонида фақат умидсизликни эмас, балки норозилик оҳангини эшитгандир. Шунинг учун ҳам ўзининг қўнғироқдек овози билан қатъиян деди:

— Келаси якшанба куни, албатта, пулимиз етади!

МУРАББО

Бодомхон дарс тайёрлашга ўтирди. Нимадан бошласа экан-а? Жадвалга қараб олиб, аввал грамматика билан шуғулланишга аҳд қилди. Кейин масалаларни ечишга киришди-ю, қўққисдан адабиётни ҳам эслаб қолди.

«Жудаям кўп вазифа беришади-да!— деб қўйди ўзича хафа бўлиб Бодомхон.— Тайёрлайверасан, тайёрлайверасан-у, ҳеч адо қилолмайсан».

У янада тезроқ ёза бошлади.

«Мана, ёзиб бўлдим. Эртага дарсда бемалол ўтирсам ҳам бўлаверади. Айтгандек, она тилини яна бир марта такрорлайман. Уқитувчимиз жуда қаттиққўл. Иккини ҳеч аямай қўяверади».

Бодомхон грамматика дафтари олиб, уни бошидан охиригача варақлади. Сўнгги дарсни икки марта ўқиб чиқди. Кейин дафтарни ёпиб қўйиб, курсида чайқалиб ўтирганча овоз чиқариб такрорлади. Энди деярли ҳаммасини ёдлаб олганди, фақат «бугээд» боғловчиси билан «энэ» олмошини ҳеч эслаб қололмади.

«Шу иккала сўзни яхшилаб ўрганиб олишим керак. Шунда ҳеч нарсадан қўрқмайман»,— деган бир қарорга келдию китобларини папкага жойлаштира бошлади.

Соат мили тўққизга яқинлашди.

«Ётиб ухлайман. Кеч бўлиб қолди».

— Ухламоқчимисан, қизим? Яна бир оз дарсингни ўқисанг бўларди,— деди дадаси.

«Дадам нуқул дарс тайёрла, дейишни билади. Қизиқ, агар менга ўхшаб мактабда ўқиганларида нима қилган бўлардилар?»— деб ўйлади Бодомхон. Аммо буни дадасига айтиб бўлармиди?!

— Дарсимни тайёрлаб бўлдим. Энди ўринда ётиб олиб яна бир оз ўқийман,— деб жавоб берди у.

Бодомхон ўрнига ётиб, унча катта бўлмаган даф-

тарни варақлай бошлади. Бу дафтарчада уйга берилган вазифа эмас, балки ашулалар ёзилганди.

Сал ўтмай қизча юзига дафтарни ёпиб, қотиб ухлаб қолди.

Эртаси куни Бодомхонни доска олдига чақиритилганда у ҳеч тутилмай жавоб берди. Ҳатто «бугээд» ва «энэ» сўзларини айтишни ҳам унутмади.

— Энди мисол келтир,— деди ўқитувчи.

Бодомхон довдираб қолди, қизариб-бўзариб хаёлига келган мисолни айтди.

— Сенга «уч» қўяман. Ёдингда бўлсин: дарсни сўзма-сўз ёдлаб олиш ярамайди, энг асосийси — маъносига тушунишдир. Мен дарсда келтирган мисолларни такрорламай, ўзинг ўйлаб топишинг керак. Тушундингми?

— Тушундим,— деб эшитилар-эшитилмас жавоб берди Бодомхон.

Танаффусда у дугонаси Долгорсурэнни учратиб шикоят қилди:

— Биласанми, ўқитувчимиз жуда баджаҳлда. Дарсликда ёзилгандек жавоб берсанг ҳам жаҳли чиқади.

— Тўғри жавоб бергансан-ку, ахир. Нега унинг жаҳли чиқади?

— Билмадим... Ўқитувчи, афтидан, бизни жудаям билагон, деб ҳисобласа керак-да. Ўзимиз тушунгандек жавоб беришимизни, ўзимиз мисол келтиришимизни истайди. Қараб тургин, ҳали китоб ёзишимизни ҳам талаб қилиб қолади.

— Ҳа, гап бундай дегин! Сен уйга берилган вазифани тушуниб тайёрламай, тўтиқушга ўхшаб ёдлаб олгандирсан-да,— деди Долгорсурэн (у «тўти» сўзини яқинда эшитган, лекин бу қушни бирор марта ҳам кўрмаганди).

— «Тўтиқуш»миш! Сен ҳеч бу сўзни ишлатмасдан турулмайсан-да, биласанми, у менга қандай баҳо кўйди? Уч! Ҳа-ҳа-ҳа! Майли. Уч — икки эмас-ку. Тўғрими?

— Чоракнинг охирида уч баҳо олиш яхши эмас,— деди Долгорсурэн.

Бодомхоннинг жаҳли чиқди: «Вой мақтанчоқ, аълочи-эй!» У дугонасининг жиғига тегадиган бирор нима демоқчи бўлди. Аммо шу пайт қўнғироқ чалиниб қолди.

Йиғилиш давом этмоқда. Чорак яқунланяпти.

Синф сув қуйгандек жимжит. Ҳтирганларнинг, юраги қанчалик гупуллаб ураётгани ҳам эшитилиб турибди. Уқувчилар нигоҳи ўқитувчига қаратилган. Чорак натижалари қандай бўлганикин?

Ўқитувчи Бодомхоннинг исмини айтди. Бизга таниш бўлган қоп-қора кўзли, қорачадан келган қизча ҳадиксираган кўзларини катта очиб ўқитувчига тикилди. «Адабиёт ва арифметикадан икки баҳо олган бўлсам-а? Хайрият, «икки» йўқ экан! Ҳамма фандан «уч», ашула ва жисмоний тарбиядан ҳатто «тўрт» олибман». Бодомхон енгил нафас олди.

— Дада,— қувониб деди у хонага югуриб кирар экан,— чорак баҳоларим яхши экан,— битта ҳам «икки» йўқ!

— Қара-я, қандай жасорат.

Опаси мураббо пишираётган экан.

— «Икки» йўқ деяпсанми? Бўлмаса қанақа баҳолар олдинг?— деб сўради у кулиб.

— Нуқул «уч»...

— «Уч» дегин-а! Баҳоларинг зўр экан-ку!— деди дадаси. Қани, айт-чи, нега ҳамма болалар яхши ўқийди-ю, сен ўқиймайсан. Ҳеч бўлмаса, опангдан ўрнак олсанг бўларди. У мактабни яхши баҳолар билан битирди, энди эса университетда ўқияпти. Нега опангдек бўлгинг келмайди-я?

— Менга «уч» ҳам бўлаверади. «Уч» унчалик ёмон баҳо эмас!— деди ўзини ҳимоя қилиб Бодомхон.

— Ёмон баҳо эмасмиш! Опангдан қаеринг кам, менга шуни айт?— деб жаҳл билан сўради дадаси.— Сен дангасасан, шунинг учун ҳам «уч» олаверасан. Ёки «тўрт» баҳодан қўрқасанми? Ҳозир фақат «икки» олишинг етмай турибди. Унда қандай қилиб бош кўтариб юраман!

Бодомхон нима қилишини билмай, курсига омонатгина ўтириб, ойнага қаради. Унинг юзи қип-қизариб кетганди.

Шу пайт опаси Царэнхон ошхонадан мураббо олиб чиқди.

— Етар, жанжаллашганларинг, яхшиси, мураббодан татиб кўринглар,— деди у кулиб.

Бодомхон опаси пиширадиган олча мураббосини жуда яхши кўради. Опасининг гапини эшитиб севинганича дастурхон ёнига югуриб келди.

Царэнхон ўзига ва дадасига ликопчани тўлдириб

мураббо қуйди. Бодомхонга эса ярим ликопча мураббо узатди.

Бодомхон опасига қараб унинг ҳазиллашмаётганини тушунди. Балки, опаси мураббони кам пиширган-дир? Унда нега ўзига ва дадасига ликопчани тўлдириб солди?

— Нега менга ярим ликопча бердингиз?— деб сўради Бодомхон.

— Сингилжоним, сен «уч» баҳодан мамнун экансан, демак, ярим ликопча мураббо ҳам етади, дебман. Шундай эмасми?— кулиб деди опаси.

Ушандан бери Бодомхон «уч» баҳоларга қувонмайдиган бўлди.

ҚҰНГИРОҚЛИ СОАТ

Куз пайтлари эрта уйғониш жуда қийин бўлади. Дадаси ҳам, онаси ҳам, санкизта боланинг деярли ҳаммаси ҳам шу фикрда. Юк машинасининг қандай фикрда эканини эса билмайман. Кичкинтой Мортенгина эрта уйғонади. Уйғонадию дарров ўзига бирорта қизиқарли юмуш топиб олади.

Бир куни у яп-янги қўнғироқли соатнинг мурватларини чиқариб ташлабди. Ушандан бери уйда қўнғироқли соат йўқ.

Яна бир куни у ойсининг қутичадаги тикув анжомларини сочиб юборибди. Куни кеча эса бир халта сулини ерга тўкибди.

Мортен азонда ёлғиз ўзи бирор нима билан овуниб ўтиришни яхши кўрарди, шу сабабли ҳаммадан аввал туриб, ҳеч кимни уйғотмасди. Аммо бошқаларга бу қилиги ёқмасди. Қўнғироқли соат бўлмаганидан кейин ҳаммалари ухлаб қолиб, борадиган жойларига кеч қолишарди.

Эрталаб дадаси уйқули кўзлари билан юк машинаси ёнига келарди. У ҳеч бўлмаса атиги бир қултум қаҳва ичиб олмоқчи бўларди-ю, бироқ бечора чойнак бир дақиқада қаҳва қайнатиб беролмас, бунинг оқибатида дадасига кўпинча қаҳва ичмай ишга жўнаб кетишга тўғри келарди.

Болалар хар куни мактабга охирги дақиқаларда етиб келишарди.

Бунақанги тўс-тўполонга чек қўйиш лозим эди.

Кечқурун, бутун оила жамулжам бўлгач, ота ҳаммани ўтказиб қўйиб деди:

— Эрталаб вақтида уйғониш бўйича қай бирингиз қандай маслаҳат бероласиз? Кимда-ким энг яхши усулни ўйлаб топса, совғасига кичкина чўнтак фонуси берилади.

Ҳамма ўйлаб қолди.

Аллақачон ухлаб қолган кичкинтой Мортендан бошқа ҳамма ўйга толди.

— Мортен жуда айёр-да,— деди онаси унга ишора қилиб.— Агар ҳаммамиз у сингари эрта ётганимизда, азонда уйғонишимиз онпа-осон буларди.

— Аммо бунчалик барвақт ухлаб ҳам бўлмайди-да,— деб эътироз билдирди дадаси.— Ҳеч бўлмаса, кечқурунлари бир оз бўш вақтимиз ҳам бўлиши керак, нима, машинадан туша солиб ўринга кирайми?

— Мортен бузиб қўйган қўнғироқли соат урнига янгиisini сотиб ола қолайлик?— деб таклиф қилди Мартин.

— Йўқ,— деди онаси.— Пулимиз йўқ. Озгина пул бор эди, унга жун сотиб олиб бувингга жўнатмоқчиман: ҳаммангизга бир жуфтдан пайпоқ тўқиб бермоқчи.

— Менга ҳам бўладими?— деб сўради дадаси.

— Албатта,— дея жавоб берди онаси.

— Демак, янги қўнғироқли соат сотиб олмас эканмиз-да,— деди дадаси.

— Ўзимизда жонли соат бор-ку,— деди Малс.— Фақат бу соат айни эргалаб қўнғироқ чалмайди-да.

— Кимни айтяпсан?— дея ҳайрон бўлиб сўради дадаси.

— Албатта, Мортенни-да. У ҳар куни саҳарлаб уйғонади. Биз ўрнимиздан тургунча қанчадан-қанча ножўя ишларни қилиб улгуради.

— Тўғри,— деди кулиб дадаси.— Лекин қанақа қилиб бизни эрталаб уйғотишга уни мажбур қилсак экан-а? Менимча, кўп ухлашимиздан мамнун бўлса керак.

— Унга ёқадиغان бирор нарсани ўйлаб топиш керак. Дада, аллақерда эски қўнғироғингиз бор эди, ёдингиздами, «кема-кема» ўйнаганимизда олиб чиқувдингиз?

— Дарвоқе, бор-ку,— деб қувониб кетди дадаси.— Энди у бизга жуда асқотади-да!

— Биз бундай қиламиз: уни шипга осиб қўйиб, ипини тўғри Мортеннинг каравотига боғлаб қўямиз. Унга қизиқиб қолиб ипидан тортишига ишонаман. Шунда қўнғироқ жаранглаб кетадию биз уйғонамиз-қўямиз.

— Баракалла,— деди дадаси.— Чўнтак фонуси сеники.

Дадаси қўнғироқни, онаси парда осаётганда ишла-
тиладиган нарвончани олиб келди. Дадаси нарвончага
чиқиб қўнғироқни биров ипига сал тегса ҳам
жаранглаб кетадиган қилиб усталик билан осиб
қўйди.

Шундан кейин ҳаммалари хотиржам ётишди. Ўша
кечаси улар эрталаб ухлаб қолмасликларини яхши
билишарди.

Эрталаб Мортен биринчи бўлиб кўзини очди. Ав-
валига у одатига кўра бир оз тантиқланиб ётди, кейин
атрофга аланглади. Каравоти ёнида осилиб турган
мана буниси нима экан-а?

Текшириб кўриш керак... Мортен ипни тортиб кўр-
ган эди, қўнғироқ жаранглаб кетди. Жуда ғалати
экан. Мортен ипни силтаб тортганди, қўнғироқ қаттиқ-
роқ жаранглади.

Қўнғироқ бувисининг Дағроз лақабли сигирининг
бўйнида осилган пайдан бери бунчалик қаттиқ жа-
рангламаган бўлса керак.

Секин аста болалар ғимирлашиб, эснашиб кийин
бошлашди, Мортен эса ҳамон қўнғироқни ча-
ларди.

Дадаси билан онаси ошхонадан чиқишди. Дадаси
керишди, ойиси эса ўзининг узун сочини шоша-пиша
турмаклади.

— Ақлингга балли, Мортен, — деди дадаси. — Бу
ишинг учун сенга каттакон олма бераман.

Мортен олмани олди. У атрофида нега бунақа тўс-
тўполон бўлиб кетганига ҳечам ақли етмасди. Ҳеч
қанақанги ножўя иш қилиб қўймадим, деб ўйлагани-
да, уни негадир койиб беришганди. Бугун эса
азонлаб қўнғироқни жаранглатгани учун адабимни
беришади, деб ишонганди — аммо тўғри иш қилган
экан.

Ўша куни Мортен ҳаммани соат олтида уйғотди.

Эрталабнинг ўзида улар қанчадан-қанча юмушни
бажариб қўйишганини билсангиз эди! Аввало, болалар
оз-оздан бўлса ҳам ойисига кўмаклашишга улгурди,
шу сабабли она барча уй юмушларини эртароқ бити-
риб, кичкинтойларини боққа олиб боролди. Бу иш ҳам-
мага манзур бўлди.

Мортен ҳам ҳар куни эрталаб тизимчани тортиш
лозимлигини дарров тушуниб олди.

Лекин у якшанба билан оддий кунлар орасидаги
фарқни билмасди. Шу сабабли якшанбада ҳам одатига

кўра иштиёқ билан тизимчани тортаверди. Дам олиш куни бўлишига қарамай, ҳаммага эрталаб соат олтида уйғонишга тўғри келди.

— Буни ҳисобга олмабмиз,— деди дадаси.— Ҳа, майли, эрта уйғонган эканмиз, ўрнимиздан турайлик-да, ўрмонга бора қолайлик. Озиқ-овқат, қаҳва олволамиз-у, худди ўрмонда яшаётгандек, ўша ерда ўйнаймиз, ўзимизга овқат пиширамиз.

— Ура!— деб қичқириб юборди саккизта бола.

ХУАНИТО ОМАД ИЗЛАЙДИ

Поезд секинлашди: олд томонда бекат кўзга ташланиб турарди. Нонвойнинг мактубини кўксимга босиб ерга сакрадим. Бебаҳо хатни қўлимдан қўймай, зўрга ўрнимдан турдиму кийимимнинг чангини қоқиб қишлоқ томон йўлга тушдим. Бекат ортида, чорроққина уй олдида чўккалаб олиб манқалдаги оловни ўт олдираётган бир болани кўриб қолдим. Манқалда қаҳва қайнатилмоқда эди. Уғилчасини опичиб олган ёшгина дўкондор жувон идишча ушлаб атрофида утирган ишчиларга қаҳва қўйиб беряпти.

— Менга айтиб беролмайсизми, хоним, шу йўлдан Омблуга борса бўладими?— деб сўрадим сув тўла пақирни кўтариб келаётган аёлдан.

— Хув, анави ёқдан, тўғри юқоридан борилади. Кимникига кетяпсан?

— Дон Педро Уайтникига Оройидан хат олиб келяпман.

— Саксон тўртинчи уйга тўғри боравер. Лекин Педро ҳозир ишда. У бугун эрталабки сменада ишлаяпти. Нима, унинг қариндошимсан?

— Йўқ, уни танимайман. Ишга жойлашгани келяпман,— деб тушунтирдим унга.

— Эҳ, бечорагинам! Бу ерда қанақаям иш топардинг! Ҳали жуда ёш экансан. Саралаш ишга чидаш беролмайсан, ҳозир совуқ, нуқул қор ёғяпти. Оройида тинчгина ўтирганинг маъкул эди. Ҳа, майли, мен кетдим, сенинг йўлинг ҳув нарида.

Йўл тикка тоққа кўтарилган. Денгиз сатхидан беш минг метр юқори чиққаним дарров сезила қолди. Мен зўрга қадам босиб борардим, нафасимни бир оз ростлаб олиш учун дам-бадам тўхтаб қолардим. Ниҳоят, қолдан тойиб зўрга қишлоққа етиб келдиму саксон тўртинчи уй эшигини тақиллатдим.

— Кираверинг!— деб қичқирди ичкаридан кимдир.

Ичкарига кирдим. Кичкина хона экан. Йккита торгина каравот хонани деярли эгаллаб олган. Каравотларнинг бири бўш, иккинчисида кимдир ётибди.

— Сенга нима керак? — деб тўнғиллади у пахмоқ бошини кўтариб.

— Дон Педрога учрашим керак эди. Мен Оройидан бўламан, унга хат олиб келувдим.

— Педро йўқ, хатни қолдиравер. Кейин келарсан.

— Мени унинг акаси юборувди. Бошқа борадиган жойим йўқ, — дедим мен.

— Ҳа-а-а, унинг қариндоши экансан-да! Бўлмаса шу ерда кутавер. У тушда келади. Тўполон қилмай каравотда ўтиратур. Мен ҳали ушламан.

Хатни чоғроқгина стол устига қўйиб, кўрсатилган жойга ўтирдим. Бир дақиқа ўтар-ўтмас пахмоқ сочли киши хуррак ота бошлади. Педронинг каравотида ўтириб мен ҳам бирпасда ухлаб қолибман.

* * *

— Ҳей бола, кимсан? Бу ерда нима қилиб ётибсан?

Ирғиб турдим у мени уйғотган нотаниш кишига бақрайиб қараб қолдим.

— Кимсан? — деб яна сўради у.

— Оройидан келдим, дон Педро Уайтга учрашим керак.

— Педро Уайт мен бўламан.

— Амакиваччангиз сизга хат бериб юборувди, — дедим стол устига қўйилган қоғозни кўрсатиб.

— Андрес амакиваччамми?

— Ҳа.

— Аҳволи қалай? Ҳамон печда ишляптими?

— Ҳа.

— Ўзинг нега келдинг?

— Шу ерда ишга жойлашмоқчийдим.

— Иш топгунча бу ерда адойи тамом бўласан. Саралаш ишига энди болаларни қабул қилишмаяпти, айниқса ҳозир, бунақанги изғиринда ишни уддалашолмайди.

— Мен уддасидан чиқишга ҳаракат қиламан, дон Педро, ишга жудаям муҳтожман.

— Жудаям зарур бўлса, бугун кечқурун пудратчига учрашиб илтимос қилиб кўр.

Биз гаплашиб турганимизда пахмоқ сочли киши уйғониб сўради:

— Ёмғир ёғяптими?

— Йўқ,— деб жавоб қилди Педро.

Пахмоқ сочли киши ўрнидан туриб ўчоққа яқинлашди-да, симга осиб қўйилган коржомаси билан каноп камзулини ушлаб кўриб жаҳл билан тўнғиллаб қўйди:

— Жин урсин! Ҳалиям қуримабди.

— Кўчалик костюмингни кия қол,— деди пичинг қилиб Педро.

Пахмоқ сочли киши ҳеч нима демай, намиққан коржомасини кияр экан, ҳамон тўнғилларди:

— Шўрпешоналикни қаранг, этигим жиққа ҳўл-а!

Кечқурун дон Педро мени пудратчининг ҳузурига олиб борди. Олдимизга япалоқ бурун, ғилай кўз, хўппа семиз бир ҳинду чикди. У худди америкаликлар каби чарм камзул билан шим, қўнжи узун этик кийиб олган. Маъдан саралаётган ишчиларни назорат қилиб юрар экан, узун, ингичка қамчи билан қўнжига уриб қўяр эди. Асосан аёллар билан болалар ишлаётган маъдан омбори кондан сал берида жойлашган. Кончилар маъдан тўла вагончаларни итариб шу ерга олиб келишарди. Вужудимни чулғаб олган қўрқувни енгиб ҳайбатли пудратчининг ёнига келдим.

— Илтимос, мени ишга олинг, жаноб,— дедим секин.

У ҳеч нима демай менга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, сўнг нари кетди. Юрагим орқага тортиб кетди. Аммо у яна олдимга келиб, менга синовчан назар ташлади-да, кимнидир чақирди:

— Хуанчо-о-о... Қани, мана буни синаб кўр...— деб чиқиб кетди.

Ун беш ёшлардаги йигитча секин юриб ёнимга келди.

— Саралашда аввал ишлаганмисан?

— Йўқ, биринчи марта.

— Бўлмаса қараб тур. Мана бу яшил бўлақларни анави уюмга, мана буларни бошқасига ташлайсан. Агар кагтароғи учраб қолса, болға билан майдалайсан. Тезроқ ишга киришавер.

Дарров иш топганимдан, бунинг устига унча қийин туюлмаган ишга дуч келганимдан қувониб, ғайрат билан ишга киришиб кетдим. «Осон ва энгил иш

экан!— деб қўйдим ўзимча.— Деҳқонларнинг болалари бекорга конга кетиб қолишмас экан-да!»

Ғайрат билан ишлаб, водий томондан гудок садоси янграганидан кейингина қаддимни ростладим. Пудратчи ёнимга келди. Этигининг учи билан мен уюб қўйган маъдан бўлақларидан бирини нимагадир четга тепиб юборди. Мени кўрмаганга олиб, «синаб кўриш» топширилган йигитчадан сўради:

— Хўш, қалай?

— Ўртача,— деб жавоб берди у.

Пудратчи маъдан уюмига бир қараб қўйди-да, менга эмас, балки яна ўша йигитчага қараб димоғ билан деди:

— Майли, эртадан келаверсин. Бошланишига кунига бир солдан олади. Шундаям яхши ишласа.

Пудратчи худди курка каби ҳурпайиб биздан узоқлашди.

— Қаерда яшайсан?— деб сўради йигитча қишлоққа олиб борувчи айлана сўқмоқдан тушар эканмиз.

— Омбледа,— дедим.— Демак, мени ишга олишди, шундайми?

— Бу ерда ҳаммани ишга олаверишади.

— Педро бўлса, сени ишга олмасликлари мумкин, чунки пудратчига одам керак эмас, деганди.

— Шунақа деяверишади-ю, лекин бу гапларга унчалик ишонаверма. Шунчаки, бу ерда ҳеч ким зўриқиб ишлашни хоҳламайди. Кондан жой топишлари билан дарров қочиб қолишади. Конда ҳаммавақт иш топилади, бунинг устига, у ердаги ишдан кўнглинг айнимайди. Бугунгиси ҳали қолва, қор ёки ёмғир ёғсин, ўшанда кўрасан.

— Ёмғирда ҳам ишга чиқиладимми?

— Жуда қаттиқ ёғса, чиқилмайди. Лекин пул тўлашмайди. Шу сабабли ҳар қандай об-ҳавода ҳам ишлайверишади. Эртага ҳар эҳтимолга қарши панчо² олакел.

Чорраҳада хайрлашдик. Уайтнинг уйига етиб боргунимча қоронғи тушди. Педро билан унинг ҳамхонаси карта ўйнаб ўтиришган экан.

— Хўш, ишга олишдимми?— деб сўради Педро қартадан кўзини узмай.

¹ Соль — майда перуан тангаси.

² Панчо — ўртаси бош сизар даражада тешилган тўрт бурчакли Жанубий Америка плаши.

— Ҳа, дон Педро. Эртага келавер, дейишди. Ёмғир ўтмайдиған бирор кийим керак экан.

— Рост гап, оғайни, адёл билан емиш олволишинг керак, у ерда сенга овқат пишириб беришмайди. Қани, мана бу шайтонваччани бир пуфлаб юбор, тутунидан кўз очиб бўлмаепти.

Ўчоқ олдида чўккалаб олиб, ичидаги ўтин шитирлаб ёниб кетгунча пуфлайвердим. Яхшилаб урнашиб олиб, дам оловни, дам қартавозларни томоша қилиб ўтиравердим.

Уша оқшом ўзимни ниҳоятда бахтиёр ҳис қилдим... Эрталаб азонда уйғондик.

Тезгина конушта қилиб олдик: аллақандай хушбўй ўтнинг ҳиди келиб турган бир пиёла қайноқ сув ичиб, озгина бодроқ едик. Кейин қайнатилган картошка билан бир сиқим бодроқни чўптакка урдим.

— Овқатни ҳечам чўнтагингда олиб юрма. Бўлмаса, иш пайтида бўтқа бўлиб кетади. Яхшиси, тугунчага ўраб ол,— деб маслаҳат берди Педро плаш ўрнига бўш қопни узатар экан.

Унга раҳмат айтиб, емишимни эски рўмолга тугиб олдим. Ташқарига чиқдик. Кўча жуда совуқ. Кўкда булут йўқ, бўғотларда узун шаффоф сумалаклар осилиб турибди. Кўлмак ва ариқларни юпқа муз қоплаган. Тахлаб қўйилган эски темир йўл ёғочлари устини оппоқ тиканли юпқа қиров босган. Уйларнинг эшиклари тарақлаб очилепти. Кончилар ёпишқоқ лойда сирғаниб, кон томон турна қатор бўлиб кетишяпти. Коннинг торгина оғзи қоронғи тушгунча қўйиб юбормаслик учун одамларни ютиб юборяпти. Қатор кетаётган бошқа бир озроқ тўда — аёллар билан болалар аста-секин тоққа, маъдан уюлган ҳовлига кўтарилиб боришяпти. Булар — сараловчилар.

Педро билан хайрлашиб, янги касбдош ўртоқларим ортидан югурдим ва маъдан уюлган ҳовлига чурқ этмай секин кириб кетаётган тўдага етиб олдим. Соат еттида гудок чалинди-ю, ҳамма ўз ўрнини эгаллашга шошилди.

Мен чўнқайиб олиб, кўкимтир-қўнғир маъдан бўлақларни тез-тез ажрата бошладим. Бир-икки соат ишлаб ҳолдан тойдим — кўкка тушиб олдим. Лекин кўп ўтмай, белим зирқираб оғриб, ўрнимдан туриб кетишга мажбур бўлдим. То тушликкача ана шунақа азоб чекдим. Танаффус ҳам қисқа бўлиб, ўзим олиб келган емишни зўрға ютишга улгурдим.

Тушликдан кейин гупиллаб қор ёга бошлади, паға-паға момиқ қор қақшаб оғриётган елкамни қоплаб олди. Сараловчилар аделларга ўралиб олишди, қор ёқадан ичкарига ўтиб кетмасин, деб дам-бадам аделни қоқиб туришади. Бармоқларим қизариб, қонталаш бўла борди. Қўлларим тарашадек қотиб, қимирламай қолаётганидан даҳшатга тушдим. Шунда дон Педронинг иш пайтида ҳатто бурнингни ҳам артолмайсан, деган сўзларини эсладим. Худди шундай бўлди. Бурнимдан бетўхтов сув келар, мен эса пиқ-пиқ қилиб аксирардим. Аёвсиз совуқ эт-этимгача ўтиб кетди. Аммо пудратчининг қўполлиги, сўкиши ва таҳқирлаши совуқ ҳамда оғриқдан ҳам кўра азоб беради. Мени чулғаб олган мадорсизликни енгишга ҳарчанд уринсам ҳам, бунинг уддасидан чиқолмадим. Урнимдан турдим, юзимда эриган қор сув бўлиб оқарди. Елкамга ёпиб олган қоп ёпишқоқ лойга сирганиб тушди. Атрофга қарадиму бош кўтармай маъдан ажратаётган сараловчиларни кўрдим. Улар худди телбалардай на совуқни, на қорни ва на шамолни сезишарди.

— Қани, қимирла, тезроқ бўл, ифлос!— деб бақирди менга плашга ўралиб олган пудратчи. У тор изли темир йўл ёғочлари устида айланиб юрарди.

Совқотиб қолган қўлим билан маъдан бўлагини олмақчи бўлдим-у, уддасидан чиқолмадим.

— Аҳ, сеними, мишиқи, йўқол, бу ердан, ошхонага жўнаб қол!— деб бўкирди пудратчи.— Бу иш эркаларнинг қўлидан келади. Йўқол!

Минг азоб билан бармоқларимни букиб ердан қочни олдим у оёқларимни зўрға судраб бу даҳшатли жойдан нари кетдим. Сараловчилар ёғаётган қорнинг оқимтир пардаси орасидан менга бир қараб қуйиб, янада жон-жаҳдлари билан ўзларини ишга уришди. Шалаббо бўлган қопни елкамга ташлаб сирпанчиқ сўқмоқ бўйлаб кончилар қишлоғига туша бошладим. Ҳар қадамда козушим чапиллар ва мен ўзимни бу ёруғ дунёда энг бахти қаро одам ҳисоблардим. «Нега қадрдон қишлоғимдан қочиб келдим-а? Қишлоғимиз қанчалар яхши эди-я! Оройида нега қолавермадим?» Ваҳимали, аянчли фикрлар менга азоб берарди. Дон Педронинг ёнига қайтиб боришга уялардим. «Унга нима дейман? Йўқ, яхшиси бекатга бориб дон Юльони излаб топаман, мени Оройига қайтариб олиб кетсин,— деган фикр хаёлимга келди.— У ерда кун кечиринг осонроқ». Лекин қопни дон Педрога қайтариб бериш-

га ва у билан хайрлашиб кетишга жазм қилдим. Қишлоқ томон дадил одимладим.

Ҳамон паға-паға қор ёғмоқда, ариқлар ва кончилар истиқомат қилаётган уйларнинг томларидаги қор қалинлашиб қолибди.

Мен эшикни очдим дон Педронинг ҳамхонаси, пахмоқ сочли кончи билан юзма-юз келиб қолдим. У қўлидаги тезалаётган кончилар чироғини четга қўйиб, диққат билан менга тикилиб қолди. У пинагини ҳам бузмади. Боқиншлари маъносиз, лаби маҳкам қисилган. Тиззаларим титраб, номусдан қизариб кетдим. Шартта қочиб кетмоқчи бўлдим-у, лекин оёқларим худди ерга михлаб қўйилгандек туюлди. Қимир этмай туравердим. Қўлимдаги қоп ва эски шляпадан сув оқиб оёғим остида каттагина ҳалқоб ҳосил қилди.

— Ҳайдаб юборишдими? — деб сўради пахмоқ сочли киши.

— Ҳа, — деб хўрсиниб қўйдим.

Уртадаги гап шу бўлди, холос. У ўрнидан туриб ўчоқ устидаги симдан кийимларини олиб менга буюрди:

— Устингдаги ҳамма нарсани ечиб, каравотимга ёт!

Унинг буйруғини итоаткорона бажардим. Қоп билан бўккан шляпамни эшик ортига қўйдим. Камзул билан шимимни ечиб пахмоқ сочлига узатдим.

— Ҳаммасини еч: иштонингни ҳам, кўйлагингни ҳам! — деб яна буюрди кончи. — Қара, росаям бўкиб кетибсан.

Бир оз ҳижолат булиб ички кийимларимни ечдим-у, кўрпага кирдим. Кончи кийимларимни олиб сувини сиқди-да, ўчоқ устига ёйиб қўйди. Кейин ўчоққа бир неча тараша қалаб ўт олдирди. Тутун билан тўлган хонада тўқ-сариқ учқунлар рақси бошланди.

— Сени ўша келгинди ҳайдагандир-да, тўғримми? — деб сўради кончи мен ётган каравотга ўтириб яна чироғини тозалар экан.

— Шунча ҳаракат қилдим-у, аммо ҳечам удалолмадим, — дедим ўзимни оқлаб.

— Тушунарли, сен қоққан қозиқдек бир жойда ўтиравергансан-да. Совуқда ишлаётганингда бутун аъзойи-баданнинг ҳаракатда бўлиши керак, акс ҳолда совқотиб қоласан.

— Мен билмовдим...

— Ҳаёт ҳамма нарсани ўргатади. Ишқилиб, шамоллаб қолиб, силга чалинмасанг бўлгани.

Пахмоқ сочлининг бу сўзидан қўрқиб кетдим. Сил оғир касаллик эканини билардим. Биз жимиб қолдик.

Кейин нима бўлганини эслолмайман. Бир неча кун алаҳлаб ётдим. Ҳушимга келгач, ниҳоятда чанқаганимни сездим: оғзим худди ичига қиздирилган қум сепилгандек қуруқшаб қолибди. Сув сўрадим. Каравотим ёнида турган дон Педро нимагадир сув бермади.

— Сабр қил, йиғитча, ҳозир сенга сув ичиш мумкин эмас!— деди менга ғалати қараб.— Сен оғир касалга чалиниб, у дунёга кетишинга бир баҳя қолди.

Мен ялиниб ўтирмадим. Аъзойи баданим қақшаб оғрир, бошим худди болғача билан урилаётгандек лўқилларди. Лабларим қуруқшаб ёрилиб кетибди. Зўрға қимирлатаман. Эртаси куни бир амаллаб ўрнидан турдим, лекин дон Педро кўчага чиқишимни қатъиян тақиқлаб қўйди. Яна икки кун ҳужрада қолиб, мени меҳрибонлик билан қабул қилган кончиларга овқат пиширдим, эски кийимларини ямаб ўтирдим. Кечқурун Педро уйга қайтиб каравотга чўкди, мени ҳам ёнига ўтказиб маъюслик билан деди:

— Биласанми, Хуанито, сен бу ерга кўникиб кета олмайсан. Агар яна бир марта бетобланиб қолсанг, қайта оёққа турулмайсан. Яхшиси, Лимага жўнаб кета қол. Плантацияда ишлашга одам ёллаётган дон Эстебанга сен ҳақингда гапириб бергандим. У бой хонадони учун бирор болакайни танлаб олиши лозимлигини айтиб қолди. Мана, сени ўша киши олиб кетади. Шундай қилсак, яхшироқ бўлади. Бу ерда эса ҳечам кўникиб кетолмайсан.

— Майли, дон Педро,— дедим каравотнинг бурчагига биқиниб олиб.

СУВ ПАРИСИ

У қўлидаги скрипка билан қалин қамишзор оралаб сеҳрли кул томон бормоқда. Уша ерда, фақат калқушлар қичқирғингина халақит берадиган сукунатда у сирли куйни тинглашни истарди.

У куйни тинглайди. Кейин ўзи ҳам скрипка чалади. Узининг биринчи концертини бошлайди.

Қушлар, мажнунтоллар, кўл ва оролчалар, бўлажак буюк бастакор ва скрипкачи Милуце Черней ўзининг биринчи концертини сизларга бағишлайди!

Мана, кўлга ҳам етиб келди.

— Милу-у-цэ-э!

Ким у?... Ёки қулоғига эшитилгандек бўлдими? Ахир, бу ерда, энг хилват жойда кўллар ўлкасининг кўзга кўринмай учадиган шўх ва айёр шамолидан ўзга нарса йўқ-ку!

— Милу-у-цэ-э!

Ҳансираган илгичка овоз худди сув тубидан эшитилаётгандек бўлди. Йўғ-э, сув тубидан эмас. Ҳув анави ерда, қуёшнинг хайрлашув асносидаги нигоҳидан қизғиш тусга кирган сув бўйига қалин сочларини қурутгани сув париси чиқибди.

— Милуцэ, ҳей Милуцэ, нима бало, қулоғинг том битганими?

Қизик: сув париси бўлатуриб қўпол гапиради-я...

— Нима, ҳалиям мендан хафамисан? Аччигинг чиқмасин, қани, буёққа кел, бирга чўмиламиз. Сув жудаям маза.

Милуцэ ҳайрон бўлиб қирроқ бўйига тушди. Пастда, маймунжон буталарни орасида кимнингдир шиппагига қоқилиб кетганидан кейингина ўзига келди. Бу шиппакни қаерда кўрганди-а? Толнинг шохига осиллик мана бу қизил кўйлакни-чи? Ҳа, бу ўша, яна ўша қизча! Ҳатто шу ерда ҳам уни тинч қўймайди-я... Вой тентаг-эй, уни сув париси, деб ўйлабди-я. Ралука Попп қаёқда-ю, сув париси қаёқда!

Сув париси ўша ондаёқ сув остида кўздан йўқолиб, кўл узра жарангдор акс садонинг ўзи қолди.

— Ҳа, Милуцэ, келяпсанми?

Қизчанинг овози энди жуда яқиндан эшитилди.

— Нима, мен чиқайми? Майли, боряпман. Сен билан кўпдан бери жиддий гаплашиб олмоқчийдим. Бахтимча, шу ерда учратиб қолдим!..

Милуцэ бир нима деб тўнғиллади-ю, скрипканинг филофини қўлтиғига қисиб олиб, ортига ҳам қарамай тез юриб кетди.

Ралука ҳайрон бўлиб елка қисди, кейин тўсатдан аччиғланиб боланинг орқасидан қичқириб қолди:

— Ҳу, ярамас! Гиж-гижвой, қутисига жойлашиб олган гиж-гижвой. Қўрбақалар билан баҳслашиб олмоқчи бўлдингми? Ботқоқзорда концерт берармиш! Ҳа-ҳа-ҳа! Ҳечқиси йўқ, сени шунақаям муҳокама қилайликки, каллангдаги хом хаёллар ўша ондаёқ тарқаб кетсин! Акс холда, жуда димоғинг шишиб кетибди. Кўнглингга келган ишни қиялпсан. Яна бунинг устига, «мени тушунишмайди», деб йиғлаб юрибсан! Сен ўйлайсанки, агар...

Аммо Милуцэ қулоқ солмади. Бир марта ҳам орқасига ўгирилмай, ҳатто қизчага қиё ҳам боқмай кетаверди.

Майли, қаргайверсин, деб қўйди у ўзича... Бу ерда, ўзининг куй, сокинлик салтанатида унга нима бэр? Бу жой уники — унинг ўзи топган. Ралука уни тушунмайди. Қизчага спорт бўлса бас, бу сеҳрли кўл унга сузиш бўйича машқ ўтказадиган жой, холос. Балки, ҳозир кетиб қолмаслиги керак эдими? Кейинги пайтлардаги ва бугунги юз берган воқеадан кейин уни, балки, яхшилаб сўкса бўлармиди?

Нуқул йўлига тўғаноқ бўлаётган ўша Ралука Поппнинг ўзи ким бўпти? У бундан бир неча ой муқаддам янги бинога кўчиб ўтиб, Милуцэнинг қўшнисини бўлган ва у ўқиётган синфга қатнай бошлаганди. Хўш, нимаси бор унинг? Тўғри, жисмоний тарбиядан у нуқул юқори баҳо олади. Шу сабабли ҳам уни отрядда спорт ишларига масъул қилиб сайлашган. Бошқа кизлардан фарқи шу, холос. Бундан бир ой олдин Ралука волейбол командасини тузишга киришганда ҳар кунни оҳ-вой қилаверди: бирор ўқувчи командага ёзилмаса нуқул нолийверди. Лекин Милуцэни қўлга туширолмади... Деворий газетадаги мақоланинг ҳам, йиғиндаги гап-сўзларнинг ҳам нафи бўлмади.

Шунга ранжиш керакми? Хаёлига ҳам келтирмади... Қиз боладан аччиғланиш мумкинми? Самимий дўстлик сингари қаттиқ ранжиш ҳам фақат эркакларга хос бўлади... Ралука билан эса у шунчаки гаплашмай қўя қолди. Унга нима ҳам дерди? Иштонда сакраб юриш; бутун стадион бўйлаб тўп ортидан югуриш артистга ярашмайди, ахир, спорт бу — бўлмағур нарса, деёлармиди? Одамови экани ва унга туюлгандек димоғи шишиб кетгани билан унинг нима иши бор? Куйнинг маъносига тушунармиди? Айтгандек, агар хоҳиши бўлганда санъатни нақадар қадрлашни ўрганиб оларди. Унинг отаси — музыка ўқитувчиси, айтишларича, ёшлиғида ажойиб скрипкачи бўлган ва ҳатто Бухарест консерваториясининг Катта залида куй ҳам чалган. Уруш уни саҳнадан жудо қилган ва энди ҳечам саҳнага қайтолмайди. Аммо у ҳозир ҳам скрипка чалиб туради. Милуцэ у чалган куйни тинглаш мақсадида сирень буталари орасида неча марталаб яшириниб турганди. Фақат куй дераза очиқ пайтлардагина эшитиларди.

Бундай дақиқаларда Милуцэ бу тентак қизга ҳавас қиларди. Ралука ичкарида ғаройиб куйни тез-тез тинглаб туриши мумкин эди-да... Лекин унга бунинг фарқи йўқ. Отаси куй чалаётганида унинг хаёли аллақердаги волейбол майдончасида кезиб юради ёки бунданам баттари, янги кўйлак орзуси билан банд бўлади. Милуцэ бир куни унинг ўзини ойнага солиб турганини кўриб қолганди.

Шуларни йўл-йўлакай хаёлидан ўтказиб Милуцэ уйига яқинлашиб қолди. Дарвоза олдига келиб қолганини сезиб ҳайрон бўлди.

Тўсатдан боланинг юраги гупиллаб уриб кетди: Ралуканинг отаси — музыка ўқитувчиси кўчани кесиб ўтаётганини кўриб қолди. Милуцэ тезроқ ичкарига кириб кетиш мақсадида лўкидонга ёпишди. Лекин шу ондаёқ:

— Бир лаҳза тўхтаб тур! — деган овозни эшитиб қолди.

Милуцэ атрофга аланглади. Бу яқин орада иккаласидан бошқа ҳеч ким йўқ эди.

— Ҳа, ҳа, йигитча, сени чақирипман, Ралука билан бирга ўқийсан-а? Мен унинг отаси бўламан. Кел, танишиб қўйайлик. — У ёнига келиб қўлини узатди. — Теодор Попп, музикадан дарс бераман.

— Милуцэ Черней, ўқувчиман.

— Уқувчи дейсанми? Фақат шугинами? Йўқ, сени бастакор ва скрипкачи деб дадил айтиш мумкин.

— Йўғ-э! Мен-а?— Милуцэ лол бўлиб қолди.

— Ҳа, майли, майли, мен ҳаммасидан хабардор-ман! Баракалла!

— Балки янглишгандирсиз... биласизми... мен...

— Янглишдингиз, деяпсанми? Нима, сен Ралука-нинг шу уйда яшовчи ва ҳаммавақт скрипкани дид билан чалаётган ўртоғи эмасмисан? Сенга шуни айтиб қўяй: мен яратган асарингни тинглаганман, кеча, мана шу ерда, дарвоза ёнида туриб тингловдим. Қизим билан деразанг тагидан ўтиб кетаётгандик...

— Кейин нима бўлди?

— Ҳар галгидек, Ралука сен чалаётган куйга қулоқ солиб кўришимни илтимос қилди.

— Ралука-я?!

— Ҳа. Сен чалган куйнинг муаллифи кимлигини ҳечам эслолмадим. Менга бу ғалати туюлди. Аммо Ралука куйни ўзинг басталаганингни айтди. Асарингни диққат билан тингладим, у менга жудаям ёқиб қолди. Шуни айтмоқчи бўлиб сени тўхтатгандим.

— Мен учун... шунақаям... қувонч...

— Қувончингни келажакка асраб қўй, Милуцэ. Агар ҳақиқий музикачи бўлиб етишишни истасанг, кўп меҳнат қилишинг, қунт билан ўқишинг керак. Агар истасанг, сенга ёрдам бераман.

— Раҳмат-у, лекин, сиз, балки, билмассиз, мен билан Ралука... сизга айтиб бергандир...

— Билмайман ва билишни ҳам истамайман! Мени бир нарса қизиқтиради: ишга киришамизми, йўқми? Ҳа ё йўқ?

— Албатта, розиман. Катта раҳмат.

— Марҳамат. Қани, асарингни бер-чи. Уни кўриб чиқаман, индинга кечқурун келганинда эса бафуржа гаплашиб оламиз.

...Мана, Милуцэ ўқитувчининг уйига яқинлашмоқда. Афсуски, бу фақат ўқитувчининг эмас, балки Ралуканинг ҳам уйи. Жанжаллашиб қолганини отасига гапириб берган бўлса-я?

Унинг нима қилиқ чиқаришини олдиндан ҳечам билолмайсан. Мана, масалан, нега энди унинг куй чалишига нуқул ўқитувчининг эътиборини қаратаверадими-ю, худди шу пайтнинг ўзида Милуцэни қанчалик ёмон кўришини билдириб қўйиш мақсадида нуқул баҳона излайверади. Агар эшикни Ралука очса, бемалол

уни ҳайдаб юбориши мумкин. Ҳайдармикан? Қарс этиб эшикни башарасига ёпиб олармикан? Йўқ, юраги дов бермаса керак. Ҳар холда, уни ўқитувчи таклиф қилган-ку... Ҳа, майли, агар ўқитувчининг ўзи...

Поплар уйининг олдига келиб тўхтаганда хаёлида ҳар хил гумонлар ҳамон гўжгон ўйнарди. Худди шу дақиқада кимдир деразани очганди, Милуцэ ўзини орқага олди. Куй кўчага эшитилди. У турган жойида котиб қолди. Бу нимаси? Ичкаридан Милуцэ басталаган куй эшитилмокда эди... Куй биринчи марта шунака тиниқ чалиндикки, у буни гўё илк бор эшитгандек бўлди.

Сочлари хурпайган, камзулининг тугмалари тақилмаган Милуцэ бирпасда зинадан югуриб чикди. Қўнғироқ тугмасини салгина босувди, эшик оҳиста очилди. Қоронғи йўлакда уқитувчининг шарпаси кўринди.

— Эшитяпсанми?— деб бармоғини лабига қўйиб шивирлади у.— Сенинг асарингни чаляпти. Орқамдан юр.

— Чаляпти дейсизми?! Ким?!

— «Ким» деганинг нимаси?

— Сиз эмасми?

— Мен-а!.. Мен кўпдан бери чалмайман, азизим. Уруш тугагандан бери...

Милуцэ унинг чап қўлига кўз қирини ташлади-ю, кўлқопни кўриб қолди. Шунда ўқитувчининг ҳеч маҳал кўлқопсиз кўрмагани эсига тушди.

— Мен кечиринг...

— Жим... Утириб қулоқ сол.

Милуцэ ўқитувчининг ёнига чўқди. Кўзларини юмиб олди-ю, ўша он кўз ўнгида тўлқинлар мавж ураётган кўл намоён бўлди. Буталар шитирлаб, мажнунтолнинг новдалари чирмашиб олар, калқушлар қичқириб тилла балиқчалар мовий кўл тубига сингиб кетарди... Худди эртакка ўхшарди.

Милуцэ кўзини очиб, қия очиқ ойнаванд эшикдан қўшни хонада сув париси ўтирганини кўрганда ҳам ҳатто ҳайрон бўлмади. Кунларнинг бирида сокин кўл тубида, оппоқ нилуфарлар орасида кўрган худди ўша сув парисининг ўзгинаси. Лекин сув париси эндиликда сочини икки ўрамга келтириб олиб, скрипка чалмоқда эди.

ГУГУЦЭНИНГ ПАРТАСИ

Мана, бир неча кундан бери Гугуцэ ҳовлида кўринмай қолди. Ўзидан катта болаларга иши тушиб қолибди. У бутун қишлоқ бўйлаб изғиб юриб, мактабга олиб бориладиган китобни қидирди. Тўртта алифбе топиб келди, амакиваччасидан эса елкасига осиб юрадиган папкани сўраб олди.

Биринчи сентябрь арафаси куни кечқурун Гугуцэ тенгдошларига бошқа ўртоқ топиб олишларини айтди, синглисига эса ўзининг барча ўйинчоқларини, ҳатто рудда шофёр ўтирган машинасини ҳам совға қилди.

Кеч ётган бўлса ҳам ҳеч ухлолмади. Мана, яна ит вовуллади. Болаларга уйқу олиб келувчи Ене¹ амаки папкасини олиб кетиб қолса-я? Ҳовлига чиқиб Тарзани ечиб юборишга тўғри келди. Эрталаб ит супачада ухлаб ётарди — тунда у Ене амаки билан роса олишган-да. Лекин папка қўйилган жойда турибди.

Гугуцэ иккала қулоғини ювиб, янги камзулнинг кийди, елкасига папкани осиб олди-да, боғдан гул қирқиб чиқиб, мактабга йўл олди.

«Битта китоб билан биринчи синфга, иккитаси билан иккинчи синфга боришади,— деб ўйлади узича Гугуцэ йўл-йўлакай.— Тўртта китоб бўлса-чи?»

Мактаб ёстонасида директор турган экан.

— Сенам келдингми, Гугуцэ?— дея ҳайрон бўлиб сўради у.— Ҳали ўзинг папкангдай эмассан-ку! Биринчи синфга қатнаш учун яна шапка бўйи ўсишинг керак. Ҳа, майли, келибсанми, энди мактаб томорқасига кириб тарвuzдан еб ола қол.

Гугуцэ номусдан ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмади. Китоб тўла папкали одамни ҳамма болаларнинг кўз ўнгида тарвuzхўрликка жўнатса-я!

Гугуцэнинг жаҳли чиқиб уйига қайтиб келди.

Директор уни хафа қилиб қўйганини фаҳмлаб, кеч-

¹ Ене амаки — халқ эртақларидаги образ.

қурун ярашишга келди. Ҳарчанд қилса ҳам, уни ярашишга кўндирилмади.

— Агар сенга, Гугуцэ, танаффусда мактаб қўнгироғини чалишга рухсат берсам, нима қилган бўлардинг?

— Ҳеч нима.

— Агар сен байрамда мактаб саҳнасида туриб шеър ўқисанг, мен эътироз билдирмаган бўлардим. Бунга нима дейсан?

— Ҳеч нима.

Директор қандай келган бўлса, шундай чиқиб кетди.

— Дада, ҳовлида менга мактаб қуриб беринг,— деди Гугуцэ дадасига.

— Агар мактаб қуриш лозим бўлса, ростакамини қуриш керак,— деди дадаси бошини қашиб.— Менда эса на қўтарма кран ва на ағдарма машина бор.

— Ундай бўлса, парта ясаб беринг,— деб бўш келмади Гугуцэ.

— Ҳа, майли, парта ясаб беришим мумкин...

Бир ҳафтадан кейин Гугуцэ ростакам партали бўлди. Мактаб қўнгироғининг овози эшитилиши биланоқ Гугуцэ партага ўтириб олиб, ўқишни бошлаб юборарди. Бутун қишлоқдан йиғилган болакайлар эса девор тирқишидан мўралаб қарашади. Улар бунақа партада ўтиришга ҳеч нарсаларини аямаган бўлишарди.

Гугуцэнинг уларга раҳми келди: майли, китоб топиб, қулоқларини ювишсин-да, биттадан келаверишсин.

Бу парта ҳақидаги миш-мишлар бутун қишлоққа ёйилди. Катталар боғ ёнидан ўтиб кетишаётганда доим девор тирқишидан қараб, қишлоқда яна бир ўқимишли одам вояга етаётганидан қувонишарди.

Мана, ажойиб кунларнинг бирида Гугуцэ танаффусга чиққан пайтда мактаб директорининг ўзи боғ эшигини очиб кириб келди.

— Менга ҳам партаданга ўтиришга ижозат бер, Гугуцэ,— деди директор.

— Ҳа, майли,— деб жавоб берди Гугуцэ.— Фақат аввалига боғимиздаги олмадан еб кўринг.

КИЧИК ПАРИ АФСОНАСИ

Пастликда, ёмғирда чипиллаб кетган чорраҳада машиналар қатнови тинди. Дарахтларнинг шохлари орасидан қўшни қишлоқ чироқлари милтиллаб кўринди. Илиқ шабада эсди.

Ўрмон тўлини ой ёғдусида афсонавий бўлиб кўринарди.

Чоғроққина уйда чироқ хира ёниб турибди. Печканинг олови ўчиб, совуб қолган.

Бола кўрпадан бошини чиқарди. Қоп-қора сочи ҳурпайиб кетган, қалин қошлари чимирилган, кўзларида уйқу аломати кўринмайди.

— Дада, ўрмон жимжит бўлганда сеҳргар аёл нима иш қилади?

Отаси уйқули кўзларини очди.

— Жимжит пайтда у ўрмоннинг одам қадами етмайдиган энг ичкарасига бориб кутиб ўтиради.

— Нимани кутади?

— Одамлар ёнига қайтиб борсам, деб тунги бўронни кутади.

— Нега у кундузлари яшириниб юради?

— Бу оламда ёвуз одамлар борлигини билади-да.

— Нега бўлмаса, бари бир, одамлар ёнига келаверади.

— Чунки уларни яхши кўради. Бўлди энди. Ухла.

Дадаси девор томон ўгирилиб олди. Бола бошини ёстиққа буркаб кузларини юмди.

«Унинг кўзларида меҳр барқ уради. Кўзлари баҳор тунни каби қоп-қора. Кўйлаги эса баҳорги ўрмон каби ям-яшил»,— деб ҳикоя қилганди дадаси.

«Агар менинг яхши одам эканимга ишонса, ҳатто бўрон турмаса ҳам, балки, уйимизга келган бўлармиди?! Фақат уни бунга ишонтириш керак. Ишонтириш эса унчалик қийин эмас»,— деб ўйлади бола. Аммо отаси айрим пайтларда уни «ёмон боласан», деб койиб бериши тўсатдан ёдига тушиб қолди. Ростданам

отаси шунақа деб ўйлармикин ёни жаҳли чиққанда қизишиб кетиб айтармикан — буни ҳозироқ суриштириб кўрмоқчи бўлди.

Бола кўзини очди.

— Дада!

Отаси индамади.

— Дада айтинг-чи, мен яхшиманми ёки ёмонманми?— деб сўради.

— Яхшисан, ухла,— деб хўрсиниб қўйди дадаси.

Бола ўйланиб қолди: балки бу сокин ойдин тунда ўрмон сеҳргари уларнинг уйи атрофида, бари бир, айланиб юрган бўлса-чи? Ахир у одамларни жуда яхши кўради, уларга интилади.

Бола бошини кўтарди.

— Дада!

Бироқ отаси қаттиқ ухлаб қолганди.

Эрталаб отаси нонушта қилиб, милтиғини олди-да, ўрмонга кетди. Бола эса портфелини кўтариб қўшни қишлоқдаги мактабга йўл олди.

Кун бўйи ҳавода булут қуюқлашиб, теварак-атроф қоп-қоронғи бўлиб кетди. Кечқурун жала қўйди.

Шамол мўриларнинг шундоққина оғзидан илиққина тутунни шиддат билан юлқиб оларди-ю, бурда-бурда қилиб, ёмғирга булғаб теварак-атрофга итқитарди. Ёмғир қип-яланғоч дарахт шохларини савалар, ўрмон эса маъюсона гувулларди.

Ўрмон шовқини уй ичида худди узоқдан эшитилаётгандек туюларди. Бола печка ёнида гужанак бўлиб ўтирибди. У печга ўтин ташлаганди, олов гуруллаб ёниб кетди. Худди шу пайт тўсатдан деразаларнинг ойнаси чақмоқдан ёришди-ю, зўрга эшитилаётган ўрмон говури орасида момақалдирсқ гўё уйнинг ёнгинасида гумбурлаб кетгандек бўлди. Бола эса бундай ёнгингарчилик пайтда уйида, печка ёнида иссиққина ўтирганидан қувонди, фақат кўзларини юмиб олди, холос.

У намиққан ковушини печка ёнига яқинроқ суриб қўйди-да, оловга каттагина иккита тараша ташлади. Олов аланга олиб хона деворларини ёритди-ю, кўланкалар рақсга тушиб кетди. Бир дақиқа болага худди ҳамма нарса тебранаётгандек бўлиб туюлди. Беқарор аланга ёруғида у дастурхондаги нон, бир чамбарак колбаса, икки дона пиёз, қанддон, стаканларга кўзи тушди. «Дадам кечикяптилар»,— деб қўйди ўзича. У

эшигга қулоқ солди — ташқаридан фақат бўронда гувуллаётган ўрмон шовқини эшитиларди.

Кимдир эшикни тақиллатди: аввалига оҳиста, кейин қаттиқроқ тақиллатди. Иўқ, бу дадаси эмас, у бунақа тақиллатмайди.

Бола ўридан туриб эшикни очди.

— Мен қишлоққа, уйга кетаётгандим... Лекин бехосдан мана бу ёмғир...

Қизчанинг бўй-басти худди ўзиникидек келарди. Қоп-қора қалин сочлари пешонасида ёпишиб қолган, юзидан ёмғир томчилари оқиб тушмоқда.

— Киравер,— деди бола.

Улар печканинг ёнига ўтиришди.

— Бу ерда ёлғиз ўзинг яшайсанми?— деб сўради қизча.

— Дадам ҳали ўрмондалар,— деб жавоб берди бола.

— Мен шунақа ҳавони яхши кўраман,— деди қизча.

— Сенинг ялтироқ яшил кўйлагинг борми?— деб сўради бола.

— Бор,— деди қизча.

Улар бир-бирларига қараб олишди. Қизчанинг кўзлари қоп-қора эди.

— Сен яхши боламисан?— деб сўради қизча.

— Бўлмасам-чи, ёмон бола эмасман.

— Ойимлар, қийналиб қолганингда истаган уйни тақиллат, меҳрибон одамлар ҳаммавақт ёрдам беришади, дейдилар.

— Ойинг ўрмон сеҳргарими?

Қизча кулиб қўйди.

— Ҳа.

— Демак, сен кичик пари экансан-да?

Қизча яна кулиб қўйди.

Эгнидаги кўйлаги шалаббо бўлиб кетганди.

— Шамоллаб қоласан. Ечиниб, кийимингни қури-тиб ол,— деди бола.

Қизча лабини тишлаб турарди.

— Ечинавер,— такрорлади бола,— сенга қарамайман.— У девор тёмонга ўгирилиб олди.

— Биз томонда электростанция қуришяпти,— деди қизча.

— Кўрганман.

— Қуёни тулки қувлаганини кўрганмисан?— деб сўради қизча.

— Кўрганман,— деди бола.— Сен қушларнинг инини бузганмисан?

— Йўқ,— деб жавоб берди қизча.— Мен қушларни яхши кўраман.

— Одамларни-чи?

— Ёмон одамларни, албатта, ёмон кўраман.

Бола унга инларни бузгани, чунки бу жуда қизиқ эканини айтмоқчи бўлди-ю, аммо...

— Угирилма,— деди қизча.

— Кўзларингдан меҳрибон эканинг билиниб турибди,— деб эслаб қолди бола.

— Сенинг кўзларинг эса меникига ўхшамас экан,— деди қизча.

Буларнинг ҳаммаси бола кутгандек бўлмади. У ўгирилиб қаради-ю, қизчани печка ёнида қандоқ турган бўлса шундоқ кўрди.

— Вой, менга қарама!— у кўйлаги билан паналаниб олди.

Бола тезда ўгирилди.

— Сен ёмон бола экансан, тарбиясиз,— деди у.

Бола қизчага унақа эмаслигини, унга қарамоқчи бўлмаганини тушунтирмоқчи эди, аммо...

— Тарбиясиз!— деб такрорлади йиғламсираб қизча.

Бола уни ишонтириш жуда-жуда мушкул эканини фаҳмлади. У жимиб қолди.

Улар анча вақтгача гўё ўрмон шовқинига қулоқ солиб ўтиргандек бўлишди. Бола момақалдироқ гулдираганида қизчанинг гўё титраб кетганини, қўрқувдан чеҳраси жиддийлашганини ҳис қилгандек, унинг кўзларини кўргандек туйди ўзини. У қизчанинг қўрқмаслигини истарди.

— Энди ўгирилавергин,— деди кейин қизча.

— Сенга қарагим келмайди,— деди бола.

— Қарагин, деб ялиниб ўтирмайман,— деб жавоб берди қизча.

Шу пайт кимдир эшикни қаттиқ қоқди.

— Дадам келдилар,— дея ҳайқириб юборди бола.— Энди овқатлансак бўлади.

— Шунга хавотир бўлиб ўтирувдингми?— деб сўради қизча.

Бола унинг гапига тушунмади.

— Сен ёмон боласан,— дея қайсарлик билан такрорлади қизча.

— Меҳмонинг борми?— деб сўради дадаси.

— Бу кичик ўрмон париси,— деб жавоб берди бола.

— Сен ёвуз ўрмон девисан,— ўзини тутолмай деди қизча.

Жимгина овқатланишди.

Кейин отаси чироқнинг пилигини пасайтирди-да, ҳаммалари ўринга ётишди.

Бола анчагача ухлолмади. У ёнгинасида қизчанинг бир текис нафасини эшитиб ётди. Қизчанинг бепарво ухлаши унга алам қилди. Кейин ўзи ҳам ухлаб қолганини сезмай қолди.

Тушида ўрмон ям-яшил, қуёш шуъласи ўт-ўланлар узра ўйнариш, гуллар йилтироқ, ола-чипор, ранг-баранг эмиш. Бола қизчанинг қўлидан ушлаб олиб кетаётса ҳам у қайсарлик қилмасмиш. Қизчанинг сочлари силлиқ, кўзлари қоп-қора ва меҳрибон, эгнида яшил ялтироқ кўйлак эмиш. Бола уни одамлар ёнига етаклармиш, қизча эса унинг меҳрибон эканига ишонганмиш. Бу эртакка ўхшарди. Ростданам, бу кичик ўрмон парисининг эртаги эди, болага отаси берган ўрмон сеҳргари ҳақидаги эртақдан кўра ажойиб эди.

Эрталаб ўрмон худди у тушида кўргани каби сокин ва осойишта эди.

— Энди уйингга югур, сени онанг кутяпти,— деди қизчага нонуштадан кейин боланинг отаси.

Ота-бола уни кузатиб қўйишди.

— Оқ йўл, кичик пари,— деди отаси қўлини силкиб.

— Бизникига яна келасанми?— деб сўради ундан бола.

— Момақалдироқ бўлганда, уйингиз ёнидан ўтиб қолсам, албатта, кираман,— деди қизча қўлини силкиб.

Қизча жилмайиб қўйди-да, этагини сал кўтариб ариқчадан сакраб ўтди, узун, қоп-қора сочларини силкиб пастликка — йўл томонга югуриб кетди.

РУСТАМ

Бозорга кетаётган эдим, рўпарамдан етти-саккиз ёшлардаги оёқяланг, чувринди бола чиқиб қолди. Елкасига ўзидан ҳам катта сават осиб олган. У «мени ёллагин» деб ялина бошлади. Кўп нарса харид қилмоқчи эмасдим, шунинг учун уни рад этдим. Тўғриси айтсам, ёшгина болага юкимни кўтартириб юришдан вомус қилдим. Бироқ у ялинаверди:

— Мен кўп ҳақ сўрамайман, амаки, — беш қуруш¹ берсангиз бас. Бугун мени ҳали ҳеч ким ёлламади, пакана бўлганим учун ёллашмаяпти. Лекин бақувватман!

Унга ачиниб кетдим. Чўнтагимдан беш қуруш олиб болакайга узатдим:

— Олақол!

У буршини тортиб қўйди-да, ҳайрон бўлиб менга қаради.

— Юкингизни олиб бориб қўйганимдан кейин берасиз.

— Олавер, мен сенга шунчаки беряпман.

Болакай худди озор чеккан қуш каби ўшшайиб, менга тикилиб қолди.

— Тиланчи эмасман! — деди у тўсатдан. — Юкингизни ташимасам, пулингизнинг нима кераги бор?

Нима деб жавоб қилишни ҳам билмай қолдим.

— Уйим анча олисда, — дедим ниҳоят. — Кўп нарса харид ҳам қилмайман. Ўзим олиб кетавераман.

— Майли, олис бўлаверсин. Қанча харид қилсангиз ҳам бари бир. Нима сотиб олсангиз, шуни кўтариб кетавераман.

Энди кўнмасликнинг иложи қолмаганди.

— Майли, — дедим унга, — қани, кетдик.

У билан суҳбатлашгим келди. Бозорда кўп юрмадик. Харид қилган нарсаларимни унинг ярим ҳам бўл-

¹ Қ у р у ш — турк чақаси.

маган саватига солиб уйга қайтдик. У бошини тик тутиб,— юки унча оғир эмасди,— ўнг томонимда юриб катта, ҳашамдор уйларни, баланд дарахтларни ва узоқдаги қор билан қопланган тоғларни томоша қилиб борарди.

— Исминг нима?— деб сўрадим ундан.

— Рустам. Қизилжаҳоман яқинидаги қишлоқдан келганман. Ёшим тўққизда. Онам ўтган йили қазо қилганлар. Қишлоқда амаким қолган, лекин у менга ёрдам бермайди. Шу сабабли ҳам Анқарага келдим,— деди у бидирлаб.

— Шошма, шошма,— дея гапини бўлдим,— буни сендан сўраётганим йўқ.

— Виламан,— деб жавоб берди у.— Лекин, бари бир, сўраган бўлардингиз. Яхшиси, бирданига жавоб бериб қутулганим маъқул.

У билан гаплашиш қийин экан. Ҳар бир сўзида болаларга хос бўлмаган тадбиркорлик сезилиб турарди.

Индамай қолганимни кўриб сўзида давом этди:

— Ҳамма суриштираверади, ҳаммасига гапириб беравераман-у, бари бир ҳеч кимдан бирор наф кўрмайсан. Ҳа, майли, бу ерда яна бир оз чидасам бас! Беш-олти йил...

— Кейин нима бўлади?

У менинг юзимга диққат билан тикилиб сўради:

— Сиз полицияда ишлайсизми?

— Нималар деяпсан! Қўрқма, қани менга айт-чи, беш йилдан кейин нима қилмоқчисан?

— Турмага ўт қўяман!

— Нега?

— Отамни қамаб қўйишган, уни озод қиламан!

Кулгидан ўзимни зўрга тийиб қолдим. Анча жой-гача индамай бордик. Кейин сўрадим:

— Отангни нега қамаб қўйишди?

— Жандармчилар билан олишганди. Биттасини қишлоқнинг нақ ўртасида ерга қулатди. Отам зўр мерган-да! Жандармнинг қоқ пешонасига текказибди. Ўн саккиз йилга ҳукм қилишди. Ҳали икки йил ҳам ўтгани йўқ.

— Отанг нега жандармлар билан олишади?

— Солиқ учун-да. Отамнинг пули йўқ эди. Улар келиб кўрпаларни, қозонни, ёпиқни олиб кетмоқчи бўлишди. Шунда отам қўлига милтигини олганди, жандармлар тирақайлаб қочиб қолишди. Отам, мана сенларга кўрпа, деб битта ўқ узди! Мана сенларга қозон,

деб яна отди! Мана сенларга ёпқи, деб учинчи марта ўқ узди! Жандармлардан бири додлаб юбордию кўчанинг қоқ ўртасида ерга қулаб тушди...

Уйга яқинлашиб қолдик. Яна нима дейишини кутиб Рустамга диққат билан тикилдим.

— Менга бунақа қилиб қараманг, амаки. Биз қашшоқ одамлармиз, юзларимиз ҳам кир-чир.

Муюлишдан ўтдик. Тўсатдан бу болани савати билан қўшиб бағримга босгим келди. Лекин ботинолмадим. Фақат иягидан тутиб кўзларига тикилиб қарадим.

— Рустам, сенинг юзинг ҳечам ифлос эмас, ўғлим,— дедим унга.— Анқарада, бутун Туркияда сенга ўхшаган минглаб шунақа болалар бор. Ҳаммаларинг ақли расо, софдил, ҳалол кишиларсиз. Кел, сени бир ўпай.

Рустам сал жилмайиб қўйди:

— Қўйсангиз-чи, афандим! Безгак касалим бор. Яна сизга юқиб қолмасин!

— Безгак юқумли эмас.

— Йўқ, юқумли. Менга онамдан юққан. Жуда ёмон касаллик. Безгагим тутса борми — худди лайлак тумшуғи билан тақиллатгандек, тишим тишимга тегмай қолади...— Рустам гўё бунинг ҳеч қандай қайғули томони йўқдек кулиб қўйди.

— Рустам, отангни кўргани боряпсанми?— деб сўрадим ундан.

— Ҳар ҳафта боряпман. Унга сигарета элтиб боряпман. Қанча пул ишласам, ҳаммасига сотиб оляпман. Утган ҳафтада ишларим юришиб кетиб, икки пачка сотиб олдим.

Уйга кирганимиздан кейин хотиним дастурхон ёзди. Рустамнинг елкасидан саватни тушириб, ичидаги нарсаларни олдик. Унга ўн қурушли танга узатдим.

— Уйингиз яқин экан, юкингиз ҳам оз,— деди у беш қуруш қайтимини узатиб.

Яна «Тиланчи эмасман», дейишидан чўчиб қайтимини олдим. У кетишга хозирланди.

— Кел, бирга тушлик кила қолайлик, Рустам!— дедим елкасидан қучиб.

— Мумкин эмас,— деб жавоб берди Рустам,— бугун бозор. Яна икки-уч марта юк ташишга улгуришим керак.

Шу пайт гапга хотиним аралашиб қолди. Бироқ лабини тишлаб қолишига тўғри келди.

— Оппоқ дастурхон ёпилган стол ёнида ўтиришга одатланмаганман. Санчқи билан овқат ейишни ҳам билмайман,— дея чўрт кеоди Рустам.

— Яхши бола экансан,— дедим у билан хайрлашаётиб.— Лекин ўйлаб қўйган ишинг менга ёқмаяпти.

— Қанақа ишим?

— Ахир сен турмага ўт қўймоқчисан-а?

Рустам яна жилмайиб қўйди.

— Эҳ, амакижон-эй, шунга ишониб ўтирибсизми? Отамга далда бериш учун буни ўйлаб топгандим. Унга шуни айтганимда, отам панжара ортида ҳам йиғлаб, ҳам кулиб юборди!..

Кўзим ёшланиб кетди. Буфетдан икки қути сигарет олиб унга узатдим:

— Бу сенга эмас, отангга. Уни кўргани борганингда, мендан салом айтиб қўй.

Рустам сигареталарни олиб қўйнига солиб қўйдида, соддадиллик билан сўради:

— Ўзингиз ким бўласиз, амаки?

— Бунинг сенга нима кераги бор?

— Сиздан, ахир, салом етказишим керак-ку!

— Бир кишидан деявер. Кимлигимни айтиш шарт эмас. Кейин дадангга айтиб қўй: ўзини бардам тутсин. Бу турмалар ажойиб кунларнинг бирида ўз-ўзидан вайрон бўлиб кетади.

Ёшига нисбатан идроклироқ бўлган Рустам бунга ишонмаган бўлиши керак. Аммо айтган сўзларимни унутмаслигини ва албатта отасига етказишини билардим.

— Амакижон, сиз яхши одам экансиз,— деди у кўчага чиқар экан.

У жуда оч қолса, бизникига келишга ваъда берди.

КИФА КЕЙЗАНА

Уйдан чиқдим-у, қуёшнинг тўғри юзимга урилаётган ўткир нуридан кўзим қамашиб жойимда туриб қолдим. Бундай жазирама кунда навбатчилик қилиш менга жуда алам қиларди.

Онам тушликдан кейин ҳамон дам олмоқда, сингилчаларим аллақайси кўчада югургилаб юришибди, менга эса, мана, уйда ўтириб кечки чойга ҳозирлик кўришга тўғри келяпти.

Чойнакка сув тўлдириб, энди ошхонага йўл олганимда, тўсатдан кимдир уйимизга яширинча кириб олгандек туюлиб кетди менга. Ростданам, айвонда чувринди кийимли кичкина бола турган экан.

— Ҳей, бу ерда нима қилиб турибсан?— деб сўрадим ундан.— Қани, буёққа кел-чи, кимлигингни кўрай?

У ҳайиқиб менга қаради. Нима, бирор ножўя гап айтиб кўйдимми?

— Исминг нима?— деб сўрадим шошиб.

— Кифа... Кифа Кейзана,— деди у.

— Кифа...— такрорладим мен иккиланиб.

Шу пайт қўлимдаги чойнак эсимга тушиб ошхонага шошилдим ва плитага олов ёқиш учун йўл-йўлакай тараша ҳам олволдим.

— Хуш, Кифа Кейзара, балки, ичкарига кириб дастурхон тузатишга ёрдам берарсан?— деб чақирдим уни.

У секин эшик ёнига келиб, остона четига омонат гина ўтирди.

— Қаердан келдинг, Кифа Кейзара?

— Кифа Кейзанаман,— деди у ҳайиқиброқ хатомни тузатаркан.

— Ҳа, тўғри, Кейзана. Хўш қаерда яшайсан, кайси уйда?

— Менинг уйим йўқ.

Овози зўрға эшитилди.

— Уйим йўқ дейсанми? Бўлмаган гап! Албатта уйинг бор, ҳар бир одамнинг отаси ва онаси, ака-ука ва опа-сингиллари яшайдиган уйи бўлади. Ота-онанг қаерда туришади?

— Мекинг отам ҳам, онам ҳам йўқ. Улар... Улар... — овози тытраб кетди.

Бу мавзу унинг учун кўнгилсиз эканлигини сезиб дарров гапни буриб юбордим.

— Ҳа, майли, ҳозир бу ҳақда гаплашмай қўя қолайлик.

Чойнак қайнаб кетди.

— Бирпас сабр қилиб тур, Кейзана, мен чой дамлаб чиқай.

Шу пайт уни чойнакка ютоқиб қараб турганини кўриб, ҳамма нарса тайёр бўлганидан кейин чойга қақирини айтдим. Унинг яланғоч, озгин баданига кўзим тушдию ниҳоятда оч қолиб тиланчилик қилгани келган бўлса керак, деган фикр хаёлимга келди. Эй, худойим-эй, бирам чувриндики!

Қуёш ғарбга томон оҳиста ёнбошлади, бунақа пайтда чойни ҳовлида ичган маъқулроқ деб ўйладим.

Бўйрани олиб чиқиб дарахт остига тўшадим-да, ҳамма нарса тайёр бўлгач, хонага кирдим.

— Ойижон, чойни дамлаб бўлдим... Бизникига кичкина бир бола келди, кўрсангиз — қўрқиб кетасиз. Роса оч экан. Уйим йўқ, отамам, онамам йўқ, деяпти.

— Ота-онанг борлиги учун худога шукр қил, болам, бу шукронангни уларнинг ҳурмат-иззатини жоийга қўйиш билан исботлагин. Эшикда қаққайиб тураверма, мен кийиниб олай!— Ойим шунақаям бақириб бердики, мен вақт ғаниматда Кифа Кейзана туёгини шиққилатиб қолгани маъқулмикан, деб қўйдим ўзимча.

Ошхонага югуриб чиқиб, энди эшигини очмоқчи бўлувдим, ниманингдир полга тарақлаб тушганини эшитиб қолдим. Кейзана ирғиб ўрнидан турди-ю, менга олазарақ қараб қўйди. У тушликдан ортган қолдиқларини тақсимчадан сидириб олганди. Мен ўзимни ҳеч нарсани сезмаганликка олдим-да, унга қўлини ювиб, чой ичишга келишни буюрдим.

— Яхшиси, мен кета қолай?— деди у қўрқа-писа.

— Нега?— деб сўрадим у тикилиб қолган томонга қараб: уйимизнинг нариги бурчагидан учта қизалоқ — менинг сингилларим келишаётган экан.

— Уларга парво қилма, сингилларим бўлишәди.
— Шунақа-ю, лекин кўпчилик экан-да. Бошқалар-
дага тағин мени уриб ўтиришмасин.

— Кел, келавер, сенга тегишмайди. Бунга боти-
нишолмайди, ахир мен опалари бўламан-а, тушун-
дингми?

— Бошқалар мени уришди. Итининг овқатини еб
қўйганимга калтаклашди.

— Итнинг овқатини едингми?

— Ҳа, улгудай очқандим. Улар бўлса, ўша ов-
қатни бермай, яна иркитсан, деб мазах қилишди.

— Сингилларим сенга тегишмайди, мана кўрасан.

У яқинлашиб, биздан беш қадамча нарига ўтирди.
Сингилларим ўгирилиб қарашган эди, мен шошиб
унинг исми Кифа Кейзана эканини, бошпанаси йўқ-
лигини, на отаси ва на онаси борлигини тушунтириб
бердим.

— У қайси пиёлада чой ичади?— деб сўради ши-
вирлаб Нора.

— Албатта, Жульеттинанинг пиёласидан ичади-
да,— деб жавоб берди Мэри боланинг жулдур кийи-
мига қараб.

Жульеттина — мушугимиз эди.

— Жульеттина...— Бу мушукнинг пиёласи-ку,—
деб эътироз билдирдилар ойим секинроқ гапиришни
хаёлларига ҳам келтирмай.— Нора, меҳмонларга атал-
ган пиёлалардан биттасини олиб чиқ.

— Меҳмонга пиёла олиб чиқилсин!— дедим бош-
қаларга жўр бўлиб.

Худди шу пайт кичкина укам — Эмануил келиб
қолди. Уни бутунлай унутиб қўйган эканмиз.

— Бу ерда яна қанақанги жулдирвоқи ўтирибди?
Қани, тош билан бошингга тушириб қолмасимдан бир
қочиб қол-чи!— деди у ўзича ҳазил қилмоқчи бўлиб.

Ҳаммамиз жаҳл билан у томон ўгирилиб, оғиз
очишга ҳам улгурмай Кифа Кейзана иргиб ўрнидан
турди-ю, шундоққина ошхонамиз ортидаги қалин чан-
галзор орасига ўзини урди. Сингилларим орқангга
қайт, бир пиёла чой ичиб кет, деб бақириб ортидан
югуришди. Қуриб қолган бананзор, бўм-бўш ўтлоқ ва
пастдаги воҳа қиялигида «Кифа!.. «Кифа!..» деган
овозлар анчагача эшитилиб турди.

— Бечоранинг бошпанаси йўқ эди, на отаси ва на
онаси бор эди-я,— деди кимдир бақирив-чақиривимиз
аста-секин тингач.

ЭНДИ КИМ БИЛАН ДЎСТЛАШИШНИ БИЛАМАН

Вилли мендан икки ёш катта, лекин ўша куни охирги танаффусда биз мактаб ҳовлисида бирга юрдик. Вилли менинг сўнгги кўрганимиз фильмдаги босқинчи Гўдак Жиммининг худди ўзгинасига ўхшаб кетишимни айтди. Вилли мени ўзининг дўстлари ёнига бошлаб келиб, ҳар бири билан таништирганини синфимиздаги болаларнинг ҳаммаси кўриб турарди.

Бир оз гаплашиб турдик: ортимизга ўгирилмадим-у, аммо бу пайтда синфдошларим бизга бақрайиб қараб туришганини аниқ билардим.

Шошилмай, худди Вилли каби қўлимни чўнтакка тиқиб синфимиз томон юрдим, сал бўлмаса дарсга кеч қолай дебман. Ҳўқитувчи мендан олдинроқ юриб келарди.

Ҳеч ким чурқ этиб оғиз очмади, аммо синфдагилар менга нисбатан кечаги ёки ҳатто, бугун эрталаб-ки муносабатини ўзгартиришганини энди билардим. Бўлмасам-чи! Скаутчилар¹ отрядининг командири Вилли Лахтиненнинг ўзи мен билан апоқ-чапоқ бўлиб юрибди-я!

Фақат партадошим Саппо мендан нарироқ сурилиб олди-да, қаламдонга ниманидир чизиб қўйди: кўри-нишидан худди «Ким билан дўстлашсанг ҳам менга бари бир», дегандек пинагини бузмай ўтирарди.

Ҳа, майли. Уч кундан кейин таътил бошланадиган Вилли мен билан шуғулланишга киришади. Ўзи шунақа деди. Вилли эса сўзининг устидан чиқадиган одам. У мени скаутчи қилиб тайёрлашга ваъда берди. Биз қалин ўрмонзор бўйлаб саёҳатга чиқамиз, елканли қайиқда сайр қиламиз. Виллининг елканли қайиғи билан ростакам қўшоғиз милтиғи бор. У менга милтиқ отишни ўргатаман, деб ваъда берган.

¹ Буржуа болалар ташкилоти.

Кўрамиз, қора гимнастёрка ва камарига пичоқ осилган калта шим кийиб юрганимни Саппо кўриб нима деркин?! Скаутчилар кийимини кийиб юрган болаларга унинг қанчалик ҳаваси келишини мен билман-ку!

Кўрамиз, ўшанда синфдошларим нима дейишаркин?! Улар ҳозир мендан юз ўгиришяпти, скаутчи бўлиб олай, ўшанда кўрамиз...

Кечқурун Бешмуолиш майдонига бирга борниш учун бизникига Вилли келди. Майдондан унчалик узоқ булмаган иккита гиштин девор орқалигидаги ҳовли скаутчилар тўпланадиган маскан экан. Скаутчилар аҳил, жасур болалар. Улар моҳирона муштлашишади. Нимани орзу қилишни билишади. Байрам кунлари эса бир-бирларига совға беришади: сен менга чўнтак фонуси, мен сенга пичоқ ёки авторучка ҳада қиламан. Виллига пичоқ совға қилишни кўнглимга туғиб қўйгандим. Аммо у фонус совға қилишимни буюрди. Фонус қимматроғ-у, майли, албатта пул топаман, Булмасам-чи? Ахир биз дўстмиз-да!

Биз «Зулмат ичра отилган уч ўқ» фильмидаги босқинчилар бўлиб ўйнадик. Мен Гўдак Жимми бўлдим. Бу энг кичкина, ун бир ёшли тенгдошим йўлтўсарлар тўдасининг ниҳоятда қудратли ва золлим сардори бўлган. У ўзини билимдон ва мулойим бола қилиб кўрсатиб, бойлар хонадонига кириб оларди-да, уларнинг ишончини қозонганидан сўнг қўрқувдан қути ўчган уй эгаларининг кўз ўнгида катта ёшдаги ўғриларга ўзининг даҳшатли буйруқларини берарди.

Мен Гўдак бўлишни истамасдим. Бу жоҳил бола танишларимдан бирортасига ҳам ўхшамасди. Унинг тезкор, кескин ҳаракатларини ва буйруқ оҳангида гапиришини удалолмасдим. Балки, бу Виллининг ўртоқларини ҳали яхши билмаслигимдан ва уларнинг ёши меникидан каттароқ бўлганидандир. Бироқ Вилли бақираверади:

— Ҳей, Урхо, сен Гўдак олдида тиз чўкишинг керак! Хўш, нега қаққайиб турибсан? Тиз чўкиб йиғла!..

— Босқинчилар! Гўдак майдонга кириб келганида ҳаммаларинг ўринларингдан турасанлар. Тушунаралими?

Кейин менга деди:

— Қойил, Наппо! Уларни боплайвер, Гўдак! Энди полицейнинг қорнига ўқ узиб, деразадан сакрайсан...

Биз анча вақтгача ўйнадик. Қоронғи тушиб қолганидан кейин наридан-бери электр курсида куйдирган бўлишди, сўнг оёғимни қўлга олиб уйга югурдим.

«Ажойиб бола экан, бу Вилли,— деб ўйладим уринда ётиб,— софдил ва мулойим. Доимо ёрдамга тайёр. Лекин нима иш қилибманки, катта ёшдаги болалар сардорининг бундай эътиборига сазовор бўлиб қолдим? Ўзимни ишбилармондек ҳис эта бошладим. Жуда ҳам оддий бола эмас — чапдаст йигитчаман. Бултур ёзда Саппо билан курашиб бир даққиқада курагини ерга теккизганман. Ушанда Саппонинг ҳечам жаҳли чиқмади. Кейин биргаликда музқаймоқ едик, кока-кола ичдик. Вилли ҳам яхши, ҳатто жудаям яхши йигит. У мени скаутчилар йиғинига олиб боришга ваъда берди, мени скаутчилар сафига қабул қилишди. Қойил-а? Биз соат тўққизда эълонлар устунни ёнида учрашишга келишиб олганмиз».

Тўққизгача ҳали анча вақт бўлишига қарамай мен ҳечам зерикмаяпман. Мени олдинда нималар кутаётганини ўйлаяпман. Ростини айтсам, скаутчилар ҳақида кўп нарса билмайман. Аммо, ўз байрамларига тайёрланиб кўчада саф тортган ҳолда шахдам қадам ташлашларини курганман.

Болаларнинг айтишича, скаутчилар ҳамма ишда сир сақлашади — ҳеч кимга билдирмай йиғилишлар ўтказишади, биргина ўзлари ўқий оладиган белгилари, фақат озчилик биладиган шартли иборалари бўлади. Ақлга сиғмайдиган саргузашт ва сирга тўла ғалати, ғизикарли ҳаёт.

Устун боягина сояда эди, энди бўлса қуёш остида олибди, соат тўққизга занг уряпти. Яна бир оздан эйин... Этим жимирлаб кетганини сездим. Ҳаммавақт гунақа бўламан: бирор ҳал қилувчи дақиқа яқинашган сайин этим жимирлаб кетаверади.

Бехосдан мен билмаган нарсани сўраб ёки бирор ишни бажаришга мажбур қилиб қолишса-я?.. Скаутчилар, ахир, оламдаги ҳамма нарсани билишади.

Мана, ниҳоят, ҳуштак чалиб Вилли келяпти. Мени ўриб қўлини силкитди.

— Бир оз кеч қолдим-да. Ҳечқиси йўқ, шундай-ин?

— Нима бўпти,— дедим «ўз одами» каби бамай-нихотир, аммо кўнглим шунақаям ғалати бўлиб кетдики, худди темир кўйлак кийгизишгандек сездим ўзимни.

Вилли гүё буни сезмагандай бўлди. Биз кўча бўйлаб шеша-пиша пастликка тушдигу уйимиз ёнидан ўтиб кетдик. Ойим мени нонуштага кутаётгани ёдимга тушиб қолди. Бироқ скаутчилар — арзанда болалар эмас, ҳаммасига чидашади. Вилли шунақа дейди. Ҳар бирига пиво шишасидаги каттакон ёрлиқнинг расми солинган ойнаванд майхона ёнидан ўтдик.

— Итларни ёқтирасанми? — магазин ёнида ўтириб ниманидир ўйлаётган баҳайбат қора итга қараб қолганимни сезиб сўради Вилли.

Итлар кўпинча ўйлаб ўтиришади, лекин буни одамлар сезишмайди.

— Амакимнинг ити бор. Унинг фермасига борганимда кун бўйи ўша ит билан овора бўлардим. Лекин амакимникига онда-сонда боряпмиз-да...

Вилли менинг ноҳўя сўзимни бўлиб деди:

— Лагсримизда йигирматача ит бор. Агар хоҳласанг, ўзимнинг сенбернаримни сенга беришим мумкин. Қойилмақом ит. Ҳар қандай изни тополади. Ҳа, айтгандек... Штаб сенга раҳбарлик қилишни менга буюрди. Мен билан юрсанг, хор бўлмайсан. Тушундингми?

Мен жон деб рози бўлдим. Албатта, Вилли билан юрсам хор бўлмайман. У мендан икки ёш катта бўлса ҳам, ҳақиқий, содиқ дўст. Унга ҳечам панд бериб қўймайман.

Биз ойнаванд эшикка яқинлашдик. Вилли менга ўнг томондаги кичкина ёзувни кўрсатди: «Бойскаутларнинг штаб қароргоҳи».

— Шу ерни эслаб қол. Бу ерга кечасиям, кундузиyam, қандай келишни билиб олишинг керак.

Бизга эшикни бир бола очди. Оддийгина бир бола.

Қуёш нур сочиб турган кўчадан келганимиз учунми биз кирган йўлак менга қоп-қоронғи бўлиб туюлди. Бу ер кўринишидан хонадон бўлса керак: ўнгдаги қия очик эшикдан пастаккина диван, ёзув столининг тепасида чолнинг сурати кўриниб турибди, халат кийиб курсида ўтирган чолнинг ўзи эса қаҳва ичяпти.

Вилли нариги эшик томон бемалол юраркан, йўл-йўлакай:

— Бунинг исми Наппо. Янгилардан, уни болаларга таништириб қўй, — деди болага.

Бола шошилмай менга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, масхараомуз ижирғаниб йўлакнинг ичкари-сига бошлади.

Кенг ошхонада беш-олти скаутчи полда ўтириб ва ҳатто ёнбошлаб олиб, ҳовончада ниманидир туйиб, шиша банкада аралаштириш билан машғул эди, яна бир йигитча эса баланд курсига чўккалаб олиб плита устидаги иккита катта қозонда қайнаётган ниманидир чўмич билан шопиряпти.

— Ҳей, қулоқ солинглар!— дея қичқирди мени олиб кирган бола.— Мана бу таъвиянинг исми Наппо. У скаутчи бўлишни истаб қопти. Скаутчи бўлишни истайсанми?

— Ҳа, истайман,— деб жавоб бердим мен.

— Сен масхаравозликни йиғиштир, туя!— деди ингичка, рангпар юзли, бўйдор бола ўрнидан тураркан. Буйини ҳисобга олмаганда ростакам Гўдак Жиммига ўхшаб кетарди...— Менга қулоқ солинглар. У ҳақиқий рицарь бўлмоқчи.

Ҳамма чурк этмай найновга қараб қолди.

У менга ўгирилди.

— Биз сенга скаутчиларга хос дастлабки синовнинг сирини очиб берамиз. О, бу оппа-осон!— деди у кулиб.— Бемалол чидаш бероласан. Ҳей, Лайлак, шамни олиб кел!

Калласи кичкина, юзини сепкил босган, бадқовоқ йигитча қаердандир шамнинг қолдигини топиб келиб Гўдакка берди.

— Бардошлилик синови. Қани, қўлингни тут!

У шамни ёқиб ёнимга келди. Катта-кичик болалар қилаётган ишларини қолдириб атрофимга тўпла-нишди.

— Нега қаққайиб турибсан? Қўрқяпсанми?

Кафтимни алангага тутдим.

— Пастроқ тут, пастроқ!— бараварига қичқаришди болалар.

Шундоғам паст тутиб турган бўлсам ҳам, кафтимни яна пастлатдим.

— Бир...— чўзиб санай бошлади ранглар бола.— Икки...

Бундан бир-икки йил аввал ўзимнинг довюраклигимни мана шу йўсинда синаб кўргандим. Лекин ўшанда мени ҳеч ким кўрмаган, унда ёлғиз эдим, дарров қўлимни тортиб олгандим.

Ҳозир нима бўлса ҳам чидашга аҳд қилдим. Кўзларимдан учқунлар чиқиб кетди.

— Бўлди!— деб бақириб юборди болалардан кимдир.— Бўлди, етар!

— Егги... саккиз... — шошилмай санайберди рангпар Гўдак.

Қўққисдан ошхонада пайдо бўлган Вилли бир сўз ҳам демай рангпар Гўдакнинг гарданига туширди. Шам кўлидан отилиб кетиб, ўчиб қолди.

— Дўстимни мазэх кишига ким сенларга рухсат берди? — деб сўради Вилли.

Болалар тум-турақай бўлиб кетишди.

— Бунинг жазосини тортишади, — деди у елкамдан кучиб. — Хали кўргилигингни кўрасанлар...

Кўзларим жиққа ёшга тўлиб, юзимдан оқиб туша бошлади. Нега шунака бўларкин: ҳолингга бировнинг раҳми келса, дарров йиғлаб юборасан...

— Йигитча чакки эмас, — деди Гўдак гарданини силаб.

Хўнграб юбормаслик учун ўзимни тутдим. Бари бир йиғладим-у, лекин бунн Вилли сезмади. У мени йўлакка бошлаб, болалар узун стол атрофида дафтарга нималарнидир ёзиб ўтирган хонага олиб кирди. Йигирма, балки ундан ҳам катта ёшдаги баланд бўйли, юзи қип-қизил йигит уларга нималарнидир айтиб ёздиряпти. У менга диққат билан тикилиб сўради:

— Хавф-хатардан қўрқмайсанми? Калтакдан-чи?

— Қўрқмайман, — деб жавоб бердим мен.

— Агар азамат йигитча бўлсанг, жасур ва итоаткор эканингни исботлай олсанг, сени синов муддатисиз қабул қиламиз. Вилли Лахтинен сенинг командириг бўлади. Сен унга сўзсиз — ҳеч ўйлаб ўтирмай, афсус-надомат қилмай, тортишмай бўйсунининг керак. Сен, Вилли, унга отрядимиз қонуларини албатта ургатасан.

Вилли учта бармоғини юқори кўтариб, пошналарини уриб қўйди. Бу «Хўн бўлади. Буйруғингиз бажарилади!» деган маънони билдирарди.

Умрбод эслаб қолишим лозим бўлган скаутчиларнинг штаб қароргоҳидан чиққанимиздан кейин, Вилли менга буюрди:

— Эртага иккаламиз — сен билан мен топшириқни бажаргани борамиз. Ун чақиримли сафарга керак бўладиган ҳамма нарсаларни қопчиққа жойлаб ол. Кун бўйи ўша ёқда бўламиз.

Уйда сафарга биз билан бирга синф раҳбаримиз ҳам кетаётганини айтдим.

Азонда Вилли билан трамвайнинг охириги бекатида тушдик-да, бутхона ёнидан ўтиб ўрмонга кирдик.

Дарахтларнинг учлари қора қуйқи ётқизилган тор йўл тепасида бир-бирига туташиб кетган. Салқин, яшил нимқоронғиликда йўл юриш кишига ҳузур бағишлайди. Вилли ҳеч нима демай расм бўлган аллақандай куйни ҳуштак қилиб чалар, мен эсам, энди нима бўларкин, деб ўйлаб борардим. Скаутчилар билан дўстлашмаган пайтимда мени нималар кутаётганини камдан-кам ўйлардим. Нима бўлса пешонамдан кўрардим. Энди бўлса, бирор хавотирли ва мавҳум бир воқеа юз берадигандек кўнглим ҳижил. Сездирмай Виллига қараб қўйдим. Мана, чинакам йигит — жасур, ўзича мустақил, ҳеч нимадан ҳайиқмайди.

Йўл овлоқ экан — на машина, на одам кўринади. Буниси ҳам кўнгилдагидек — худди биз шу ернинг эгалари каби кетяпмиз. Биз — Вилли билан мен, мен билан Вилли — мақсад сари олға бораётган, қандай ишни бажаришни яхши биладиган мард йигитлар.

«Қаёққа кетаётганимизни сўрасам бўларди», — деб ўйладим ўзимча.

Вилли эса худди нчимдагини топгандек, шу ондаёқ жавоб берди:

— Бу операция «Мовий доғ» деб аталади. Биз кўлга кетяпмиз.

Ўрмондаги сўқмоқ ёқасида дам олдик. Овқатланиб, ариқ сувидан ичдик. Кейин юмшоқ ва нам ўт-ўланлар узра одимладик. Вилли бемалол қалин бошмоқда юрар, менинг шиппагим эса бўкиб кетди. Ҳаллослаб нафас олсам ҳам командиримдан ортда қолмасликка ҳаракат қилардим.

Биз қоялар ёнига етиб келиб, юқорига тирмашиб чиқа бошладик.

Қоялар чўққисида туриб каттагина думалоқ кўлли кўриб қолдик. Юқоридан у мовий эмас, балки қоп-қора улкан доғга ўхшарди. Теварак-атрофи сершоҳ, ўткир учли ўрмонзор.

— Ҳув, анави ерда, кўл бўйидаги тутунни кўряпсанми? — Вилли осмонга кўтарилаётган ингичка тутунга ишора қилди. — Уша ерда манзилга етамиз.

— У ерда нима бўлади? — деб сўрадим юрак ютиб.

— Етиб борайлик, ўшанда кўрасан.

Манзилга етиб олгунча роса толиқдик. Вилли тош ва илдизларга қоқилиб, сўкиниб кўярди; мен бўла-рим бўлса ҳам, ўзимни дадил тутиб илжайишга ҳаракат қилардим.

— Тўхта! — деди ниҳоят Вилли ва теварак-атрофга қулоқ солди. Ҳурмон ҳамон жимжит эди.— Шу ердан буёғига энди мутлақо овоз чиқармай боришимиз керак. У ерда, олдинда — душман бор.

Душман? Қойил-эй! Авваллари ҳеч маҳал душманним бўлмаганди.

Биз эҳтиёткорлик билан, секин юрдик. Қоронғи Ҳурмон қалин ва нам эди.

Бир оздан кейин ё ариқдаги сувнинг шилдирашимни, ё аллақандай бошқа овозларни қулогимга киргандек бўлди.

— Бу жойда пионерлар яшашади, лагери шу ерда,— деб шивирлади Вилли.— Бизни сезиб қолмасликлари керак.

Вилли менга ортидан изма-из боришимни буюрди. Бир қадам босиб қулоқ соламиз. Овозлар яққолроқ эшитила бошлади. Пионерлар ташвишланиб бақирларди: «Қани узат! Мана шундай, мана шундай! Унг томондан ўт! Қаттиқроқ торт...»

Атроф ёришиб, биз ялангликда ғимирлаб юрган болаларни кўрдик.

— Ёт... — деб буюрди Вилли.

Биз яқинроққа эмаклаб бориб пионерларни кузатиб ётдик.

Улар ўзларига лагерь ташкил қилишаётган экан. Бир нечта чодир қатор килиб тикиб кўйилибди. Яна иккитасининг ёнида қизлар ишлашяпти.

Болалар коржома кийиб олган катта ёшдаги уч йигит билан бирга яланглик ўртасида байроқ устунни ўрнатишяпти. Биз ўшаларнинг овозини эшитган эканмиз.

Болалар устунни ўрнатиб бўлиб, қизларга чодирни тиклашда кўмаклаша бошлашди.

— Иккинчи отряд келиб роса ҳайрон бўлади-да! — деди озгин, қувноқ қизча чийиллаб.— Бизни факат ўзларига чодир тиклашди, деб ўйлашади-ю, биз бўлсак уларнинг ҳам ишнини бажариб қўйдик.

— Келинлар, чодирлар атрофига новдалардак деворча ва пештоқ ўрнатиб қўямиз. Роса чиройли бўлади-да!

— Саф туриш чизини буюб чиқишга ҳам улгурамиз!

— Лекин, болалар, ҳаммасини дарров эмас-да! Ҳозир тушликкача дам оламиз,— деди қизил галстукли катта ёшдаги бола.

Ҳаммаларининг бўйниларида қизил галстук ва елқасидан белигача боғич бор.

Болалар коптокка ёпишишди, кимдир майса устида умбалоқ ошди.

Сариқ майка кийган бола ўртоғига чап бериб, ўзини бутазор ичига урди.

— Етолмайсан, етолмайсан!— деди у хахолаб ва шохларни нари-бери суриб, тўғри мен томон югурди.

Бошимни қўлим билан тўсиб кўзимни чирт юмиб олдим.

Бироқ шериги уни қувиб етдию иккаласи ҳам менадан икки қадам нарида ерга ағанашди.

— Бу ер чангалзор-да, бўлмаса ҳечам мени тутолмасдинг!— деди биринчиси.

— Ҳа-я, чангалзор экан,— баҳслашиб ўтирмади шериги.

— Лагерларинг жудаям яхши,— деди биринчиси хаёл суриб.— Аммо биласанми, ўтган йили дадам билан балиқ овига бориб, скаутчилар лагерини кўргандим. Уларники зўр...

— Бўлмаса-чи! Скаутчиларга чодир ва турли хил анжомлар: оддий қайиқ ҳам, елканли қайиқ ҳам сотиб олиш осон-да... ҳаммалари бадавлат.

Шу пайт ялангликда аллақандай сигнал чалинди-ю, болалар ўринларидан туриб югургилаб кетди — тушликка чақирган бўлишлари керак.

— Кетдик...— деб заҳархандалик билан шивирлади Вилли бута орасидан.— Мана энди гўзалликни расво қилиш пайти етиб келди. Тур тезроқ,— деб буюрди у болалар қияликдан пастга югуриб кетишгандан кейин.— Пичоқни ол. Чодирни қирқиб ташлайсан. Хўш, нега қаққайиб турибсан? Мана бундай қилиб... Тушундингми? Мана бундай!

Вилли безовта эди. Бу шундоққина кўриниб турарди. У таранг тортилган чодирга шиддат билан пичоқ санчиб, қалин матони шариллатиб қирқди.

Мен арқонни кеса бошладим. Пичоқ ўтмас экан, арқонга ҳеч бас келолмасди. Виллининг жаҳли чиқиб кетди.

— Тезроқ қимирласанг-чи! Ҳали яна полини ҳам қиймалаб ташлашимиз керак.

Биз пичоқ билан резина полни ҳам, деворларини ҳам қиймалаб, арқонларини узиб ташлаганимиздан кейин чодир худди дами чиқиб кетган копток каби кичрайиб хунук бўлиб қолди. Чертсанг дириллайдиган

даражада таранг турган эди-я... Хафа бўлиб, кайфиятим бузилди.

Вилли худди ўғри каби атрофга аланглаб, иккинчи чодирни қирқишга тутинди.

— Келишяпти!— деб бақириб юбордим нега бунақа килаётганимни ўзим ҳам тушунмай.

Вилли сапчиб тушди. Ортидан мен ҳам югурдим.

... Ўша таниш сўқмоққа чиқиб олганимизча, биз ўрмонда роса адашиб юрдик.

Вилли хурсанд бўлганидан ҳаяжонланиб кетди. У менга хар маҳал ўзи мардлик ва жасорат кўрсатган бўлиб чиқадиган турли воқеаларни гапириб бера бошлади. Хайрлашаётганда Вилли кўлимини сиқиб қўйди. Унинг кўллари совуқ ва шилимшиқ — жирканч эди.

— Мана энди сенам чинакам скаутчи бўлдинг. Эртага соат ўн бирда штабга кел. Имтиҳондан ўтганингни бизникиларга айтаман. Фақат, биласанми, ўчакишиб ўтирмасликлари учун чодирларни битта қўймай қирқиб ташладик, деймиз. Майлими?

Мен индамадим.

— Мана, келишиб ҳам олдик. Сенинг яхши бола эканингни илгаритдан билардим.

Биз Бешмуялиш майдонида хайрлашдик. Деворларда катталиги трамвайдек келадиган яшил сигаретлар йилт-йилт этиб кўринади. Қизил нейлон пайпоқлари ҳам. «Ажойиб пайпоқлар, аъло навли сигаретлар сотиб олинг! Сизга керак бўлади!» — деб даъват этади улар.

Виллига қарадим. Эълон чироқлари унинг юзини ёритиб турибди. Чироқлар милтиллаб рангини ўзгартирганда Виллининг юзи дам қизил, дам дарғазаб, дам яшил ва ёвуз тусга кирарди. Кейин эълон чироқлари вақтинча ўчиб, деразанинг оддий чироғи қолди. Яна Виллига тикилдим. Бу сафар унинг юзида самимият бордек эди. Лекин у одамга қандайдир совуқ боқардики бундан ҳеч қачон шафқат кутиш мумкин эмасди. Мен бунга амин бўлдим.

Скаутчилар қароргоҳига қайтиб бормадим.

ҚАНИ АХИР, АДОЛАТ?

Мен Грушковец қишлоғида яшайман. Оддий бир қишлоқ. Кўчанинг иккала томонида уйлар қурилган, ҳар бирининг олдига нок экилган.

Мактабимиз ҳам одатдагидай. Фақат синфимизда деярли оталаримиз ёшига тенг келадиган парта бор. Унга бир пайтлари ўтакетган дангасалар, тўполончилар, ўғри ва ёлғончиларни ўтқазинганмиш. Мактабнинг боғидан ёнғоқ ёки олма уздими, тамом, бечора бурчакда шумшайиб ўтиришга мажбур бўларди.

Муаллимлар жуда талабчан бўлишган. Бунақа талабчан муаллимларни ҳозир топиб бўлсан. Чизғич ёки таёқча — харитада дарёларни кўрсатиш ёки дирижёрлик қилишга эмас, балки бирор дангасанинг пўстагини қоқишга хизмат этарди.

— Қани, ёнимга кел-чи!— дея муаллим бармоғи билан ялқов ўқувчини имлаб чақиради.

Ўқитувчи стол ёнига келади. Муаллим кўрсатув таёқчасини олиб, қўлида айлантириб туради, аммо унинг юзи худди қаттиққўл мактаб назоратчисиники каби жаҳлдор бўлади.

— Нега дарсингни тайёрламадинг?

— Жаноби муаллим, ҳеч тушунмадим.

— Гапини эшитяйсизларми?— деб мурожаат қилади муаллим бошқа ўқувчиларга.— У тушунмаганмиш. Хўш, сизлар тушундингларми?

— Тушундик,— бутун синф — ақллилар ҳам, овсарлар ҳам, энг тентак ўқувчилар ҳам жавоб беради жўр бўлиб.

— Ҳеч нарсага тушунмайдиган бунақа аблаҳ нечта ейти?

— Йигирма бешта!

— Санашни бошланг!— деб буюради муаллим ўқувчиларга.

У дангасани кўндалангига тиз чўктириб, савалашни бошлайди.

Қўрқоқ ёки раҳмдил қизчалардан бири йиғлаб юборади.

— Сен нега йиғлаяпсан?— деб сўрайди муаллим.

Қизча йиғлайверади.

— Дарсни биласанми?— деб сўрайди муаллим.

— Йўқ, билмайман.

— Буёққа чиқ!

Яна ҳаммаси бошидан бошланади.

Кейин бола билан қизча ўша машҳур партада утиришади.

— Болалар, бу қанақа парта?— деб сўрайди муаллим.

— Эшаклар партаси!

— Қанақа ўқувчилар унда ўтиришади?

— Анковлар...

Албатта, бу бир пайтлар бўлган эди.

Ўшанда ўн тўрт ёшга тўлган ўқувчини мактабдан бутунлай хайдаб юборишарди, муаллимлар ҳам ҳар йили алмашиб туриларди.

Кейин кишлоққа директор Ленгарчик келдию «эшаклар партаси»ни бекор қилди. У фисгармония¹ чалар, бояги партада эса ўзининг ноталарини сақларди.

Директор яхши одам эди. Афсус, янги мактабни қуриб бўлишганда, уни аллақачон ишдан бўшатилганди.

Мактаб қуриб, эски парталарни ўтин қилишди, фисгармонияни эса йўлакка қўйишган эди, болалар ундаги клавиш²ларни суғуриб олиб кетишди.

Эҳ, директор Ленгарчик буларни кўргандами!

«Эшаклар партаси» нима бўлди? У синфимизда эканини боя айтгандим. Муаллимамиз унга гулдонни қўйган. Анча Фиалова эса ҳар кун сув қуйиб туради.

Муаллимамиз ҳар кун эрталаб кишлоққа автобусда келади.

Бир хил қизларимиз портфелини мактабгача кўтариб келиш учун уни бекатда кутиб туришади. Хушомадгўй қизчаларни ҳечам жиним суймайди-да!

Марьена Рачкова — дангасаларнинг дангасаси! Агар укаси ўрнига ўзи сут олгани бориб қолгудек бўлса, дарров кўзёши қилади. Аммо муаллима буни бил-

¹ Фисгармония — пуфлаб чалинадиган музика асбоби.

² Клавиш — пианино ёки гармонь каби музика асбобларида бармоқ билан босиладиган тугмача.

майди. У Марьенани энг намунали ўқувчилардан бири, деб ҳисоблайди. Марьена яхши ўқирмиш, дарсни ҳам қойил қилиб тайёрлармиш. Лекин, наҳотки шу етарли бўлса?

Лацо Гальдит синфда ҳаммадан кўпроқ тиришса ҳам, баҳолари меникидан баттар. Менда ярим йиллик якунида ҳаммаси бўлиб иккита «икки» чиқди, Лацода эса ҳатто «бир» ҳам бор! Иккаламиз бир партада ўтирганимиз учун ҳам Лацони эсга оляпман.

Муаллиманинг айтишича, биз бир-биримизга жуда ўхшаб кетарканмиз. Балки, биз бир-биримизга кўмаклашиб турганимиз учун ҳам шундайдир? Дам у менга секин айтиб туради, дам мен унга.

Сиз, албатта, буни ёрдам эмас, дейишингиз мумкин, лекин мен уни ҳақиқий ёрдам, деб ҳисоблайман.

Мен Лацони дўстим деб биламан. Бошқа болалар биз билан дўст тутинишмаган, кўпинча муаллиманинг кўзига дўст бўлиб кўринишга ҳаракат қилишадди. Улар дам-бадам ўқишдан кейин биз билан дарс тайёрлашга ваъда бериб қўйишади. Лекин нуқул алдашади.

Очигини айтганда, уларнинг ёрдамига муҳтож ҳам эмасман. Марьена Рачкова нега энди менга ёрдам берар экан? Агар жуда кўнгли истаб қолса, укасига ёки ота-онасига кўмаклашаверсин. Лацо — бошқа гап. Лацо қачон бизникига келса ҳам, доим менга ўтин ёришда ёрдам беради.

Кейин баъзан биргаликда дарс тайёрлаймиз. Биргаликда дарс тайёрлаган эканмиз, нега энди бир-биримизга секин айтиб турмаслигимиз керак?

Биз жавоб бераётганда, бошқа болалар одатда кула бошлашади.

Агар ҳатто тўғри жавоб берганимизда ҳам, бари бир, кулаверишади.

Албатта, муаллима уларга бақриб беради, лекин ҳаммавақт эмас. Шунда Лацо тўғри жавоб берган бўлса ҳам индамай қолади, кулгидан кейин эса қоққан қозиқдек тураверади. Мени мазах қилишганда эса, аввалига мен ҳам индамай тураман-у, кейин ўзимни бошқача тутаман. Жаҳлим қўзғаб, қуюшқондан чиқиб кетаман-да, болаларга бақриб калламга келганини қайтармай айтавераман.

Бир куни, сен Мишко Штефанцнинг каптарларини ўғирлагансан, дедим Милан Футскга бақриб.

— Каптарларни ким ўғирлабди? — деб дарров ўрнидан туриб кетди Милан.

— Сен ўғирлагансан.

— Каптарни мен ўғирлабманми?

— Ҳа, сен!

Милан кўйлагимга ёпишиб бир силтаганди, енги узилиб кетаёзди. Уни итариб юборгандим, ағанаб кетишига сал қолди. Муаллима бизга танбеҳ бериб, дарсдан кейин синфда қолдирди, энди иккаламиз «Мен ўртоқларим билан уришмайман», деб тилхат ёзишимиз лозим эди.

Ахир, бу адолатдан эмас-ку!

Нега Милан мазах қилади?

Каптарни айтганимда, нега ирғиб туриб кўйлагимга ёпишди?

Ўзи ёпишганда, уни итариб юбормаган бўлардим. Каптарни ўғирлагани эса, рост.

Бизни кўйиб юборишгач, кўчада олишиб кетдик. Бунини муаллимамиз кўриб турган экан, ота-онамизга устимиздан шикоят қилди. Уйда роса адабимни беришди, Миланни эса ҳеч нима қилишмади.

Шундай бўлгандан кейин, қани адолат?!

Ўқув йилининг бошида муаллима ҳар бир ўқувчини алоҳида-алоҳида текшириб, кимнинг овози қанақа эканини аниқлаб чиқди. Бунда ҳар биримиз кўпиниқ айтишимиз лозим эди, муаллима эса кўшиқни тинглаб бўлиб ёндафтарига нимларнидир ёзиб қўярди.

Лацо кўшиқ айтишни истамади, шундай бўлгач, муаллима у ҳақда ҳеч нима деб ёзолмади. У ота-онанга шикоят қиламан, деб қўрқитди. Шикоят қилишга қилмади-ю, лекин уни хорга ҳам олмади. Хор эса қишлоқдаги деярли барча байрамларда қатнашадия!

Муаллима мени ҳаммадан кўп текширган бўлса-да, менам хорга илинмадим.

— «А» дегин! — деб буюрди ўқитувчи.

— А...

— Куйла!

— А-а-а!

Тамом — вассалом: ҳамма хахолоб юборди.

Муаллима ҳар мақомда куйлар, мени ҳам ўзига тақлид қилишга ундар эди. Лекин мен бунақа ингичча овозни қаёқдан оламан? Муаллима эса паст овозда куйлолмайди. Бироқ бунини унга ҳеч ким мажбур қил-

майди, биздан эса ўзи талаб қилаверади. Охири у мени мусиқавий беистеъдод деди.

Аввалига унинг бу гапи менга ёқиб қолди. Аммо муаллимамиз мусиқавий тарбия дарсларининг деярли ҳар бирида буни таъкидлайверганидан кейин, уни эшитсам, кўнглим айнийдиган бўлиб қолди.

Бутун синфимизда бошқа беистеъдодлар йўқ экан, нега мен беистеъдод бўлар эканман?

Бу сўзнинг маъносига тушунмасам ҳам менга алам қилаверди. Ойимлар, шунчаки менда музикани эшитиш қобилиятим йўқлигини айтдилар.

Бир оз хотиржам бўлдим: чунки ота-онам мени шаҳардаги музика мактабига бермоқчи бўлишгандаёқ мен тўғримда худди мана шунақа дейишганди.

Бунга жудаям ишондим-да!

Одам ҳақида фикр юритганда, унда музикани эшитиш қобилияти йўқ, деб айтиб бўладими? Марьсна Рачкова ёки Анча Фялова, наҳотки, мендан кўра яхши эшитса? Ишонмайман! Бундан ташқари, бирор ўқувчи нотўғри куйласа, буни мен бошқалар каби сезиб тураман-ку! Менимча, овозим паст бўлгани учун ҳам хатога йўл қўйишди.

Ҳар гал мусиқавий тарбия дарсида бутун синф доска ёнига чиқади-ю, фақат иккаламиз — Лацо билан мен жойимизда ўтираверамиз. Бошқа болалар бизни мазах қилишарди. Аввалига уларга ҳавасимиз келиб юрди-ю, кейин бу бизнинг фойдамиз эканини дарров сезиб қолдик. Улар бутун дарс давомида тикка туришса — биз бемалол ўтираверарканмиз!

Ниҳоят, адолат тантана қиладиган кун ҳам бор экан-ку!

СҶРАТ

Мақтабимиз директори худди коптокдай семиз ва дум-думалоқ. У жудаям жиддий одам. Ҳечам тишининг оқини кўрсатмайди. Бизга эса кулгили. Копток-директор қатъий тартиб-интизомни ёқтиради, шу сабабли унинг ҳассаси тез-тез елкамизга тушиб туради. Биз эса нуқул кулаверамиз.

Директор — бобомнинг қалин дўсти. Айтишларича, бир пайтлари бобом директоримизнинг ўқитувчиси бўлган эканлар. Директор ҳеч нима билмаса ҳам, мактабдаги ютуқларимдан бобомни огоҳ қилиш учун уйимизга тез-тез келиб туради. Унинг гапига қараганда, мен энг қобилиятли ўқувчилардан бири эмишман ва менинг истиқболим порлоқ эмиш. Албатта, набираси ҳақидаги бундай мақтовларни эшитиш бобомга ёқарди, директор бу гапларни такрорлаганда ниҳоятда мамнун бўларди. Директор эса бажонидил такрорлай-верарди.

Аммо кунларнинг бирида копток-директор гўё дарсларни писанд қилмай кўйганим ҳақида бобомга шикоят қилиб, менга кўпроқ эътибор бериш лозимлигини илтимос қилиб қолди.

Директор чиқиб кетиши билан бобом дарров менга эътиборини қаратди. У таёк олиб хонамга кириб келди. Мен расм чизиб ўтиргандим. Бобом жон ҳолатда қўлимдан ушлаб савалай бошлади. Дод-войлаб бувимни ёрдамга чақирдим. Бувим ҳаллослаб келиб, гавдаси билан мени тўсиб олди.

— Урманг!— деб бакириб берди у.— Ахир, нима қилиясиз? Болани ўлдириб кўясиз-ку!

Бобом мени қўйиб юборди-да, бувимга қараб ўшқирди:

— Уни сен йўлдан оздиргансан! Ўқишни бутунлай ташлаб қўйибди! Аҳмоқона ажи-бужилари билан қоғозни расво қилишдан бошқасини билмаяпти!

Кейин у анчагина расмларим осиб қўйилган девор

ёнига бориб, ҳаммасини юлқиб олдию расм чизиб вақтни беҳуда ўтказмасликни буюриб, хонадан чиқиб кетди. Жудаям хафа бўлдим: энг яхши расмларим йиртиб ташланган эди.

Энди уйда расм чизишдан қўрқадиган бўлиб қолдим.

Бир куни арифметика дарси бўлаётганда синфимизга директор кириб қолди. Ўқитувчимиз касал эди, директор эса бизни бўш қолдиришни истамасди.

Биз уни бирор ўқитувчининг ўрнига дарсга киришини ёқтирмас эдигу, аммо нима ҳам қилолардик — у синфга кириши билан индамай ўрнимиздан турдик.

Директор бизга жиддий қараб қўйди-да, ишора билан ўтиришга рухсат берди.

У доска ёнига бориб, қўлида олиб кирган қоғозга қарай-қарай бешта мисолни ёзди-да, бизга ўгирилиб деди:

— Мана, бешта мисол. Танаффусгача ҳаммаси ечиб бўлинсин.

У бизга янада жиддийроқ қараб қўйиб курсига ўтирди. Кейин салласини стол устига қўйиб кўзларини юмди-ю, бир неча дақиқадан сўнг... ухлаб қолди.

Мисоллар жўн эди, биз дарров ечиб бўлдик.

Мен директорга қарадим. Шунақаям кулгили кўринишда эдики, ўша ондаёқ суратини чизиб қўймоқчи бўлдим. Ниҳоятда ихлос билан чизган эканманми, сурат яхши чиқди. Худди ўзини чиздим: дум-думалоқ юзини ҳам, кал бошини ҳам, катта қорнини ҳам, ухлаб ўтиргандаги кулгили ҳолатини ҳам. Чизган суратимни ўртоқларимга кўрсатмоқчи бўлиб, танаффусни бетоқат кутдим.

Қўнғироқ чалинди. Директор уйғониб, дафтарларимизни текширди-да, чиқиб кетди.

Чизган суратимни болаларнинг ҳаммасига кўрсатдим. Улар хахолаб юборишди. Синфдаги олағовур кейинги дарсга ўқитувчи кириб келгунча давом этди. У ҳарчанд қилса ҳам бизни тинчитолмади. Шунда у ёнимга келиб қўлимдан суратни юлқиб олди. Ўқитувчи суратга қараб жилмайиб қўйди, кейин хўмрайиб олиб синфдан чиқиб кетди. Бир неча дақиқадан кейин қайтиб келиб, менга директорнинг олдига боришимни буюрди.

Директорнинг хонасига кирдиму стол устидаги суратга кўзим тушди.

— Мана бунн сен чизганмишсан, тўғрими?— деб жаҳл билан сўради директор.

— Ҳа,— дедим мен.

— А-ҳа, сен экансан-да?!— деб бакириб ёқамдан ушлаб олди-ю, ҳассасини кўтарди.— Демак, сенми-сан?— деб сўради у яна.— Бўлмаса кулоқ сол. Сенга икки ҳафтагача мактабга келишни тақиқлайман! Энди йўқол бу ердан!

Хонадан чиқдим. Нима қилишимни билмай қолдим. Дарров уйга боролмайман, сабаби — бобомга кўринишдан қўрқаман.

Дарсларнинг тугагини кутишга тўғри келди.

Сурат учун жазоланганим ҳақидаги миш-мишлар тезда бутун мактабга тарқалди. Танаффусда болалар ёнимга келишди, бир хиллари менга ачинишди, бошқалари бирор йўли билан директорнинг адабини бериб қуйишни маслаҳат беришди, Шоши эса ҳатто унинг курсиси тагида ўйинчоқ бомба портлатиш фикрини ҳам айтди.

Лекин буларнинг ҳаммаси шунчаки бир гап эди, шундай бўлгач, бари бир уйга боришга тўғри келди.

Бувим дастурхон ёзаётганда, директор келиб қолди. У бобом билан нималар ҳақида гаплашишини эшитиб олиш мақсадида эшик ортига яшириниб турдим. Директор мактабда менинг хулқ-атворим ёмонлашиб бораётгани, бугун бутун дарс давомида унинг суратини чизганим тўғрисида шикоят килди. Кейин у чизган суратимни бобомга кўрсатди. Бобом суратга қараб кулиб юборди.

— Бунн Раж чизибдимми?— дея ўзини кулгидан тиёлмай сўради у.

— Ҳа,— деди директор,— ўз қўли билан чизган.

Бобом кўзёшларини артиб, бувим билан амакимни чақирди-да, чизган суратимни уларга кўрсатди.

— Нима, ёмон чизилганми?— деб сўради бобом директордан.

— Ҳа, йўғ-э, унчалик...— деди у хижолат бўлиб.

— Бу сурат менга жудаям ёқди — худди ўзинг,— деди яна кулиб бобом.— Ражнинг бунчалик қобилиятли бола эканини ўйламаган эканман.

Директор анчагача жимиб қолди, кейин:

— Албатта, албатта у жуда қобилиятли бола,— деди кулиб.— М-н ҳам унинг ажойиб суратлар чизганини сизга айтиш учун келувдим-да!

КУМУШ ТАНГАЛАР

Эрта тонг. Қон-қора булутлар шаҳар осмонини қоплаб олган. Туни билан ёмғир қуйиб, бундан икки соатча аввал тинганди. Уйларнинг ювилган томлари ялтиллайди, тарновдан сув томчиляпти, йўлак ва тошйўллар ҳали қуримаган.

Шаҳар аста-секин жонлана борди. Йўловчилар манзилга ошикишяпти. Оғиз-бурунларидан ҳовур чиқиб турибди. Автомобилларнинг ду-дуглатган овози нам ҳавода дириллаб чиқяпти.

Кўчада йиртиқ йўл-йўл шиму эскириб кетган кулранг камзул кийган ўн беш ёшлардаги бола пайдо бўлди. Совуқдан қип-қизариб кетган қўлларини шимининг чунтагига тиқиб олган. Намиқиб кетган бесўнақай ботинкаси билан лой кечиб бормоқда. У бир оз олдинга эгилиб, бошини елкасига қисиб қадам ташляпти. Бир тутам сочи пешонасига тушиб қолган. Аммо озгин чехрасига қувонч ифодаси қўнган. Кечагидан кўра бугун иши юришиб кетишга жудаям ишонарди.

Бу, на бир ҳунари, ва на доимий юмуши бўлган Саид исмли бола эди. Шаррос қуяётган ёмғир тўсатдан тиниб қолган кунлари унинг мижозлари кўпайиб кетарди. Фақат қулай жой топилса бас — мўмайгина пул ишлаб қолиши мумкин.

Саид Муҳбар-ад-Довул майдони томон йўл олди. Шомирондан келадиган машиналар доимо ўша ерда тўхтайди. Бугун, албатта, машиналар лойга беланади. Балки, Шомиронда қор ёғаётгандир... Ана шунда машина эгалари Саиднинг хизматига муҳтож бўлишади. У автомобилларнинг лой сачраган ойналарини артиб, тушликнинг пулини ишлаб олади.

Саид енгил бир куйни хиргойи қилиб бормоқда. Гоҳида у хиргойини тўхтатиб, ўша куйни ҳуштакка солишга ҳам уриниб кўради. Бола Фирдавсий хиёбонининг ярмини босиб ўтганди, тўсатдан кимнингдир

қўли елкасига теккандек бўлди. Саид ўгирилиб қаради.

— Э-э, сенмисан, Соғира? Аҳволлар қалай?

Йиртиқ бошмоқ кийган қизча резина сақични чайнашдан тўхтамай, унга қараб кулиб қўйди.

У Саиддан икки ёш кичик, бўйдор, қорачадан келган, кулча юзли эди. Бўйнига ўралган эски яшил шарфи орасидан узун қўнғир кокили чиқиб турарди. Қўлида бир даста лотерея қоғозлари.

Улар ёнма-ён юришди.

— Қаёққа кетяпсан?— деб сўради Соғира.

— Муҳбар-ад-Довул хиёбонига. Уша ерда ҳозир машиналар кўпайиб кетган. Агар бойлар зиқналик қилмаса, бугун мўмайгина пул топаман.

— Ҳа-я, бу хавода омадинг келади,— деди маъюслик билан Соғира.— Менга бўлса... Бунақа куни кимга ҳам лотерея керак бўларди?

— Билмадим,— деб елка қисди Саид, кейин кўшиб қўйди.— Фақат топ-тоза латта тополмадим-да. Менда бори ҳеч нарсага ярамай қолди... Мана, ўзинг кўр. Сенда яхшироғи йўқми?

— Йўқ,— деб жавоб берди Соғира.— Хафа бўлма. Мен топиб бераман.

Сотволишга пулим йўқ-да,— дея хўрсиниб қўйди Саид.— Текинга эса мушук офтобга чиқмайди...

— Бекор гап!— деб сўзини бўлди қизча.— Мана бу дўконга кира қолайлик, эндигина очишяпти... Хўжайинни гап билан чалғигиб тураман, сен бўлсанг латтани оласану қочиб қоласан...

— Қойил! Уйлаб топганингни қара-я!— дея қувониб кетганидан қўлларини ишқалаб кулиб қўйди Саид.— Сен энг яхши дўстимсан, Соғиражон. Агар ҳеч ким бўлмаганида сени ўпиб олган бўлардим...

Улар радиоприёмниклар сотиладиган чоғроққина дўконга киришди. Дўкондор — ўрта ёшлардаги киши супуриб-сидириш билан овора экан. У олачипор латта билан пештахталарни ва радиоприёмникларни артмоқда эди.

— Жаноб, лотерея қоғозидан сотиб олинг,— деди Соғира жилмайиб.— Эртагаёк бир олам пулга эга бўласиз.

— Азонлаб нима килиб юрибсан?— деб ҳайрон бўлиб сўради дўкондор.

— Эрталабки савдонинг нималигини ўзингиз биласиз-ку,— деди қизча бидиллаб.— Мени омаддан

махрум қилманг, битта қоғоз сотиб олсангиз, эртага, албатта, йигирма беш минг туманга эга бўласиз!

Соғира пештахта ёнига бориб, дўкондорга бир даста қоғозни чўзди. Саид ҳам яқинроқ келди. Йигирма беш минг туманли ютуқ чиқиши ҳақидаги Соғиранинг ишонч билан айтган гаплари дўкондорга таъсир қилди. У лотерея дастаси орасидан «энг бахтли» билетни олиш учун қўлини чўзди. Шунчалик жиддий иш билан овора бўлиб, Саиднинг пештахта устидан латтани олиб қўйнига тиққанини ва дўкондан чиқиб кетганини ҳам сезмай қолди.

Ниҳоят, дўкондор юрак ютиб, битта билетни суғуриб олди. Билетнинг у ёқ-бу ёғини қараб, баланд овоз билан рақамини айтди-да, сўнг икки буклаб нимчасининг чўнтагига солиб қўйди. Шундан кейингина Соғирага икки туманли йиртиқ пулни узатди. Соғира ҳам вақтни қўлдан бой бермай, дўкондан отилиб чиқиб, Саиднинг орқасидан югурди. Биринчи муюлишдаёқ унга етиб олди. Саид ўзида йўқ хурсанд эди. У қўйнидан латтани олиб Соғирага кўрсатди.

— Дуруст экан,— деди унга кўзини қисиб.— Тоза, ял-янги, каттагина! Буниси анчага етади... Соғира, сенга қойил қолдим, агар бугун кўпроқ пул ишласам, эртага, жума кунини шаҳар боғига бориб сенга албатта ширин кулча олиб бераман.

— Ростданми?— деб севиниб кетди қизча.— Анави кундагига ўхшаб алдаб кетмайсанми?

— Ахир, ўшанда пулимнинг ҳаммасини полицаё тортиб олганиди-да... Гўё мен пулни ўғирлаб олганмишман!

Улар Истамбул чорраҳасига етиб келиб тўхташди.

— Ўша ёққа борасанми?— деб, Муҳбар ад-Довул майдони томон ишора қилиб сўради Саид.

— Йўқ, бошқа томонга бораман.

— Бўлмаса, пешинда учрашамиз.

— Майли. Хайр.

Саид қадамини тезлатди. Қалби кувончга тўлганди. Кун хайрли бошланди. Бугун, албатта, яхшигина пул ишлаб олади! Соғирани учратиб қолгани ва латта топгани яхши бўлади-да! У Соғира билан истироҳат боғига боришини ва уни меҳмон қилишини хаёлидан ўтказиб борарди.

Соғира билан Саид саккиз ёшида танишган эди. Улар бир-бирларига жуда ўрганиб қолишди. Иккаласининг ҳам тақдири бир хил эди.

Саид ҳали анча ёшлигидаёқ отаси очликдан вафот этганди. Онаси бошқа кишига турмушга чиққач, Саид уйдан қочиб кетди. Ҳеч ким — онаси ҳам, қариндошлари ҳам уни излашмади.

Соғиранинг майпараст отаси кизчанинг онасига нисбатан шафқатсиз муомала қилиши оқибаотида бечора аёл ақлдан озиб қолди. Уни даволашга жўнатишди-ю, отаси яна уйланиб олди. Ўгай она мижгов ва сержахл эди. Соғира унинг хўрликларига чидолмай, Саид ижарага турган уйда истиқомат қилувчи хола-синикига қочиб келди. У лотерея билетлари сотиб кун кўрарди, гоҳ-гоҳида, жуда қийналиб қолганида ўғирлик қиларди...

Еу улкан ва серғалва оламда Соғира билан Саиднинг бирор яқин одами йўқ эди, шу боисдан улар бир-бирларига ғамхурлик қилишарди. Холанинг уйдаги ўзлари доимий гувоҳи бўлган ниҳоясиз муштлашишлар, бемаъни жанжаллар бари бир улар қалбидан шафқат ҳиссини ситиб чиқаролмади...

... Қизча билан хайрлашиб, Саид қадамини тезлатди. Орадан кўп ўтмай майдонга етиб келди. Катта ва кичик, юк ортиладиган ва енгил, янги ва эски автомобиллар қатор-қатор бўлиб бутун майдонни эгаллаган. Қандайдир мўъжиза билан машиналар орасига отарава ҳам суқилиб кириб олган.

Саид енгил машиналардан бирига яқинлашиб, қўйнидан латтани олди-да, совқотган қўли билан ойнасини артишга тутинди. Бундай ишга одатланиб колганди. Ҳар куни кўп марталаб бегоналар машинасининг зинасига чиқиб олиб чанг ва лойини артиб чиқарди.

Гоҳида, агар машина эгалари эътироз билдиришмаса, у фақат ойнани эмас, балки усти, ён-атрофини, ёпқичини ва олд томонини ҳам артиб чиқарди. Аммо кўпинча уни: «Йўқол бу ердан, оёк остида ўралаши-верма!» деб ҳайдаб юборишарди. Шунақа жаноблар ҳам бор эдики, улар Саиднинг ишини индамай кузатиб туришарди-да, кейин ҳатто миннатдорчилик ҳам билдирмай, йўл-йўлакай: «Келаси сафар ҳисоблашамиз», деганча жўнаб қолишарди. Лекин яхши одамлар ҳам учраб турарди. Онда-сонда бўлса ҳам учраб қоларди. Уларнинг ўзи Саидга турли юмушларни буюриб, кейин қўлига бир неча танга, айрим пайтлари беш риал¹ ёки бир туман² тутқазишарди.

^{1,2} Эрон пуллари.

... Мана, ҳозир ҳам у «таваккалига» ишляпти. Ёмгир шивалади-ю, куп ўтмай совуқдан қалтирашга тушди. Вотинкаси жиққа ҳўл бўлди, оёғининг панжалари музлаб қотиб қолди. У ёнидан гир-гир ўтаётган ҳашаматли машиналарда ўтирган ўзининг тенгдошларига ҳасад билан қараб қолар, улар эса Саидга тақаббуруна назар ташлашарди.

У ишга киришгандан бери орадан уч соат ўтди. Тушлик қилиб оладиган пайт яқинлашмоқда эди. Тўсатдан майдон ўртасида қип-қизил машина тўхтади. Саид машинага югуриб борди-да, зинасига сакраб чиқиб чаққонлик билан лойини арта бошлади. Машинанинг орқа ўриидиғида гўзал бир аёл билан яхшигина кийинган киши ўтирарди. Ҳайдовчи уларга ўгирилиб олиб кулгили бир нимани гапириб бермоқда эди. Учласи хахоллаб кулишарди.

Саид машинанинг олд ойнасини иштиёқ билан артаркан, дам-бадам ичкарида ўтирганларга назар ташлаб қўярди. Тўсатдан полицайнинг хуштаги эшитилиб, светофор яшил чироғини ёқди. Қатор турган машиналар ҳаракатга келди. Саид чаққонлик билан сакраб тушганди, ўша ондаёқ юк машинаси зарб билан уриб олдига иткитиб юборди. Қизил машина ҳайдовчиси шошиб қолиб газни босганди, машина шитоб билан ўридан қўзгалди-ю, орқа гилдираклари боланинг оёқларини босиб ўтди. Саид чинқириб юбориб ҳушидан кетди, машина эса тўхтамай муҳолишдан бурилиб кетди.

Тумонат одам Саидни ўраб олди. Боланинг оёғи эзиллиб, ёрилган бошидан қон оқарди.

Майдонда савдо қилиб ўтирган резаворчилар югуриб келишди. Улардан бири Саидни кутариб йўлкага олиб бориб ётқизди.

Бир неча дақиқадан кейин Саид кўзини очди, жонсарақ бўлиб тўпланганларга қаради. — атрофини бегона одамлар ўраб олган. Саид секин илграб қўйди. Ярим юмук оғзи билан ҳансираб тез-тез нафас оларди. Юзи оқариб кетганди. Резаворчилардан кимдир пиёлада сув келтириб боланинг лабига тутди.

Бола зўрга бир-икки томчи ютиниб қўйди. Оғриқдан юзи буришиб кетди. Атрофда ҳангоматалаб одамлар кўпайиб борарди. Полицай зўр бериб тарқалишни талаб қилса ҳам ҳеч ким жойидан жилмасди.

— Бечора болага ачиниб кетдим, — деди ғарибона

кийинган пакана киши талабага ўхшаш қотмадан келган йигитчага. — Хайдовчи қаёққа йўқолди?

— Албатта, қочиб қолган-да! — деб бошидаги чодрасини тузатиб гапга қўшилди семиз бир аёл. — Лекин гап бунда эмас. Унга бари бир ёрдам беролмайсан, — деди Саидга ишора қилиб.

Бошига салла ўраган бир киши оломон орасидан чиқиб, болага қараб қўйди-да, ичида аллақандай дуонни ўқиб куздан ғойиб бўлди.

— Нега уни касалхонага олиб кетишмаяпти? — деб сўради пардозга зўр берган аёл кўпдан бери сочи-га тароқ тегмаган йигитдан.

— Фойдаси йўқ. У бари бир ўлади, — деб жавоб қилди йигит бепарво елка қисиб.

— Атиги икки туман эвазига йигирма беш минг туман ютасиз! — узоқдан Согиранинг шўх овози эшитилди.

Саидга сув ичирган ёшгина резаворчи унинг бошини эҳтиётлаб ушлаб турарди. Боланинг кўзи хиралашиб, қовоғи ва милки кўкариб кетди. Саиднинг ўнг қўли чўнтагига тиқилганди. Уни чиқармоқчи бўлаётганини имо қилиб кўрсатди. Резаворчи унга ёрдамлашиб, қўлини чиқарди. У қўлини мушт қилиб қисиб олганди.

Согира узоқдан оломонни кўриб қолди. У одамларни туртиб-суртиб давра орасига кирди-ю, йўлкада ётган Саидни кўриб эҳсонаси чиқиб кетди.

Қизчага назари тушган боланинг кўзида қувонч аломати ялт этди. Ниҳоят, у қадрдон чехрани, ўзи севган ва ягона дўсти бўлган одамнинг чехрасини кўрди.

Саид уни таниганини сезиб Согира яқинроқ келди, устига энгашиб йиғлаб юборди.

Саид қўлини чўзиб зўрға бармоқларини ёйганди, бир нечта ялтироқ кумуш танга қизчанинг кафтига тушди.

— Согира, азизим, — дея зўрға шивирлади бола, — ўзингга ширин кулча сотиб ол.

У яна нимадир демоқчи бўлди-ю, улгуролмай колди. Кўзи катталашиб нафас олиши тўхтади-ю, боши Согиранинг тиззасига шилқ этиб тушди.

МИЛЕНИНГ ОНАСИ

У синфдаги энг галати, энг ювош ва энг сирли ўқувчи эди. Нега бунақа эканини—нимадандир дилхастами ё ўзи шунчаки тортинчоқ ва одамовими, тушуниб бўлмасди. У ўртоқлари билан онда-сонда, шундаям, бирор нарса сўраши лозим бўлиб қолгандагина гаплашарди. У бурчакда, охирги партада ўтирар, ёлғиз ўзи ўтирганидан мамнун кўринарди. Болалар танаффусда тўполон қилиб қичқиришар, парталар ора-лаб югуришар, доскани артадиган латтани бир-бирларига иргитиб, худди синфни бошларига кўтаргудек бўлишарди-ю, у бўлса атрофидаги ур-йиқитга ҳечам парво қилмай, бурчакда жимгина ўтираверарди.

Нимани ўйларкин, маъюс, бепарво нигоҳи нимани ифодаларкин?

Буни ҳеч ким билмасди. Ҳатто муаллима ҳам. Миле синфда янги ўқувчи эди. Муаллима унинг доимий ғамгин чеҳрасига хавотир билан боқиб, болага нима азоб бераётганини тушуниб олишга ҳаракат қиларди.

— Уйда сени койишадими?— деб сўради бир куни у Миледан.

— Йўқ,— деб жавоб берди у.

— Саломатлигинг яхшими?

— Ҳа.

— Балки, бирор ёрдамга муҳтождирсан?

— Йўқ.

— Балки, сенга бирор маслаҳат керакдир?

— Йўқ.

Ҳаммавақт шунақа. Нимани сўрасангиз, фақат «ҳа» ёки «йўқ»дан нарига ўтмайди. Муаллиманинг боши қотиб қолди — ҳарчанд уринса ҳам унинг қалбига йўл тополмади. Шунда у Миле ҳақида бола-лардан дам-бадам суриштириб турмоқчи бўлди — ахир, бир куни синфдошлари билан дўстлашиб, уларга ўзи ҳақида бирор нимани айтиб беради-ку!

Бироқ муаллиманинг умиди пучга чиқди. Миле

ҳамон ўртоқларидан ўзини четга олиб юрар, ҳеч ким билан дўстлашмас, камгап эди.

У ҳечам дарсни қолдирмай, муаллиманинг сўзларини диққат билан эшитар, дафтарини тоза тутарди-ю, лекин бирор нарсани сўраш ёки саволга жавоб бериш учун бирор марта ҳам қўл кўтармасди. Аевалига уни шунчаки ҳеч нимани билмайди ва умуман бу оламда ҳеч нарсага қизиқмайди, деб ўйлашди. Аммо муаллима уни доскага чиқарганда ҳаммани ҳайрон қолдириб жавоб берарди. Шуниси борки, жавоблари бир хилда, қисқа бўларди-ю, лекин ҳар сафар тўғри чиқарди. Дарсга алоқаси бўлмаган бошқа барча саволларга ҳамон «ҳа» ёки «йўқ» деб жавоб берарди. Кўпинча «йўқ» сўзини эшитаверганидан кейин болалар ҳам унга «йўқ» деб лақаб қўйиб олишди.

Аввалига шумтакалар ундан бирор гап эшитмоқчи бўлиб нуқул тегажоқлик қилиб юришди. Аммо бу уринишларнинг нафи бўлмади. Миле ўзини ҳеч нимани кўрмасликка, ҳеч нимани эшитмасликка олиб юраверди. Ниҳоят, болалар уни ўз ҳолига қўйишди-ю, фақат онда-сонда сўраб қолишарди:

— Ҳей, Йўқвой, нима бало, тилдан қолдингми?

— Ҳей, Йўқвой, қараб тургин, ҳали гапиришни ҳам унутиб қўлсан!

Орадан кунлар ўтди. Миле эса ҳамон аллақандай ғалатилигича, одамовилигича қолаверди. Чехраси ҳамниша ғамгин эди. Муаллима ўқувчининг қалбига қандай йўл топишни узоқ ўйлаб юриб, охири бунинг йўлини топди.

Кунларнинг бирида у болаларга «Менинг отам» мавзусида иншо ёзиб келишни тайинлади. Бу ғалати, тушуниб бўлмайдиган боланинг қандай шароитда яшашини энди, албатта, билиб олади. Эртаси кuni дафтарларни текшириб чиқар экан, Миленинг дафтаридаги: «Отам йўқ, уни эслолмайман», деган сатрларни ўқиб қолди. Бошқа бирор жумла йўқ эди.

— Миле, отанга нима бўлган?— деб сўради муаллима раҳми келиб.

— Вафот этганлар.

— Қачон?

— Анча бўлган, мен уни эслолмайман...

Миле отаси йўклигидан шунақа юғош ва маъносиз юрар экан-да, деб ўйлашди болалар. Улар Милега ачиқиб, энди унақа «Йўқвой» деб мазах қилмайдиган бўлишди.

Яна бир гал муаллима ўқувчиларга «Менинг онам» мавзуида иншо ёзиб келишни топширди. Эртаси куни у дафтарларни йиғиб олмади.

— Миле, қани, нима ёзганингни бизга ўқиб берчи,— деб илтимос қилди муаллима.

Ҳамма ўгирилиб Милега қаради. Миле ўрнидан турди. Юзи одатдагидан ҳам кўра оқариб кетганди. Ёзуруқшаб қолган лабларини бир неча марта ялаб олди-да, титроқ қўллари билан дафтарни ушлаб бошни ҳам кўтармай ўқишга тутинди:

МЕНИНГ ОНАМ

Менинг онам жуда кўп ишлайдилар. Уларга жудаям раҳмим келади. Кечқурун уйга ҳориб-чарчаб, қайтадилар. Кир юваверганларидан қўллари қизариб, шишиб кетган. Узлари бировларнинг кирини ювадилар. Мен онамларни жуда-жуда яхши кўраман, аммо буни ҳеч қачон уларга айтмайман, чунки ҳаяжонланиб кетиб, дарров йиғлаб юборадилар. Кўз-ёшларини кўрсам, ичим ачишиб кетади. Мени жуда яхши кўрадилар, нуқул менга бирор нарса сотиб олиб келадилар-у, ўзларини ҳеч ўйламайдилар... Онам ҳаммавақт ғамгин юрадилар, касал бўлиб қоладиларми, деб қўрқаман...

Миле ўқишдан тўхтаб, ёш тўла кўзини ерга тикди.

— Давомини ўқи, Миле,— деди муаллима.

Синф сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди. Пашша учса эшитилади. Ҳаммаининг нигоҳи ва фикр-ўйи Миле билан онасига қаратилганди.

— «Менинг онам... менинг онам...» — Миле яна ўқишга тутинди-ю, лекин шу ондаёқ тўхтаб қолди. У бошқа ўқиёлмади — овози титраб, кўзига ёш тўлди. У дафтарни ташлаб, қўли билан юзини беркитиб олди. Синфда фақат унинг ҳиқиллаб йиғлаши эшитиларди.

— Утир, Миле,— деди меҳрибонлик билан муаллима.

Миле жойига ўтирди. Унга тикилиб турган болаларнинг кўзларида ёш. Бу нотаниш аёл ҳозир уларга шунчалик азиз ва қадрдон бўлиб туюлганди. Шунинг учун ҳам худди ўз оналари каби ундан ташвишланишарди. Ўз онаси ҳақида Миле ёзган ўша бир неча жумла қолган ҳамма ўқувчининг ёзганидан кўра маъноли эканини болалар билишарди.

МУНДАРИЖА

Америка Қушма Штатлари	
<i>Роберт Макклоски. Фаройиб дори</i>	5
Болгария Халқ Республикаси	
<i>Георгий Мишев. Болакай</i>	15
Бразилия	
<i>Одетте Мутто. Ҳаммаси ёлгон!</i>	20
Буюк Британия	
<i>Герберт Бейтс. Заҳарли кампирлар</i>	25
Венгрия Халқ Республикаси	
<i>Иштван Бедё. Дадамнинг портфели</i>	33
Вьетнам Демократик Республикаси	
<i>Ван Тхиен. Уйқу</i>	35
Германия Демократик Республикаси	
<i>Герхард Баумерт. Шум боланинг саргузашти</i>	40
Жанубий Африка Республикаси	
<i>Алан Пэйтон. Хайпенни</i>	45
Замбия	
<i>Питер Жойс. Тики</i>	50
Италия	
<i>Жулиана Болдрини. Пратолик болалар</i>	57
Корея Халқ Демократик Республикаси	
<i>Ли Дон Сок. Айри соқон</i>	64
Куба	
<i>Дора Алонсо. Хатарли саргузашт</i>	68
Мартиника	
<i>Жозеф Зобель. Алифбе</i>	74
Мўғулистон Халқ Республикаси	
<i>М. Гадамба. Мураббо</i>	80
Норвегия	
<i>Анне-Катрине Вестли. Қўнғироқли сәт</i>	84
Перу	
<i>Хулиан Уанай. Хуанито омад излайди</i>	88
Руминия Социалистик Республикаси	
<i>Э. Кэлдэрару. Сув париси</i>	96

ЎР	
<i>Иридон Вангели. Гугуцэнинг партаси</i>	101
<i>Амари Тоноян. Кичик пари афсонаси</i>	103
ЎРКИЯ	
<i>Ахри Эрдинч. Рустам</i>	108
ҒАНДА	
<i>Иолетта Коканда. Кифа Кейзана</i>	112
ИНЛЯНДИЯ	
<i>У. Пайле. Энди ким билан дўстлашишни биламан</i>	115
ЕХОСЛОВАКИЯ Социалистик Республикаси	
<i>Инцент Шикла. Қани ахир, адолат?</i>	125
ИНДИСТОН	
<i>Ианкар. Сурат</i>	130
ЭРОН	
<i>Моваҳҳад Дилмагоний. Кумуш тангалар</i>	133
ЮГОСЛАВИЯ Социалистик Федератив Республикаси	
<i>Глигор Поповски. Миленинг онаси</i>	139

Урта ёшдаги мактаб болалари учун

На узбекском языке

Сборник

ДЕТИ МИРА

Рассказы

Перевод с издания Детгиз, 1970

Тақризчи *Э. Исомитдинов*

Редактор *М. Кенжабоев*

Рассом *М. Раҳмонбекова*

Расмлар редактори *М. Карлузас*

Техн. редактор *Т. Смирнова*

Корректор *Ш. Назарова*

ИБ № 3434

Босмахонага берилди 23.12.85. Босишга рухсат этилди 20.03.85.
Формати 84×108¹/₂. Босмахона қоғози № 2. Мактаб гарнитураси. Юқори
босма. Шартли босма л. 7,56. Шартли кр.-оглик 7,98. Нашр. л. 7,28.
Тиражи 45000 Заказ № 1864. Вақоси 20 т. Шартнома № 198-85. Гафур
Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти 700129. Тошкент, Навоий
кўчаси, 30.

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича ЎзССР Давла:
комитети «Матбуот» полиграфия инлаб чиқариш бирлашмасининг Бо:
корхонаси, Тошкент—700129, Навоий кўчаси, 30.